

Viața Rominească

REVISTĂ LITERARĂ ȘI ȘTIINȚIFICĂ

SUMAR :

Paul Zarifopol	<i>Obiectii lui Flaubert.</i>
Mihai Codreanu	<i>Stigmatul Diavolului.</i>
Ionel Teodorescu	<i>La Medeleni.</i>
G. Galaction	<i>Printre tomuri brăcuite (Biblia mea englezească și traducerea Noului Testament).</i>
Jean Bart	<i>Pittsburg.</i>
Demostene Botez	<i>Spital.</i>
D. D. Roșca	<i>Unanimitismul lui Jules Romanus.</i>
I. Gonciarov	<i>Oblomov.</i>
I. Minea	<i>Personalitatea și activitatea literară a lui Dimitrie Cantemir.</i>
G. Ibrăileanu	<i>Note pe marginea cărților (Scrisorile lui William James. — „Balaurul” d-lui Sadoveanu. — Kyra Kyralina).</i>
Mihai D. Ralea	<i>Formația Ideii de personalitate (Studiu de psihologie genetică).</i>
Const. I. Vișoianu	<i>Cronica externă (Protocolul dela Geneva).</i>
M. Sevastos	<i>Cronica teatrală: Iași (Traducerile. — Hero și Leandru. — Shylock).</i>
P. Nicanor & Co.	<i>Miscellanea (De Max. — Anatole France și civilizația. — Biografia. — „Luceafărul”. Tot Eminescu).</i>

Recenzii : N. Davidescu : Conservator et C-ia. M. Ralea. — Albert Thibaudet : Les princes lorrains. O. B. — D. I. Suchianu : Despre avuție. Savel Rădulescu. — G. Popa-Lisseanu : Toxaris sau pricina după Lucian. I. Minea. — Willf Nef : Die Philosophie Wilhelm Wundts. Sorin T. Pavel.

Revista Revistelor : „Gindirea”. — „Mișcarea literară”. — „O autobiografie a lui Anatole France” (*Revue de France*). — „Anatole France” (André Beaunier. *Revue des Deux Mondes*). — „Criza politică a Germaniei” (André Chaumeix. *Revue de Paris*). — „Stendhal și Molière” (Albert Thibaudet. *La Nouvelle Revue Française*). — „Literatura olandeză și spaniolă” (*Il Concilio*). — „Problema expansiunii germane și emigrarea” (Ambroise Got. *Mercur de France*). — „Popularitatea lui Anatole France” (Paul Gsell. *Revue Mondiale*).

Mișcarea intelectuală în străinătate : (Literatură. — Cooperație. — Economic. — Știință. — Chestiuni sociale. — Critică literară. — Filozofie).
Bibliografie.

I A Ș I

Redacția și Administrația : Strada Alecsandri No. 3

1924

VIAȚA ROMINEASCĂ apare lunar cu cel puțin 160 pagini. — Abonamentul în țară un an 300 lei. — jumătate an 150 lei. Numărul 30 lei. — Pentru străinătate : un an 500 lei ; jumătate de an 250 lei. Numărul 30 lei. Pentru detalii a se vedea pagina următoare.

Reproducerea oprită.

VIAȚA ROMÎNEASCA

REVISTĂ LUNARĂ

Iași, Strada Alecsandri No. 10—12.

ANUL XVI

CONDIȚIILE DE ABONARE

Abonamentele sînt: semestriale și anuale.

Cele semestriale se socotesc dela No. 1 pînă la No. 6 inclusiv, sau dela No. 7 pînă la 12 inclusiv.

Cele anuale dela No. 1 pînă la No. 12 inclusiv.

Abonamentele se pot face la 1 Ianuarie pentru un an sau jumătate de an; dela 1 Iulie pentru o jumătate de an,—trimitînd suma *prin mandat poștal*

Reînnoirea se face cu o lună înainte de expirare, pentru ca expedierea Revistei să nu sufere întrerupere.

Prețul abonamentului pe anul 1924 este:

IN ȚARĂ:

Pentru Autorități, Instituțiuni, Societăți și Intreprinderi comerciale, financiare și industriale, pe an . 400 lei

Pentru particulari:

Pe un an 300 lei

Pe jumătate an 150 „

Un număr 30 „

IN STRĂINĂTATE:

Pe un an 500 lei

Pe jumătate an 250 „

Un număr 50 „

Abonaților li se acordă o reducere de 10 la sută din prețul volumelor editate.

Pentru siguranța primirii regulate a Revistei D-nii abonați sînt rugați a trimite odată cu abonamentul și 24 lei anual costul recomandării pentru țară și 95 lei pentru străinătate.

Colecții complete pe anii 1920, 1921, 1922 și 1923 se găsesc în depozit la Administrația Revistei cu preț de 200 lei colecția.

Administrația.

Obiecții lui Flaubert

Acum trei ani se împlinise un secol dela nașterea lui Flaubert. Frédéric Masson, secretarul Academiei, om de bine și autor de multe volume asupra lui Napoleon, a refuzat să vie la serbare, fiindcă Flaubert a fost anarhist și a ponegrit familia franceză. O parte din presă a protestat atunci împotriva lui Masson, dar nimeni, mi se pare, n'a pomenit că acum patruzeci de ani familia franceză a fost apărată contra lui Flaubert de către un literat, obscur ce-i dreptul, Henri Laujol, sprijinit însă cu energică simpatie de Anatole France.

Pe atunci France ținea mult la romanele lui Feuillet, se emoționa gingaș de lirica lui Coppée, și Gyp îl plăcea cu delicia: —nu era, prin urmare, deloc anarhist și se avea deci bine cu „familia franceză“. În urmă, ideile lui s'au întors, putem zice, pe dos. Familia, statul și multe alte lucruri sfinte—nu numai franceze, ci oricare—au fost tratate în cărțile lui cu un haz minunat și cu o lipsă de respect grozavă. „Evoluțiile“ lui au, încontestabil, eleganța violenței. E adevărat nostim și drăcos, când același om zice, despre același lucru, azi așa, mine din contra. Inconsecvența are farmec ștregăresc. Dar în exercitarea acestei cochetării cronice France a pus uneori, pare că, un fanatism care strică jocul: de exemplu, atunci când se avea bine cu Feuillet, Gyp, Coppée, deci cu familia franceză, a tratat, de dragul acestei familii, cu prea accentuată înverșunare pe anarhistul Flaubert. Nu-i vorbă, el nu-i face atîta cinste ca Masson, încît să-l numească *anarhist*—un calificativ cu oarecare prestigiu atunci când se aplică intelectualilor—ci îi zice deadreptul: prost, Don Quichotte, palață dislocată, și la urmă, spre mîngîiere, *ce pauvre grand écrivain*. E destul de tare. Dar France îl mai dojenește și pentru că, în scrisorile lui către cunoscuți și priie-

tini de tot felul, nu are sistemă în idei, și laudă sau ocărăște cu excesiv temperament... Neașteptată obligație, impusă unei corespondențe particulare tocmai din partea unui amator așa sistematic de dansuri de idei cu figuri eminent neprevăzute. Criticul France revendică, pentru dînsul privilegiul salturilor și cabriolelor de opinii hebdomadare, ori poate chiar zilnice, în infinită libertate; celuilalt însă nu-i îngăduie lipsa de unitate strictă nici măcar în scrisori private dintr'o viață întreagă. Exigențele scepticilor sînt uneori groaznice, în adevăr. Grațiosul relativist France își bate joc cu nesațiu de romanticul stupid Flaubert fiindcă, într'o conversație particulară, ar fi zis că viața era pe vremea lui Homer mai puțin banală decît astăzi; și-i amintește isteț că orice epocă e banală pentru cei care o trăesc. Trelzeci de ani mai tîrziu, France însuși cînta, în capitele lungi, oarecum lirice, minunea unică a vieții grecești: numai cununi de flori, lapte, vin parfumat, cîntece fragede și pline de spirit—un chef neîntrerupt, de un bun gust ireproșabil. Fără îndoială aceasta e un abuz romantic care ofensează grav inteligența și simțul istoric... Inconsecvența, afișată ca sistem, este, cum se vede, un izvor de curaj cu totul miraculos.

Așa dar pe atunci, France își găsisse un aliat de mare preț contra prostiei romantice, în persoana lui Monsieur Henri Laujol. Din acest domn el face o obiecție vie, un monument de inteligență elegantă și consecventă, ridicat în fața ineptțiilor confuze ale lui Flaubert. Cu vorbe care trebuie să fie adevărat plăcute familiei franceze, Anatole France spunea: Henry Laujol est un faux nom sous lequel se cache un très aimable fonctionnaire de la République... Dans toutes les pages signées du nom de Henry Laujol, il se mêle au culte de l'art un souci des réalités de la vie, qui trahit l'homme d'expérience... Dans un conte du meilleur style il obligeait Don Juan à confesser que le bonheur est seulement dans le mariage et dans le train régulier de la vie.—France găsește, cu multă blîndețe, că și Laujol, cel cuminte și inteligent, exagerează puțin, cînd scrie: réussit sa destinée, c'est aussi un chef d'oeuvre. Lutter, espérer et vouloir, aimer, se marier, avoir des enfants, en quoi cela, au regard de l'Eternel, est-il plus bête que mettre du noir sur du blanc, froisser du papier et se battre des nuits entières contre un adjectif?... Aici France e aproape alarmat: cela revient à proclamer le néant de la beauté, du génie, de la pensée, le néant de tout... Dar nu se supără prea mult: Mr. Henry Laujol n'était plus de sang froid quand il écrivait les lignes éloquentes que j'ai citées: Flaubert l'avait exaspéré, et je n'en suis pas surpris.—Și luînd parte, evident din toată inima, la exasperarea amabilului funcționar literat, France execută cîțiva pași de balet critic de o grație foarte agresivă în jurul lui Flaubert cel lipsit de toate grațiile, mai ales de acele eminent franceze: a bunului simț cu finețe și a moderației delicate în pasiune.

„L'homme est divers; Flaubert était divers; mais, de plus,

il était disloqué et les parties qui le composaient tendaient sans cesse à se désunir—Cet homme... n'était pas intelligent. A l'entendre débiter d'une voix terrible des aphorismes ineptes et des théories obscures... on se disait avec stupeur : voilà, voilà le bouc émissaire des folies romantiques, la bête d'élection en qui vont tous les péchés du peuple des génies.—Il était encore le grand saint Christophe qui, s'appuyant péniblement sur un chêne déraciné, passa la littérature de la rive romantique à la rive naturaliste, sans se douter de ce qu'il portait, d'où il venait, où il allait—Il avait des idées littéraires parfaitement insoutenables—Ses idées sont pour rendre fou tout homme de bon sens—elle sont absurdes et si contradictoires que quiconque tenterait d'en concilier seulement trois serait vu bientôt pressant ses tempes des deux mains pour empêcher sa tête d'éclater—Il travailla comme un boeuf... pendant beaucoup de temps à s'informer et à se documenter (ce qu'il faisait très mal, car il manquait de critique et de méthode)—Nemulțumit parecă de toate aceste „exasperate“ constatări ale sale, France le întărește astfel cu ajutorul inteligent al lui Mr. Laujol : „Flaubert devait conserver comme un vlatique ses théories de collègue sur l'excellence absolue de l'homme de lettres, sur l'antagonisme de l'écrivain et du reste de l'humanité... Une conception enfantine du devoir s'attarda dans cette intelligence où, malgré d'éblouissants éclairs, il y eut toujours une sorte de nuit“.

Sacrificarea aceasta a lui Flaubert, scrupuloasă excesiv, spre gloria cât mai mare a bunului simț și a familiei franceze fericit reunite în persoana lui Mr. Henry Laujol care fiind „un très aimable fonctionnaire“, practica cu egală și inteligentă consecvență „le culte de l'art et le souci des réalités de la vie“, această neîndurată batjocorire are enormitatea unei farse de cafenea literară. Lucrul e totuși serios. Nu mai e aici persiflajul vesel; luarea în ris sună acru și rău—e revărsarea unei antipatii neîmpăcate. Pentru cine ascultă naiv pe France vorbind cu neistovită dulceață despre blindețe, toleranță și „înțelegere infinită“, izbucnirea pare stranie. Dar el însuși știa bine, cred, că ațigarea toleranței este o strașnică deșărtăciune, și, în sine, va fi prețuit cum trebuie exhibarea acela de „toleranță“ dumnezeiască din care își făcuse el, cine știe de ce, un articol de toaletă. Și se va fi gândit poate cu particulară atenție la această vanitate, dăunăzi, când, în corul oficial al jubileului de optzeci de ani, un tânăr literat intra cu următoarea disonanță :

«Sa „Vie littéraire“ est surtout remplie de ses ignorances : il a ignoré Rimbaud, raillé Mallarmé, exalté Coppée, Prudhomme et F. Plessis comme de „vrais poètes“... Mr. France explique toujours très clairement qu'il ne comprend pas ; rien de ce qu'il ne perçoit pas et ne comprend pas n'existe pour lui, aussi son monde est-il très simple, très petit, sans ombre et sans nouveauté... Surtout il aime à penser comme tout le monde. Il s'est

moqué de ceux dont la foule se moquait... Ce pédagogue libertin et disert n'a poussé très loin ni dans l'ordre de l'intelligence ni dans celui du sentiment, n'a jamais douté de lui-même, jamais soupçonné l'étroitesse de ses perceptions» (Bernard Fay, în *Les Nouvelles Littéraires*, din 3 Mai 1924).

Tinăr fără măsură în gândire și la vorbă! Totuși, exagerările lui devin exactități cludate, când găsești pe France combinat cu Laujol ca să batjocorească pe Flaubert cel profund și definitiv impopular, și vezi disprețul în care France vrea să anuleze, sumar și nedelicat, inovațiile acestui „pauvre grand écrivain“...

«J'appelle bourgeois tous ceux qui pensent basement» —: inferioritatea morală și intelectuală a majorității, aceasta e „burghezul“ lui Flaubert, și e o farsă grosolană să i se facă dificultăți din pricina cuvintului. Iar războiul împotriva burghezului astfel definit nu-i o donchișonadă de romantic epileptic, cum vrea amabilul Laujol împreună cu Anatole France tovarășul lui ocazional de bun simț și finețe burgheză, ci e, de mai bine de un veac, atitudinea generală a intelectualului european față de public. Conflictul acesta este o banalitate în istoria literară dela romantism încoace. Oricare literat mai răsărit poartă cu dinsul semnul acestei ostilități—și Anatole France nu poate fi trecut între excepții, cu toată placiditatea lui vicleană. El a avut o întâlnire răsunătoare cu „burghezul“ complet, în persoana și opera enormului Ohnet. Oricum însă, delirant ca Nietzsche ori în stil de păcăleală ca France, aproape toți iluștrii gândirii europene din vremea noastră au dus războiul contra mediocrității agresive. Semnul timpului este răspindirea extremă a instrucției; ea a degajat în cantități nemaipomenite prostia latentă a majorității, a făcut-o să se organizeze, să devie sistematică și autoritară, și încarnarea acestei incompetențe organizate este „burghezul“ cu care inevitabil se războește orice cap energetic diferențiat. Este o farsă caraghioasă să-i căutăm ceartă lui Flaubert, pentrucă, în scrisori particulare sau vorbind cu prietini, se năpustea asupra „burghezului“ cu injurii hiperbolice. Nu, desigur, pentrucă se însoară cu zestre, face copii (sau cel puțin le dă numele) și își vede grijuliv de carieră, irita burghezul pe Flaubert, ci pentru mofturile stupide și pompoase cu care își decorează micile lui treburi, pentru inconștiența arogantă cu care face poliția ideilor și dictează cultură, însfirșit pentrucă purtindu-se așa e disgrațios cu exces și ridicol fără haz—e ofensă a simțurilor și a spiritului, diabolică prin mulțimea cotropitoare a repetărilor sale.

Și apoi nu-i adevărat că idelle literare ale lui Flaubert, așa cum se găsesc în scrisori și în amintirile lui Maupassant, sint inepte și confuze. Dimpotrivă: sint precise și inteligente, și au o vădită unitate. Vreau să arăt aici sistemul literar al acestui desăvârșit artist, de al cărui exclusivism strălucit doar incompetența sau poza se simt supărate. Vreau să arăt aceasta fiindcă

și consecvența are farmec, și caracterul îndărătnic are frumusețe. Poate cineva face mofturi cu grație; altuia însă îi șade bine când se ține cu totul curat de orice moft.

*

„Je n'admets pas que l'on fasse la critique d'un art dont on ignore la technique“!—Cu vorbele aceste Flaubert refuza odată, spre mirarea nesfârșită a redacției unui cotidian oarecare, să scrie despre expozițiile de pictură. Era în adevăr ciudat: dela Diderot, care a făcut începutul, puțini literați au stat la îndoială să scrie foiletoane de pictură, deși pictorii încă de demult și-au apărut categoric meseria de amestecul necompetenților. Dürer zisese întocmai ca Flaubert: „die Kunst des Malens kann nicht wohl beurteilt werden, denn allein durch die, die da selbst gute Maler sind, aber fürwahr den anderen ist es verborgen, wie dir eine fremde Sprache“. Intâlnirea acestor doi meșteșugari atât de îndepărtați unul de altul este însemnată. La Dürer e numai reacția simplă și logică a meseriașului care meditase mult asupra artei sale; Flaubert însă rezumă o protestare complexă contra unui abuz cronic și unei doctrine estetice care stăpânea moda servind ca justificare aceluia abuz. Este vorba de interpretarea exclusiv istorică și psihologică a fenomenelor artistice. Operele de artă luate numai ca documente morale sau istorice—aceasta era dogma, declarată ori ascunsă, care domina pe atunci teoria și istoria artei. În Franța, Sainte-Beuve și Taine erau patronii și vulgarizatorii prea cunoscuți ai noilor metode. Deosebit ca spirit, dar cu același efect de escamotare a problemelor propriu zis artistice, înflorau în Germania istorismul stîrnit de romanticii naționaliști, strămutat în estetică de Hegel, după ce îl dresese cu metafizica lui idealistă. Și Taine făcuse legătura între aceste direcții din cele două țări, invocînd expres și cu entuziasm tocmai pe Hegel.

Tabloul acestei situații de toți cunoscute se completează folositor cu un detaliu ceva mai puțin banal: cu obiectiile pe care artistul Flaubert le opune modelor sociologice și psihologice în estetică. Indată după apariția *Istoriei literaturii engleze* (1864), Flaubert scrie doamnei Roger des Genettes: „Punctul de plecare al lui Taine este condamnat. Există altceva în artă decît mediul în care ea se exercită, altceva decît antecedentele fiziologice ale producătorului de artă. Cu sistemul acesta se poate explica seria și grupul, dar nicidecum individualitatea, condițiile speciale care ne fac să fim fenomenul particular care sintem. Prin metoda aceasta vom ajunge neapărat să nu ne mai interesăm nici de cum de talent. Opera artistică va mai avea de acum încolo semnificație numai ca document istoric. Este exact contrarul vechel critice a lui La Harpe. Pe atunci se considera

literatura ca ceva cu totul individual, operele se socoteau căzute din cer, ca pietrele meteorice. Astăzi se neagă orice voință, orice fond absolut“. Douăzeci de ani mai târziu, cînd George Sand, cea ușoară la minte, îi anunță că, în curînd critica literară va pieri cu totul, el îi răspunde: „Totmai dimpotrivă, cred că de-abia acum începe. Pentru moment criticii fac exact contrarul de ce se făcea mai înainte, și nimic alta. Pe vremea lui La Harpe, criticii erau gramatici, pe vremea lui Sainte-Beuve și Talne sînt istorici. Dar cînd oare au să fie artiști, nimic decît artiști? Știi d-ta un critic care din toate puterile să se ocupe de operă în sine. Analizează ager mediul în care s'a produs, cauzele care au pregătit-o. Dar poetica *inconștientă*? De unde vine ea? Compoziția, stilul, punctul de vedere al artistului? Niciodată“. Greșala istorismului în studiul artei este descoperită complet prin simțul viu al artistului conștient de natura specifică a producției sale. Încă demult (în 1853, către Louise Colet) arătase Flaubert exact contrazicerea esențială în practica obișnuită a criticii: „critica literară este de făcut de acum înainte; oamenii care o profesază nu sînt de meserie... Nu știu nimic de anatomia stilului“.

Aceste constatări ale lui Flaubert, care oricum nu sînt nici confuze nici inepte, ne dau, mi se pare, înțelesul clar al plîngerii lui necontenite, că nimăru nu-i mai pasă de „arta în sine“, nimeni nu mai știe ce-i arta. „Chiar tovarășii mei de breasla sînt așa de puțin—oameni de meserie“. Era în adevăr o culminație de stil nespălat, pe care-l justificau literații populari cu „idel“ oarecum „științifice“ sau cu postulate sublim umanitare.

La umbra metodei istorice și psihologice, creștea un relativism ipocrit: criticii desgropau, cu pompă panegirică, autori obscuri, afișau curiozități exotice, și făceau cu atît mai grozav pe dificilii față cu talentele cele tari și vădite. Sainte-Beuve aplica foarte meșteșugos această „largeur de vue“, care masca, în bună parte, ambițiile sale de poet și romancier cu succese fracționare. Flaubert scrie către George Sand: „L-am rugat pe Sainte-Beuve să aibă cel puțin atîta indulgență pentru Balzac, ca pentru Jules Lecomte“. Era multă lume de față și, oricît de relativist și cu vederi largi era maestrul, s'a iritat foarte rău de insubordonarea aceasta, l-a făcut pe Flaubert pedant mărginit și „ganache“—aproximativ: nătărău; ceiace arată că vederea criticului, dacă era obișnuit largă, era desigur uneori piezișă. Asprimea brutală către Flaubert, în favoarea lui Lecomte, mediocru gazetar care făcea și pe romancierul de o treaptă foarte obscură, face iarăși să pară problematică toleranța celor care profesază cu ostentație spirit critic, istoric și tot felul de scepticisme înțelepte.

În general, principalele întâlniri ale lui Flaubert cu Sainte-Beuve sînt caracteristic nenorocite. Opoziția între cei doi este așa de perfectă că devine comică. Iată ce zicea criticul psicho-

log despre Charles Bovary (Causeries du lundi, XIII, 361): „il faudrait peu de chose, à certains moments de ces situations, pour que l'idéal s'ajoutât à la réalité, pour que le personnage s'achevât et se réparât en quelque sorte. Ainsi pour Charles Bovary vers la fin: le sculpteur n'avait qu'à vouloir, il suffisait d'un léger coup de pouce à la pâte qu'il pétrissait pour faire aussitôt d'une tête vulgaire une noble et attendrissante figure. Le lecteur s'y serait prêté et le réclamait presque”.—Sainte-Beuve generalizează această gîngașă obiecție, și scrie în concluzie (l. c., 362): „un reproche que je fais à son livre, c'est que le bien est trop absent... Pourquoi ne pas avoir mis là un seul personnage qui soit de nature à consoler, à reposer le lecteur par un bon spectacle, ne pas lui avoir ménagé un seul ami?... L'office de l'art est-il de ne vouloir pas consoler, de ne vouloir admettre aucun élément de clémence et de douceur?... Dans ces vies de province... il y a aussi de bonnes et belles âmes”.—Și ne asigură că a cunoscut o doamnă—îi dă și numele: Madame Marsandon, qui résidait à Mézières, dans la Haute-Vienne—de inteligență superioară, cu inimă caldă și care se plictisea fiindcă n'avea copil. Ce a făcut această doamnă pentru a-și cheltui prisosul spiritului și al inimii? A adoptat copii străini și s'a consacrat binefacerii și civilizării satelor din împrejurimi. „Il y a de ces âmes en province”... De sigur. Însă cu metoda aceasta de a sugera corecturi unei opere date ajungi unde vrei,—drumul e atît de larg, încît nu mai e drum. Negreșit, un lucru atît de complex cum e opera de artă oferă pretexte pentru nesfîrșite și cît de neverosimile cerinți și obiecții. Dar mi se pare că e cu totul de prisos, de prisos în grad comic, să constaiți cu regret că Baudelaire, de pildă, n'a scris cîntece în maniera lui Béranger, că Wagner n'a scris o cavatină cu repriză pentru Tristan, și Degas n'a zugrăvit, patriotic și cu lustru academico-militar, scene din războiul dela 70. Înainte de a se tingui duios în rîndurile citate, Sainte-Beuve anunțase că știe de ce e vorba (l. c., 362): tout en me rendant compte du parti pris qui est la méthode même et qui constitue l'art poétique de l'auteur... Atunci e cu atît mai rău; și cu atît mai stranie e acolo intervenția estetică de antologie pedagogică. Dar pornirea era desigur fatală.

Cînd apare *Salammbô*, Sainte-Beuve arată progrese considerabile în sensul acelei estetice. Foarte abil caută el, dela început, să se prezinte în deplină comunlune cu opinia *bien pensante*: on aurait voulu—on s'attendait!... „Autorul lui *Madame Bovary*, artistul ironic și mîndru care se crede independent de public și de propriul său succes”—astea toate pentru a ajunge la următoarea delicată șiretenie: „on aurait voulu aussi qu'il purgeât son oeuvre prochaine de tout soupçon d'érotisme et de combinaison trop maligne en ce genre”. Această pudoare oficială se manifestase plină de grație, încă dela *Madame Bovary*, (l. c., 360): „dans la dernière moitié de l'ouvrage... je signalerais un

inconvenient qui a trop éclaté; c'est que, sans que l'auteur y ait visé certainement... il y a des détails bien vifs, bien scabreux, et qui touchent, peu s'en faut, à l'émotion des sens"... Despre *Salammô* însă pudicul bărbat stărue așa că fantazia lui începe a fi suspectă, fiindcă nu există operă mai evident curată de „erotism“ decît a lui Flaubert. Și pentrucă maestrul criticii psihologice exploatează atît de indiscret pudoarea, e voe să amintim că sexualitatea lui senilă izbutise să scribească pe prietiniîi cei mai indulgenți, cum se vede în scrisorile lui George Sand către Flaubert, fără să mai socotim indiscrețiile luminoase ale biografiei savante care se înverșunează asupra lui Sainte-Beuve de o sumă de ani încoace. Mai trebuie amintit că această nedemnă suspectare moralistică a cărților lui Flaubert era lucru grav: autorul avusese aface cu jurații pentru—imoralitate. „Fiecare cuvînt al d-tale cîntărește greu; tipărită, o vorbă iscălită de d-ta poate să-mi piardă cînstea“. Artistul nu exagera, fiindcă e un lucru de mare consecință cînd un asemenea ilustru consimte să slujească așa devotat și cu meșteșug idelle și cerințele, inepțțiile și ipocriziile cele mai publice... *Salammô* batifole avec le serpent, toute la scène est une gaudriole—desigur Sainte-Beuve practică aici avocătura moralei pe un nivel de tot echivoc.

În afară de sensibilitatea pudică, se perfecționase criticul mult dela foiletonul despre *Madame Bovary* până la cel despre *Salammô*. În cel dintăiu se plîngea numai că toată cartea, nu are măcar o singură figură aducătoare de mîngiere; pentru al doilea roman face o propunere pozitivă de îndreptare. Trebuia Flaubert să imagineze un filozof grec, discipol al lui Xenofon și Aristotel, care să cetească pe Menandru, să compătîmească cu omenirea, să condamne din toată inima războiul și orice cruzime—însfirșit un personaj să reprezînte punctul nostru de vedere în mijlocul Barbarilor. „Autorul a pierdut ocazia de a realiza un contrast și o lumină frumoasă“. Și de altfel: si vous voulez nous attacher, peignez-nous nos semblables! Aceste sfaturi minunate se cetesc în *Nouveaux lundis*, vol. IV, pag. 76.

Fără altă explicație trebuie să înțăleagă cetitorul acum ce era exasperarea lui Flaubert contra burghezului.

Dar Sainte-Beuve manifestează despre noul roman, interese pur literare, și, de exemplu laudă așa: la description est belle, très-belle—le paysage est très bien décrit, ingénieux mais... artificiel—c'est habilement exécuté... Atît în ce privește, cum am zice—tehnica. Vine apoi un postulat aprioric destul de misterios: lumea—on!—nu se interesează de Cartagena decît pentru două personaje, diverse dar egal nemuritoare: Annibal și Dido... Nu se poate și de ce ar fi nepermis să se intereseze cineva de vestita cetate și în afară de cele două figuri, singurele celebre în învățămîntul secundar din toată istoria acelui stat. Dar *on* și Sainte-Beuve vreau numaidecît să fie așa... Flaubert studiasse ani

întregi istoria Cartaginei. Iar essaystul, cu spiritul viu și vederi largi, își poartă ochii numai, într'o după amiază, pe câteva articole dintr'o enciclopedie, și numai decît severitatea criticii se produce în raport invers cu scurtimea timpului în care s'a pus la cale folletonul. Lui Sainte-Beuve orice detaliu îi pare suspect, neautentic, exagerat, neprobabil în ultimul grad; și condamnă absolut tot ce e străin și local, fiindcă i se pare bizar, neobișnuit—„chinezesc“. Foarte răbdător îl informează Flaubert: că Periplul lui Hannon nu-i monument *punic* (!) și că mai sînt alte izvoare pentru istoria Cartaginei decît acele care se găsesc în cartea clasică a lui Movers despre Fenicieni; îl lămurește că Polybiu, istoricul cel mai exclusiv politic care se poate închipui, nu cuprinde detalii concrete de viață antică, și-i citează literatură veche de artă militară și tehnică pe care a cercetat-o cu băgare de samă; îi spune că în Orient și astăzi se tratează lepra cu lapte de cîine, că femeile din părțile acele se înecă în parfumuri și pomezii, cînd se găsesc deosebit (Sainte-Beuve, bazat de bună samă pe experiența lui pariziană hotărîse că toaleta eroinei cartagineze *est décidément trop pimentée*); îl asigură, în sfîrșit, ca unul ce călătorește în Orient, că în apropierea tropicelor nopțile sînt atît de luminoase încît se poate bine deosebi culoarea pietrelor scumpe.

Superb și ușor, Sainte-Beuve clasase opera: Mr. Flaubert n'a făcut altceva decît să repete încercarea „epică“ a lui Chateaubriand. Artistul însuși e cu totul de altă părere: „sistemul lui Chateaubriand e tocmai opus sistemului meu. El pleca dela tipic și dela ideal, iar eu am vrut să aplic antichității metoda romanului modern“. Și pentru oricine cetește fără să pîndească la com la *gaudriole*, fără să caute operei corecturi pedagogice sau umanitariste, cartea stă martoră, cu toată structura ei, că autorul a lucrat-o așa cum spune, și că inovația e considerabilă. *Salammbô* pune capăt, în arta literară, ideilor convenționale despre antichitate.

După toate aceste obiecții oficiale, înțelegem că Flaubert ajunge nerrespectuos. „Ești curios să știi, scumpe maestre, ce greșală *enormă* (*enorm* se potrivește aici cu adevărat) găsesc în cartea mea?“... Și urmează explicația așa: arhitectura romanului e greșită—figura principală n'are lumină deajuns, fiindcă înălțimea nu-l cum trebuie, soclul e prea mare pentru statue, prea uniform și masiv—lipsesc și articulațiile potrivite—elementul secundar e în exces și strică mișcarea și progresia povestirii. Toate aceste restricții, atît de exact percepute, trebuie să le spue autorul singur, atenția criticului întreagă fiind prinsă de morală și alte sublimе interese publice. Față cu o lucrare de artă cel puțin excepțional de onestă, șeful suprem al criticii psihologice „omul cu vederea largă“, se arată redus la trivialitățile moralistice, la frivolitatea literară a primului venit. Cazel merită să fie memorabil în istoria recenziilor literare. Spre batjocura metodelor

pretențios afișate, primul critic al timpului nesocotește grosolan cel dintău și cel mai simplu postulat: să întrebe care este senzul operei, care a fost intenția artistului. Și dacă aceasta se întâmplă unui ilustru, atunci se justifică destul chiar cele mai necumpănite injurii pe care artistul fanatic le vărsa asupra masei nesfârșite de scribi, pecetluiți de dinsul desăvirșit cu titlul de *farceurs à idées*.

Emile Faguet, inevitabilul, crede în deplină inocență că Flaubert nu putea suferi oameni inteligenți: il est limité de ce côté-là d'une manière incroyable—le domaine des idées lui est absolument fermé... Dovada o dau, pentru Faguet, cîteva locuri din scrisorile unde tînărul Flaubert își bate joc de stilul unei navele sentimentale a socialistului Proudhon, de niște note de călătorie ale gazetarului Veillot, de *Politica scoasă din Sfînta Scriptură* a lui Bossuet, de „ideile“ filozofice, religioase și sociale ale lui Thiers, de elucubrațiile politice ale lui Auguste Comte... Zglobiul și nevinovatul Faguet este convins cît se poate că în aceste exemple literare se rezumă eminent lumea toată a gînditorilor prin excelență; și scoate, numai-decît și simplu, concluzia: un homme intelligent parait à Flaubert un être anormal et quelque chose comme un malfaiteur. Sigur, Faguet are de data asta imaginația amuzantă, vorba, ca întotdeauna promptă, logica însă misterioasă. În total, figura este adorabil humoristică și ar fi dispus poate la împăcare chiar pe un hapsin ca Flaubert.

Tot Faguet descopere, cu regret, lipsa de idei generale în corespondența lui Flaubert. Prin urmare el nu-i așa aspru ca Anatole France, care spusese că ideile lui Flaubert sînt confuze și inepte; dar pare a crede că gradul de generalitate (și acela greu de determinat, doar) este condiția unică a valorii ideilor. Lucrul însă nu-i așa simplu și sigur, de oarece toate platitudinile de bun simț, toate locurile comune sînt făcute din idei grozav de generale. Rămînem mai bine la idei așa cum se găsesc, în diferent de gradul generalității lor, în această corespondență care a stîrnit atît de exagerat zelul filozofic al criticilor.

Se găsesc, înafară de principiile și discuțiile analizate mai sus, observații de detaliu, amănunte de acele care oamenilor cu „idei“ le par meschine, exagerate ori bizare. În *le Tigre* al lui Leconte de Lisle îl supără pe Flaubert versul: *Toute rumeur s'éteint autour de son repos...* *Rumeur* și *repos* sună falș într'o descripție atît de concretă; amîndonă cuvintele sînt aproape „metafizice“, nu fac imagine și slăbesc efectul total. Și dacă versul e destinat să facă tranziție, să fie simplu și modest, atunci *s'éteint* este o metaforă prea tare. *Musculeux* nu se potrivește aplicat șarpelui. *Roi rayé*, pentru tigrul, e falș căci *roi* este aici metaforă. Despre o poezie a tînărului Maupassant observă Flaubert cu pătrundere profetică: cela indique une facilité déplorable... o diagnoză care face să fie regretabilă cu deosebire pierderea fișei pe care dascălul scrisese tînărului Médaniste obser-

vațiile lui tehnice—mes remarques de pion—pentru *Boule de suif*.

Relief și culoare—aceste sînt pentru Flaubert scopurile supreme în artă. Leconte de Lisle are culoare, dar îi lipsește relieful; ar trebui să fie mai „romantic“, să învețe mai mult dela Shakespeare. Poezia fără imagini a lui Sully Prudhomme este un non-senz, o reîntoarcere la didacticismul lui Delille... Lamartine și Musset sînt negațiile extreme ale esteticeii lui. La cel dintăiu, hemistihuri stereotipe, perifraze goale, propoziții fără sînge și mușchi, totul văzut ca printr'o sticlă ceoasă—„omul acesta are urechea falsă (în *Graziella*, un paragraf întreg numai în infinitive!)... cet homme n'est pas un écrivain. Celălalt își rezuma, foarte degajat, doctrina artistică, în versul vulgarizat: Et vive le mélodrame où Margot a pleuré! „Musset credea că muzica e făcută pentru serenade, pictura pentru portret, poezia pentru mîngierea inimii. Dacă pui soarele în pantaloni, arzi pantalonii, et l'on pisse sur le soleil. Ca să fii poet nu-i destul să ai nervi iritabili. Nu de ce simți e vorba, ci trebuie să-ți lămurești ție însuși ce simți, adică: să vezi—asta-i tot. Cu idelle lui Musset ajungi, în morală la orice, în artă la nimic“. Rezultate analog negative dau „idelle și filozofia în artă, și cu bunele intenții, îmbrăcate în alegorii și simboluri, care sînt numai pretexte pentru a escamota „vizlunea“ artistică. Și aici Flaubert se lovește de un exemplu enorm, *Mizerabilii* lui Hugo—ce livre pour la crapule catholico-socialiste, pour la vermine philosophico-évangéliste. „Posteritatea n'are să erte lui Hugo că a vrut, în contra naturii sale, să fie cugetător. Goana după proză filozofică, la ce l-a adus? Și ce filozofie? Filozofia lui Prudhomme și a lui Béranger!“... Astăzi, cînd s'au închis actele asupra lui Hugo, judecata aceasta pare dela sine înțeleasă pentru cei care se interesează de artă. Ceilalți urmează neapărat să caute în fiecare scriitor un profet și un apostol, fiindcă așa numitele interese superioare sînt doar expedientul cel mai comod pentru a salva lipsa talentului energetic diferențiat sau indiferența pentru lucrarea artistică. Critică istorică sau psihologică cu pretenții vagi sau naive de știință, moralism burghez de nuanță conservatoare sau revoluționară (l'idéal marmontélien et l'idéal jacobin se donnent la main—zisese Flaubert cu pătrunzătoare imparțialitate), interese violente de carieră și beție de succes grabnic pe piață, toate puterile aceste operau împotriva artei propriu zise, și artistul exclusiv se revolta exasperat, dar cu simț limpede și sigur, contra copleșirii cu care ele amenințau.

Se n'înțelege, Flaubert n'a scăpat de fastidioasa șicană, că arta nu poate fi decît personală. Anatole France găsește de trebuință să repete paradoxul ușuratic și uzat că ori despre ce ar vorbi omul, tot despre dînsul vorbește. Celor care se desfată cu această cochetă nerozie, li se poate spune mai întăiu acest lucru elementar că expresia, de orice formă, este cu necesitate o depășire imediată și esențială a subiectivității. Expresie subiectivă

este un non-sens. Subiectivitatea este inexpresibilă. În acest înțeles, artă subiectivă este deopotrivă imposibilă cum ar fi știința subiectivă. Bocirea iubitei și o ceartă în stradă devin deopotrivă *obiecte*, îndată ce impresiile din care sînt făcute aceste complexe de imediată experiență încep să se apropie, în spiritul nostru, de forme expresive; fiindcă orice material expresiv este un sistem de simboluri cu totul neatîrnat de impulsurile și intuițiile care formează subiectivitatea propriu zisă. Cea mai slabă pornire de a lămurii expresiv o stare de conștiință, indiferent dacă este ea orientată spre o elegie sau spre rezolvirea unei ecuații, se supune imediat și necesar obiectivității: simbolurile expresive sînt imperative ale conștiinței generale, sînt, după cuvîntul exact al lui Hegel, spirit obiectiv. Orice om în stare să se observe simte simbolurile ca o constrîngere, indiferent dacă spune o vorbă numai iubitei, scrie un bilet de două rînduri unui prieten, sau o lucrare literară complicată. Orice expresie poartă caracterul unei discipline dictatoriale, este, cum se zice, *obiectivă*: stă în fața și oarecum împotriva impresiilor elementare și le impune forme determinate care obligă spiritul la o specială consecvență.—Flaubert, artistul, avea foarte clar în vedere expresia, adică arta, simțea dar că arta „subiectivă“ este o contradicere. Prin urmare de atît poate fi vorba, că artistul este capabil ori incapabil, în măsura în care știe a se supune expresiei cătră care s'a obligat prin punctul de plecare odată ales, și nu strică forma de dragul unor intenții și trebuințe care interesează cine știe cum persoana lui extraartistică. Acesta-i personalismul de care se supăra așa de rău Flaubert, pentru că îl înțelegea ca negarea artei în principiu. „La personnalité sentimentale sera ce qui plus tard fera passer pour puérile et un peu niaise une bonne partie de la littérature contemporaine“ (1854),—iată lucrul lămurit în idei clare și, pe cît mi se pare, destul de generale. Cerințele inteligenței pure, atît de aspru susținute de France și Faguet, sînt satisfăcute, cel puțin aici și cel puțin tocmai cît trebuie.

*

În activitatea lui Flaubert se concentrează cu deosebire luminos un moment desigur interesant al conștiinței europene: este desfacerea artei în total din legăturile ei străvechi cu alte sisteme ale spiritului. Fiindcă lămurirea experienței estetice este un fenomen cu totul recent, și e o stranle și comună greșală datarea lui din nu știu ce venerabile epoci de așa numit gust pur și clasic. Doctrina artei pentru artă n'a fost o modă de suprafață artistică ori socială; ea a formulat, cu exclusivitate caracteristică, o descoperire în domeniul spiritului general. Viața estetică s'a dat pe față afirmîndu-și dreptul de a fi absolut in-

dependentă; arta apare cu granițe și drepturi proprii. Și trebuie însemnat cu deosebire că, după cum era și natural, artiștii—pe rînd și în diverse grade: romantici, realiști, impresionisti—au simțit și enunțat fenomenul cu nealterată hotărîre, și nu filozofii, care, tot așa de natural cași alți profani, și numai cu mai mult lux de știință au rămas închiși în compromisuri cu ideile lor despre artă.

Nu știu dacă această lămurire a experienței estetice mai apare undeva atît de clar și naiv ca la Flaubert, în teoria cași în practica lui artistică. Astăzi studiul științific și istoric al artei, în Germania mai ales, își prefăce metodele potrivit cu ideile specificității depline a vieții estetice. Istoria literară se determină tot mai lămurit ca istoria artei literare, adică a evoluției intențiilor artistice. Înțelegerea lucrării de artă ca atare este postulatul care logic trebuie să primeze; și pe temeiul acestei înțelegeri numai, se poate determina obiectul și metoda acestui gen de istorie. Ce vor face alte discipline cu opera de artă este secundar din principiu.—Obiecții ca acele pe care Sainte-Beuve le face romanelor lui Flaubert apar, din acest punct de vedere, ca o grosolană confuzie sau obtuză rea voință, iar apărarea autorului și critica pe care o face lui Taine reprezintă o anticipare conștientă și prețioasă a metodei bazate pe considerația artei ca produsul unei experiențe clar diferențiate și cu legi proprii.

Flaubert a dus lupta pentru autonomia artei tumultuos și violent, dar ideile lui nu sînt inepte, nici confuze. Confuzia era în metoda sau lipsa de metodă care atît de straniu apare în Sainte-Beuve dar nu mai surprinde la atîți alții, inferiori lui. Fiindcă de multe ori pretenții psihologice ori sociologice, în studiarea artei, au servit să ascundă frivolitate sau nepricepere în materie. Eruditul istoric, etnograf ori psiholog care, fără să stea mult la gînduri, se aruncă în studiul artei, i se potrivesc bine vorbele lui Kant despre anume tip de filozof: *was er weiss das schickt sich nicht, und was sich schickt das weiss er nicht.*

*

Ca artist și ca om Flaubert a rămas profund impopular. Este însemnat lucru pentru istoria publicului și a clasei scriitorilor că artistul acesta supăra lumea chiar prin felul cum înțelegea să trăiască. Maxime du Camp, care-și vedea ferm de carieră, îl grăbea într'una să-și publice cît mai iute primul volum. Flaubert se apăra, spre mirarea tuturor oamenilor de bine: „Tu me parais avoir à mon endroit un tic ou vice rédhible... Je te dirai seulement que tous ces mots: *se dépêcher, c'est le moment, place prise, se poser...* sont pour moi un vocabulaire vide de sens“... Faguet, care desigur nu putea înțelege ca un „scriitor“ să publice

mai puțin de un volum pe trimestru, este cuprins de mirare comică față de această îndărătnicie monstruoasă: son irritabilité était extrême et même étrange... on est un peu stupéfait... Că nu admitea graba nici goana impudică după succes, că a fost unul din artiștii cei mai curași de orice lichellism cătră public ori cătră anume persoane de mare utilitate, i se socotește lui Flaubert ca un viciu contra naturii.

Situația lui este exemplară.

Cărțile sale sînt specific estetice. Pe *Madame Bovary* o mai cetesc femeile, din curiozitate sentimentală sau interes de carieră socială. *Salammô* are o aproximativă reputație de picanterie, iar *l'Éducation sentimentale*, mulți din cei care cetesc romane nici n'o știu că există. Altminteri opinia comună îl socotește scriitor greoiu, fără idei, mai ales fără emoție—însfirșit pesimist și anarhist... Este însă cu deosebire demn de ținut minte că tocmai în cazul acestui scriitor care n'a vrut să fie altceva decît artist, opinia comună este iscălită de Sainte-Beuve și de Anatole France.

*

Romantismul avusese efectul ca literatura să fie poetică și pitorescă. Flaubert a luptat, cu energie conștientă, să disciplineze acea formidabilă îmbogățire a materialului literar, și simpatia lui pentru Boileau era perfect lucidă; iar cei care-l acuză de incoerență lovesc, și în această privință, alături.

Marcel Proust compara inovațiile lui Flaubert în arta literară cu revoluția lui Kant în teoria cunoștinței. Luată întocmai, paralela aceasta poate să pară de un dilentatizm pretențios; dar competența celui care a făcut-o este în tot cazul o garanție solidă că entuziasmul lui nu era în deșert.

Paul Zarifopol

Stigmata Diavoli

„Ca și cînd n'ar fi viața-mi, ca și cînd n'ași fi fost”.
Mihail Eminescu. (Melancolie. Poezii)

„Să nu poți fi vre-odată *nimic* în Infinit!”...
Mihai Codreanu. (Prăpastia. Diafane)

„— Ah! ne jamais sortir des Nombres et des Êtres!”
Charles Baudelaire. (Le Gouffre. Fleurs du Mal)

„Tu gardes les coeurs de connaître
Que l'univers n'est qu'un défaut
Dans la pureté du Non-Être!”
Paul Valéry. (Ebauche d'un Serpent. Charmes)

Eu sunt un strop de Nu, căzut în mine
Din înălțimea unde Dumnezeu
Distruge Universul Său ateu,
Pentru-a Se regăsi 'n Nimic pe Sine.

De-aceia port în mintea mea lumine
Abstracte, din concretul curcubeu ;
Iar sufletul mi-e gol, deși e greu
De cît pustiu de Rău clocește 'n Bine.

Așa-mi fac iad din propriul meu cer,
Trecînd în togă neagră de mister,
Din mîne 'n ieri, prin clipa cea prezentă...

Și mă 'nspăimînt că 'n veci nu voi scăpa
In existența mea neexistentă
De murdăria veșnicului Da.

Mihai Codreanu

LA MEDELENI

HOTARUL NESTATORNIC

Parlea Intăia

SFÎRȘITUL CAP. I

Potemkin și Kami-Mura

— A spus duduia că vine îndată,—își îndeplini Anica însărcinarea cu glas scăzut și ochi cit mai de căprioară.

— O aștept... știe ea ce-o așteaptă!—vorbi uscat doamna Deleanu.

— Pfuul

Doamna Deleanu dojeni din ochi pe părintele vinovatei și încrucișându-și brațele ridică umerii cu revoltă coborîndu-i cu desnădejde. Domnul Deleanu era avocat într'atîta, încît nici pe copii nu-i putea judeca,—mai ales pe Olguța.

Tribunalul vindictei părintești își inaugura ședințele în pridvor, la adăpostul plin de cîntece, de umbră și de soare al viței.

Cu inima grea ca o lacată de biserică pustie, Dănuț ședea în picioare îndărătul fotoliului de pai împletit, în care fierbea judecătorește mînia mamei lui.

Domnul Deleanu, răsturnat în fotoliu, picior peste picior, privea în sus, gîndindu-se cu nerăbdare și curiozitate la pledoaria Olguței. Țigareta de chilimbar cu țigara neîncepută, pîndea de pe masă clipa cînd orgolios de Olguța, o va chema la el să-i întregească mulțumirea fără chip și fără glas. Olguța urcă sigură treptele pridvorului. Descoperindu-l pe Dănuț îndărătul baricadei, se încruntă scuturîndu-și pletele.

- Am venit.
- Văd.
- Știu de ce m'ați chemat. Eu am dreptate.
- Crezi ?!
- Sînt sigură.
- Atunci să taci din gură.
- Dacă-i așa, eu mă duc.
- Ba te poftesc să stai... și să stai cuviincios.
- Alice, interveni domnul Deleanu,—las'o și pe ea să se apere !
- N'are nevoie ! Are destui avocați !
- ...Dar trebuie să aibă și un judecător !—stăruie cu înțeles știut domnul Deleanu, asupra acestui substantiv *abstract*, cum îi spunea el uneori.
- Poftim, judec'o !
- Nu !—se apără el... Știi, eu...
- Știu. Ți... Spune, ce ai de spus ?—reîncepu doamna Deleanu, adresîndu-se Olguței.
- Eu tac.
- Olguța, nu mă scoate din sărite !
- Eu tac.
- ...Dănuț, spune tu ce ți-a făcut ?
- Eu am ertat-o !—îngînă posomorit și răgușit Dănuț.
- Asta nu, sări Olguța. Ertare nu primesc. Eu am dreptate. El m'a lovit întâiu. Așa-i, Monica ?
- Asta-i adevărat. Am văzut și eu... la gară.
- Vedeți ?—triumfă Olguța.
- Miști !—se revoltă Dănuț.
- Ba tu miști.
- Nu-i adevărat.
- Ba da.
- Tu m'ai insultat.
- Și tu m'ai lovit !—zvicni Olguța, gata să-și ia revanșa.
- De ce m'ai făcut „Buftea“ ?
- Fiîndcă ești.
- Eu ??
- Tu, Buftea !
- Să-mi dea zmeul, mamă !—scinci Dănuț.
- Ia-l !—zîmbi Olguța mefistofelic, arătîndu-i cerul.
- Am ascultat destul. Lasă-mă pe mine, Dănuț !—il acoperi doamna Deleanu.
- Sigur ! Toți pe mine !
- Olguța !
- Eu am dreptate.
- Foarte bine... Ai să te duci la tine în odaie—unde ai să stai toată ziua — și ai să scrii de o sută de ori „Eu am dreptate“ și de două sute de ori „Eu n'am dreptate“. Mîine dimineață să vii să-mi spui față de Dănuț cine are dreptate,—dacă vrei să-ți mai dau voie să te joci și să capeti bomboane.

— Să stau până mine dimineață în odaie!... Eul?—sui glasul Olguței treptele eșafodului, implintind pe ultima, roșul răzvrătirii.

— Da. Tu... și imediat.

— Dacă-i așa, eu mă mut.

— Te muți?!

— Mă mut.

— Și unde, mă rog?

— La Moș Gheorghe. El nu mă persecută fiindcă am dreptate și fiindcă nu-s băiat.

Domnul Deleanu aprinse țigara. Olguța pierduse procesul cu brio.

— ...Olguța, trebuie s'o ascuți pe mama...

Olguța se încrunță.

Domnul Deleanu făcu o pauză savantă, dînd răgaz poziției să capete o valoare neatîrnată... Rostogoli un colac de fum aromat spre Olguța...

— ...cînd te roagă tata.

Olguța intră în casă, cu capul sus, strănutînd.

— Așa strici tu copiii!

— Alice...—începu domnul Deleanu, răsfirîndu-și mustețile. Spune drept, Alice, fără minie, fără enervare... dacă Olguța nu-i un drac... îngeresc!—zîmbi el cu ochii Olguței...

— ...Așa e!—oftă doamna Deleanu, abia stăpînînd o lucire de tainică mîndrie.

Și se grăbi să dezmierde capul înfrîntului Dănuț.

— Bine face tante Alice, aprobă în șoaptă Monica, gata să facă la fel.

— Lasă, Dănuț, îți cumpără mama un zmeu mai mare... Uite, chiar acum scriu la „Universel”. ..Acuma ia-o pe Monica de mîină și jucați-vă împreună.

Dănuț luă cu acreală minuța timidă a suplînitoarei zmeului și o zmunci spre livadă.

Doamna Deleanu se ridică de pe fotoliu, pornind spre ușă... Din treacăt dezmierdă fruntea impertinent bombată a capului culcat pe speteaza fotoliului.

— Și pe tine ar trebui să te pun la colț!—zîmbi ea blînd.

— Păcat că nu se mai poate!—oftă nostalgic domnul Deleanu, scuturînd scrumul țigărilor.

Olguța eși din odaia ei, inchizînd ușa cu zgomot. Se îndreptă spre ușa din față, fără șovăire, călcînd apasat pe covorul moale. Bătu cu degetul îndoit în ușa etacului doamnei Deleanu, de două ori, corect, glacial.

— Pot să intru?

— ...

Bătu din nou, precipitat și violent.

— Au!

Începu să-și sugă, plină de minie, încheetura îndurerată...
Bătu din nou, cu pumnul, în ușă.

— Nu pot să intru?—apostrofă ea clanța piezișă.

— ...

Dădu buzna în odaie.

— Am venit să...

— ...

Etacul era gol.

— Aha!—se dumeri Olguța.

Se îndreptă spre salonaș... Un picior îi lunecă pe podeaua bine ceruită, mai-mai s'o trîntească. Se uită crunt la podele—cu gîndul la Anica, ale cărei oglinzi erau podelele—și se întoarse îndărăt. Făcîndu-și vînt, își dădu drumul pe ghețușul roșcat... Buf, pocniră minile ei în ușa salonașului.

— Ce-i?

— M'am împiedecat!—gîfii Olguța, cu mina pe clanța din afară.

— Te-ai lovit?—sări degrabă doamna Deleanu.

— Nu!—răspunse Olguța, reluîndu-și demnitatea.

— Ce vrei?

— Am venit să cer hîrtie, cerneală, condei, peniță, sugătoare...și un transparent!—mai născoci Olguța, cu noua suflare.

— Pentruce?—o întrebă distrat, doamna Deleanu, ținînd cu mina folle cărții cetită până la mijloc.

— Ca să scriu de o sută de ori că am dreptate!

— Și de două sute de ori, că n'ai dreptate!—adăugă doamna Deleanu, întorcîndu-și cartea pe dos.

Olguța își trecu mina pe frunte, îndepărtînd șuvițele alunecate... Doamna Deleanu deschise saltarul biuroașului de lemn de trandafir. Scoțînd o plumieră de lac japonez, începu să caute cu mișcări de pianistă prin rafturile înguste. O flacără bombată se desprînse dintr'un bujor roș. Olguța o culese din zbor, o prefăcu în punguliță, o umplu cu suflarea ei și o pocni de frunte: Poc. La zgomotul petiții, doamna Deleanu tresări.

— Iar te ții de drăcli... Uite un condei frumos.

Fruntea Olguței se 'ncărcă.

— ...și o peniță nouă.

— Mai dă-mi una!—pretinse Olguța întinzînd mina mai departe, cu o atitudine de piccolo nemulțumit cu bacșișul căpătat.

— Poftim încă una... Asta-i „Claps“ îi explică doamna Deleanu.

— Nu pot scrie cu „Claps“!

— Te rog, lasă-mă!... Ce-ți place? Hai, spune?

— „Aluminium“, triumfă Olguța, păstrînd penița „Claps“.

— Poftim „Aluminium“! Acuma lasă-mă!... Ia-ți și calamară... și vezi să n'o scapi pe jos!... Ce mai vrei, Olguța?—își eși din fire doamna Deleanu, văzînd-o că tot nu pleacă.

— Hîrtie.

— Uf!... N'am hîrtie!—răspunse scurt, doamna Deleanu, închizînd cutia cu hîrtie de scrisori.

— ...Atunci să nu scriu?

— Ba te poftesc!... Du-te imediat la tata și spune-i să-ți dea coli... cîte vrei!

— Mamă, nu pot să deschid ușa!

Trîntîndu-și cartea pe biurou, cu foile răscolite, doamna Deleanu servi de portar Măriei Sale Pedepsita.

— Papa, m'a trimes mama să-mi dai coli.

— Pentru ce, dragu' tati?—se interesă domnul Deleanu, îndoindu-și ziarul.

— M'a pedepsit, papa! Nu știi?

Punînd calamara pe masă, Olguța culese cu solicitudine scrumul din capătul țigării, în palmă, și-l suflă spre vița prîdvorului.

— Haldem în biurou, Olguța, să-ți dau coli.

— Și-un transparent, papa.

— Și-un transparent.

Olguța întinse mina spre calamara de cristal.

— Lasă c'o iau eu, se oferî galant domnul Deleanu.

— Merci, papa.

Olguța luă ziarul sub braț, ca pe o servietă și porni îndatoritoare după domnul Deleanu.

Biuroul de stejar, cași sufletul domnului Deleanu, era acoperit cu cărți de drept, și 'nlăuntru plin de bunătăți pentru copii.

— Ulte, Olguța, asta din partea mamei...

— Il întinse un conț întreg de hîrtie albă și un transparent pătat de cerneală.

— Și asta din partea mea,—servește-te...

Il oferî cutia plină de verdele primăvăratec al bomboanelor de mîntă.

— ...cu condiție s'o ascuți pe mama și să n'o superi.

— Bine, papa, dacă am dreptate!—se apără Olguța, sfărîmînd în dinți bomboana.

— Lasă, Olguța!... Cînd are mama dreptate... nu poți avea și tu.

— Dece rizi, papa?—il iscodî Olguța.

— M'am gîndit la ceva!...

— Știu eu!

— Olguța, lasă pe oamenii mari să știe... Tu joacă-te!...

Adică, du-te și scrie ce-a spus mama...

— Papa, tu ești supărat pe mine?

— Nu! Dece?

— Atunci am avut dreptate. Merci, papa!

Dănuț intră în livadă, cu mina Monicăi ferecată în pumnul

lui, așa cum își aduce-acasă un bărbat mohorît soția descoperită necredincioasă. Monica îl urma privind pe sus... Zarea se răs-turnase roșie ca un coș de cireșe, pe cer și pe obraji.

Dănuț știa că trebuie să se răzbune, dar nu știa cum să înceapă. Parcă începuse să-i mai treacă minia. Asta îl revoltă!

— De ce mergi așa încet? Nu poți să mergi mai repede?— se stropși el, grăbind pasul, la Monica.

Monica luți pasul după el. Mergeau repede ca sub amenințarea unei ploii torențiale, când n'ai umbrelă.

— Unde mergem, Dănuț?

— Nu-i treaba ta!

„E supărat, săracu“!— îl compătimi Monica.

— Știi ce? Hai să ne luăm la 'ntrecere, Dănuț!

— Nu.

— Atunci hai să stăm pe iarbă.

— Nu.

— Cum vrei!

— Așa vreau!

— Ești supărat pe mine, Dănuț?

— ..

— Dece nu-mi răspunzi?

— ..

— Nu vrei să vorbești cu mine?

— Nu.

— Atunci mă duc.

— Ba să stai!

— Cu sila?

— Da.

— Cum? Nu-mi dai voie să mă duc?

— Nu-ți dau.

— Dănuț, ce 'nseamnă asta?

— Inseamnă!

— Ești un rău-crescut!

— Vrasăzică mă insulti?.. Lasă că-ți arăt eu!

Cu o mișcare vijelioasă o apucă de cozi și zmcuci. Monica își strânse dinții; ochii i se înegriră sub sprincenele încordate...

— Vrei să mă bați?—gîfil ea..

— Da!— buful Dănuț neștiind cum să bată pe cineva care vorbește, în loc să lovească și să țipe.

Trase din nou de cozi cu stîngăcie... Înainte de-ași da sama de ce i-au scăpat cozile din mîni, simți o arsură la deget...

— Au!

Monica-i dădu drumul.

— Muști?—o amenință el cu pumnii.

— Și zgîrii.

În fața ochilor și-a mînilor Monicăi, Dănuț făcu un pas îndărăt. O altă Monică o apăra pe cea dinainte.

— Nu mă bat c'o față!... Du-te-acasă și spune că te-am bătut,—o sfidă el mai de departe, alb la față.

— Eu nu pirăsc... cum ai pîrit-o pe Olguța. În loc să țin cu Olguța, mi-a fost milă... Așa îmi trebuie!—suspînă Monica ștergîndu-și ochii cu mîneca.

— ...Te-ai supărat?—începu Dănuț dezarmat, văzînd-o că plînge.

— Să nu mai vorbești cu mine.

Dănuț privi îndelung cozile blonde tresărînd pe spatele aplecat al Monicăi... O perdu din ochi.

„Mai bine ne-am fi jucat amîndoi de-a caii“ oftă el descoperînd ce hățuri minunate puteau fi cozile Monicăi, și ce greu era de-acum înainte să le mai aibă în mîni. „Am fost un prost“...

Simți o înțepătură la deget: dințișorii Monicăi lăsaseră o cununie urzicătoare. „...că n'am bătut-o!“

— Dece m'a făcut pîritor?—țipă el ciudos bătînd din picior... Lasă c'am să-i arăt eu! Blondă!—apostrofă Dănuț o calșă coaptă, fiindcă în livadă, după Monica numai caisele mai erau blonde.

Amurgul era roșu.

Olguța luă cu degetele din gură ultima bomboană de mîntă și o așeză pe sugătoare. Apoi boteză între buze noua peniță „Aluminium“ cu gust de aguridă, o cufundă umezită în cerneală, scutură condeiul pe sugătoare, și scrisese titlul pedepsei:

Olguța are dreptate.

Sublinie titlul cu-atîta energie încît linia, la început plină se prefăcu la sfîrșit în două șine subțiri, cași cum expresul care le umpluse ar fi deraiat. Olguța le contemplă cu satisfacție... Mai tuc odată condeiul în cerneală și începu să caligrafieze afirmația... Virajurile roșii ale limbii, din ce în ce mai răsărită dintre buze, însoțeau virajurile negre ale peniței, din ce în ce mai repezi... După a zecea afirmație, Olguța se încruntă, contrazisă de cele două sute de negații care-și așteptau rîndul în ciubărașul negru al călimărlii de cristal... Mirosea a cerneală.

Olguța lăsă condeiul și începu să-și sucească nasul.

Luă din nou condeiul. Subt fiecare cuvînt al ultimei afirmații, însemnă cu virful peniței, cite două ghilemete drepte. Subt ele altele și altele și altele. Mișcarea îi plăcea. Parcă scărpina coala. Cu încetul, hîrtia se umplu până jos de un joc de țînțări sinelii.

Olguța nu era mulțumită. Iar lăsă condeiul, iar își suci nasul. Luă și bomboana de mîntă punînd-o în gură. Începu să facă gimnastică suedeză cu degetele, deschizîndu-le, închizîndu-le, deschizîndu-le, închizîndu-le...

C'un „oac“ de castaniete, degetele pocniră lovînd vioiu podul palmelor. Bomboana de mîntă explodează în dinți. Condeiul se ridică în aer, orizontal, și de-acolo coborî inspirat asupra unei coil intacte:

„Olguța nare dreptate de două sute de ori“.

Olguța privi cu milă pe reprezentanta celor două sute de negații, ca pe un plenipotențiar mut. Făcuse într'adins o greșală de ortografie, scriind „n'are” într'un cuvânt.

„Olguța are dreptate de o sută de ori”

Privi cu mîndrie sinteza bine caligrafiată și corect scrisă, a celor o sută de afirmații. Subt ele trase o linie, scăzu și scrise:

„Olguța n'are dreptate de o sută de ori”

Vrasăzică nimicise o sută de negații. Bun!

Dar tot mai rămîneau o sută... Bine!—dacă-l așa:

„Olguța n'are dreptate de o sută de ori
însă Buftea
n'are dreptate deloc”.

Olguța respiră privind epitaful pedepsei... Ușa se deschise încetișor... Monica intră în odaie, privind podelele, cu mîna la gură.

— Monica, ia uită-te ce-am scris!

— Olguța, începu Monica, uitînd să-și scoată pălăria,—eu te-am trădat.

— Cine? Tu?

— Da, eu.

— Nu cred!—scutură ea capul.

Monica oftă.

— Am fost cu Dănuț în livadă.

— Și te-a bătut?

— Nu.

— Ce-ai făcut atunci?

— ...Am mers...

— Nu! Nu m'ai trădat!—tăgădui Olguța. Ai ținut cu mine cînd te-am întreat... Ai voie să mergi cu el în livadă!—ridică ea cu indiferență umerii, schimbînd tonul. Numai să nu te bată... El știe că ții cu mine!—o încredință ea confidențial.

— Da, știe!—suspînă Monica!

— Ți-a spus el?

— ...Nuu... știu eu!

— Sigur. Ai dreptate.

— Da.

— Și ți-a spus ceva?

— ...Nu. Eu nu mai vorbesc cu Dănuț.

— Dece?

— Așa.

— Foarte bine!—aprobă Olguța. Tu ești prietina mea.

— Da, Olguța, îți promit că de-acum înainte sînt numai prietina ta.

— Bine!—acceptă Olguța... N'ai văzut ce-am scris!?

- Cum?—ai și scris?
- Uită-te!
- Aa! Numai atita ai scris!—se liniști Monica.
- Ce? Nu-ți place?
- Nu zic că nu!... Da' scriu eu pentru tine.
- Da' nu vreau!... Așa am vrut eu să scriu!
- Tante Alice a văzut?
- Așa vreau eu!—se împotrivi Olguța.
- Olguța, fă-mi și mie o plăcere... Eu ți-am făcut: vezi!
- Am jurat pentru tine.
- Și eu ce să fac?—incepu să consimtă Olguța.
- Tu uită-te!
- Asta nu!
- Atunci pune sugătoarea!
- Tț!
- Fă și tu ceva! Hai, Olguța, lasă-mă să 'ncep.
- Știi ce?
- ...?
- Scriu și eu cu tine!
- Nu vreau.
- Da' vreau eu!
- De ce, Olguța?
- Fiindcă n'am ce face!... Tu scrii „Olguța n'are dreptate”
- de două sute de ori, și eu scriu că am dreptate.
- Hai să 'ncepem.
- Monica, n'am condei!—se tingui Olguța, lăsind-o pe
- Monica să-l ia condeiului.
- Vezi, Olguța! Lasă-mă pe mine!
- Fă cum vrei!—oftă Olguța. Eu te-aștept!
- Incepu să cutreere odaia în lung și'n lat, din ce în ce mai
- repede. Poposi lângă sobă, deschise porțița, acordă o scurtă au-
- diență gavanoaseilor, închise porțița la loc.
- Ascultă, Monica, tu pui numere la 'nceput?
- Nu pun.
- Atunci cum știi cât ai scris?
- Țin minte.
- Aha!
- Vrei să pun?
- Nu... să-mi spui când îi ajunge la douăzeci.
- De ce
- Ai să vezi!
-
- Se aplecă pe umărul Monicăi, controlînd...
- Așa! Douăzeci?
- Da.
- Scrie la'nceput numărul cincizeci.
- Vai, Olguța!
- Fă cum spun!
- Și tante Alice?

— Nu controlează... Scrie mare de tot, cincizeci... Așa. Mai ai de scris douăzeci de rinduri, și s'a făcut suta mea.

— Mamă, ce-avem la masă?—întrebă Dănuț pe doamna Deleanu, intrînd în salon, mahmur de singurătate.

— Ți-i foame, Dănuț?

— Știu eu!... Da' n'am ce face!

— De ce nu te joci cu Monica?

— S'a dus la Olguța.

— Du-te și tu.

— La Olguța??

— Bine. la o carte și cetește.

— Ce carte să iau?

— Dănuț!...Ești bălat mare!... Ascultă muzică, dacă nu vrei să cetești.

„Ce rău e să fii bălat mare“ căscă Dănuț răsturnîndu-se pe divan. ...Din pricina Olguței și-a Monicăi, trebuia să'ndure pânăla masă, pedeapsa unei sonate de Beethoven. Il ispitî deodată, o împăcare pornită dela el... Nu-și dădu voce... Cînd ești bălat mare"...—începu el să-și vorbească...

— Mamă, dă-mi te rog o batistă.

— Vai, Dănuț, mai rău decît sălbatecii!... Pofțim batista mea. De ce n'ai batistă?

Sonata reîncepu. Dănuț ghemui batista mamei lui, în buzunar, peste batista lui.

...Cînd oi fi mare n'am să-i dau voce nevestii mele să cînte la pian" hotări el, remarcînd lipsa domnului Deleanu.

Și fiindcă n'o mai asculta „Sonata luni“ începu să cînte'n el pentru amintirile de mai tîrziu... Afară s'aprîndea clipa de argint a cerului pe înserate... melancolia umbrelor fără de soare și de lună, clipa cînd nimeni nu îndrăznește să aprindă luminările subț ochii zilei care vede încă...

— Isprăvește, Monica!—se impacientă Olguța.

— Lasă că nu mai am mult.

Olguța măsluise și negațiunile, silînd-o pe Monica să numeroteze cu cîte-un „cincizeci“ persuasiv, fiecare rînd al cincisprezecelea.

— Ascultă, Monica, începu Olguța agitată, după oarecare codeală jenată,—îți dau ție păpușa mea.

— Pentrucă ți-am scris asta?—disprețui Monica colile acoperite de parada amăgitoare a literilor. Eu am două păpuși!... Tu ce-ai să faci fără păpușă?

— Nu!... Da' mie nu-mi trebuie păpușă. Ai isprăvit?

— Am isprăvit... Asta nu-i frumos, Olguța! Ce-are să spue tante Alice.

— Lasă.. Caută-mi o panglică.

Olguța făcu sul colile.

— Ai găsit?

- Da.
- Acum fă o fundă frumoasă; știi, cum mi-ai făcut pentru premii.
- De ce, Olguță?—întrebă Monica, înflorind din virful degetelor funda sulului cu pedeapsa.
- Mama are să vadă că funda-i bine făcută, și-are să fie mulțumită.
- ...?
- Fiindcă eu nu știu să fac funde.. ș'atunci are să uite să mai controleze!
- Vai, Olguța, tare ești șireată!
- Așa-i când... „ai părinți“ urmă în gînd Olguța.
- Ce?
- Nimic... așa spun eu.
- Vă poștește la masă, le vorbi din ușă Anica, sorbind din ochi funda roșie.
- Cine?—o luă în primire Olguța.
- Conița!
- Pe cine?
- Pe dumneavoastră, dudue!
- Cum ți-a spus?
- ...
- Spune cum ți-a spus?
- Cum să-mi spue, dudue?!... Să veniți la masă, mi-a spus!
- Monica, du-te tu singură. Eu nu mă duc.
- Pentruce, Olguța?
- Fiindcă nu m'a poftit pe mine; și eu am făcut pedeapsa.
- Iar începi, Olguța!
- Te rog! Eu fac ce trebuie... Du-te și spune că eu nu vin la masă, fiindcă nu m'a poftit, scandă ea cu mîna și cu piciorul.
- Și ce-ai să faci?
- Am s'aștept să mă poștească.
- Tante Alice, m'a rugat Olguța să te 'ntreb dacă poate să vie la masă?
- Sigur că da... Anica, du-te și-o poștește.
- „Al dracului is fetele!“ —se mindri Anica, alergînd din nou îndărăt.
- Domnul Deleanu își întoarse fața din lumină,—zîmbind: recunoscuse rețușarea.
- Luau masa în pridvor. Ca pentru un început de chef, nevăzuți, greerii își acordau subțire scripcele; broaștele își dregeau glasul...
- Am venit.
- Olguța întinse sulul ca un pretext pentru fundă.
- Bravo, Olguța!—o laudă înduplecată, doamna Deleanu. Olguța zîmbi modest și blazat.

— Ei, acuma, fiindcă ești o fată cuminte, să ne spui frumos și drept cine-a avut dreptate: tu sau Dănuț?

Olguța privi adinc pe domnul Deleanu.

— Mata, mamă dragă.

— La masă copii, că se răcește supa!—izbucni gălăgios domnul Deleanu de teama unui nou proces.

— Spune drept, Olguța. Îți pare rău de ce-ai făcut?—o întrebă doamna Deleanu cu poionicul de supă în mână.

— Imi pare rău.. după zmeu, oftă Olguța.

În jurul lămpii cu glob roz, începură să cotească fluturii ca niște delicate vehicule la ultimul rond al unei sosele..

Fața de pansea albă cu trup gigantic a Pachiței, visa, ascultînd muzica lingurilor de supă. Mîinile ei încrucișate, odihneau orizontal pe pîntece.

— Dănuț, nu sorbi supa.

Iar!

— Dănuț de ce nu te 'nveți să mîinici frumos!.. Monica, arată-i te rog, cum se mîinacă supa.

Cu rumen în obraji, ca o logodnică sărutată în fața părinților, Monica aplecă virful lingurii spre buze, insinuînd supa, lin, fără murmur.

— Acuma fă și tu la fel.

— Miauuu..

Modulația de foame a pisicilor se mlădiè veridică în noaptea de vară.

— Cîț!—se stropși doamna Deleanu spre întunericul de subt masă, dînd cu piciorul.

O pisică nevinovată suferi în locul Olguței. Domnul Deleanu își șterse cu șervetul un zîmbet instelat de supă.

Începură să se adune oaspeții nepoftiți ai meselor de-afară. Veni, mai întăiu, Ali: polnterul lăptos, roșcat și jovial. Se așeză lîngă doamna Deleanu, privînd-o cu deferență hemesită. Era plin de ticuri, sau de purici. Clîpea; nările-i tremurau, mereu mobile; strănuta; își sucea gîtul ca cei care poartă gulere strangulatoare; își calca tîmplele cînd pe-o parte, cînd pe alta; hăpăia muște și le înghițea cașicum ar fi avut amigdalită; își freca dinapoil pe jos; botul i se sfădea cu coada; coada cu podelele; podelele cu picioarele..

— Marș, Ali.

Se dădu lîngă Dănuț, tot scuturîndu-se, tot gudurîndu-se, plin de vorbe dulci, dar vorbînd prea tare: Uu-uuu, hau-hau!

Din farfuriile schimbate, se înălță mirosul fripturii.. Chemați de el, dulăii din ogradă—cu ochi de haiduc și sfieli de căprioară—răsăriră întunecați pe scări.. și nu îndrăzniră.. Subt garda picioarelor mesenilor, pisicile se strînseră mai tare, mute, c'un fior de frig de-alungul spinării.

— Patapum, stîng; Patapum, drept; Patapum, stîng; Patapum, drept!—comandă Olguța—în picioare pe scaun—nemai ținînd samă de nimic.

C'o ureche neagră pe ochi și una răsfrîntă pe ceafă, castanie; cu bot orocodilian; pieptos; cu picioarele strimbe; cu mers legănat și chilos de atlet în frac,—bassetul Patapum, ghidușul ghidușilor și „bucuria Olguței“ își făcuse apariția. În timpul zilei nu-l putea descoperi nimeni. Se ascundea ca o tragediană răscoaptă de lumina soarelui.

Veni deadreptul la Olguța, conștient parcă de ilaritatea care-l întâmpina. Se opri la picioarele scaunului, aplecîndu-și capul într'o parte ca cineva care spune: „Aud?“

— Patapum, drepti!

Patapum făcu un sluj ostășesc.

— Patapum, bum!

Patapum căzu mort pe spate.

— Patapum, sus!

Patapum învie dînd din coadă.

— Patapum, hap!

Cu o strîmbătură acră, ca la unt de ricină, Patapum înghiți musca oferită.

— Bravo, Patapum!

Patapum făcu o piruetă, și înflori sluj, cu jumătate din friptura Olguței în dinții ilari.

Monica rîdea cu hohote. Ii căzură lacrimi pe friptura surprinsă. Doamna Deleanu rîdea cu ochii la Monica; domnul Deleanu, cu ochii la Olguța; Olguța, în brațe cu Patapum; și lampa roză, tuturora.

Demn, Dănuț întinse o bucată de friptură lui Ali: singurul rest de seriozitate cu care mai putea vorbi,—și care-l asculta.

— Aii!—țipă ascuțit Olguța sărînd de pe scaun cu minile pe urechi.

Din brațele ei, expulzat, Patapum se rostogoli până subt botul lui Ali care de sus, aruncă o privire dezgustată bătrînului nemernic.

Acoperindu-și pletele cu minile, Olguța își ascunse capul, violent, în brațele doamnei Deleanu.

— Ce-i, Olguța? Ce s'a 'ntîmplat?... Hai, spune, Olguța!

— ...

— Ai amuțit, Olguța? Tu??

— S'a dus!—țipă Olguța înădușit în rochia doamnei Deleanu.

— Cine?

— Liliacul! — țipă ea scuturîndu-și fiorii în brațele mamei ei.

Ua mieunat strident străpunse tăcerea.

— Unde-i?

— ...Uf! S'a dus.

Doamna Deleanu închise ochii, cutremurîndu-se. Strigoiul moale al pletelor zburase afară, frîngînd un trăsnet negru pe tremurul l' ceafăru ai.

— Hai, Olguța. S'a dus... Sigur că s'a dus.

— Nu cred.

— Olguța, lasă copilăriile !

— Papa, s'a dus ? — întrebă Olguța, trăgînd cu coada ochiului.

— Da-da ! S'a dus.

Olguța sări drept în sus cu ochii țintă în ochii lui Dănuț.

— Eram sigură că rizi ! Nu-ți dau voie să rizi de mine !
Eu nu mă tem de nimeni.

— Numai de lilieci !—șopti suav Dănuț, încordîndu-și picioarele subt masă.

— Bravo, Dănuț !—aprobă domnul Deleanu.

Chipul din afară al lui Dănuț nici nu clinti, de teamă să nu-l descopere ceilalți pe cel din lăuntru.

Olguța se ncruntă o clipă numai, și pufni de ris.

— Ai dreptate !.. Ce bine că s'a dus !... Papa, de ce mă tem eu de lilieci ?

— Întreab'o pe mama !

— Mamă, tu știi de ce mă tem de lilieci ?

— De unde vrei să știu !—ridică ea din umeri privind pieziș pe domnul Deleanu.

— Atunci de ce m'a trimes papa la tine ?

— Întreabă-l !

— Eu știu !—dădu din cap cu tîlc, Olguța.

— De ce, mă rog ?

— Să spun ?

— Spune.

— Fiindcă și tu te temi de lilieci !

— Olguța, nu fii obraznică !

— Și eu mă tem de lilieci !—se spovedi Monica încă palidă.

— Sigur. Tu ești prietina mea.

„Ce proastă-i Monica” gîndi c'un fel de respect Dănuț, pe care nimeni nu-l știa că se temuse decît pisicile de subt masă, călcate pe coadă.

— Dănuț, stringe-ți șervetul.

Pe-al Olguței îl păturise Monica, așa că ochii lui Dănuț întîlniră o dezamăgire,—și pe de-asupra ochii Olguței, la pîndă. Vrasăzică Olguța nu uitase spiritul făcut pe socoteala ei !... Dănuț se concentrează asupra șervetului.

— Mamă, hai să vorbim franțuzește, propuse Olguța, aruncînd o privire spre Dănuț.

— Cum nu !—consimți surprinsă, dar cu plăcere, doamna Deleanu.

— Mamă, eu pot să mă scol ?—întrebă Dănuț, luîndu-și inima în dinți.

— De ce, Dănuț ? Stai cu noi. Vorbim cu toții, împreună.

Dănuț clipi, înghiți, și se supuse. Răzbuarea Olguței începea.

— Olguța, que fais-tu en ce moment?—începu doamna Deleanu.

— Ça c'est trop simple, maman! Pose moi une autre question... plus difficile: n'est-ce pas, mon frère?

— ...

— Est-ce que tu as mal à la tête, mon frère?... Dis vrai! Si c'est oui que je ne te dérange plus!

— Dă-mi pace!—mormăi Dănuț, primenindu-și obrazii cu altă roșeață.

— Voyons, mon petit, dis cela en français, au moins!... Dănuț, comment dit-on en français: lasă-mă 'n pace?

— Laisse le tranquille, maman, il ne comprends pas!—disprețui Olguța pe Dănuț, cu vorba, cu tonul și cu mișcarea buzelor.

— Olguța, sois plus aimable!

— Mais puisque je dis la vérité, maman!

Domnul Deleanu își mușcă buza. Il creștea inima auzind-o pe Olguța polemizând într'o limbă pe care abia o învățase... și mai mult din auzite,—cu accent corect și dezinvoltură. „Ce temperament de avocat!“—regretă el.

— Olguța, tu n'as pas raison!—apără doamna Deleanu pe Dănuț, stăpînindu-și un zîmbet.

— Qu'il le prouve!—gesticulă Olguța.

Dănuț știa franțuzește cit și Olguța. N'avea însă curajul să vorbească. Se jena, cași de recitarea poeziilor în salonul cu musafiri.

— Allons, mon petit, répond!—il somă doamna Deleanu.

Lui Dănuț i se urcă sîngele la cap. Adunîndu-și puterile, zmulse din tăcerea lui înourată, o expresie auzită dela domnul Deleanu, și o fulgeră pe Olguța în franțuzește.

— J'e m'en fiche!

— Alors, va te coucher!—închee aspru doamna Deleanu.

Dănuț porni. În antret era întuneric. Se întoarse îndărăt în pridvor, și se așeză pe scări între cîinii ciobănești care nu știau franțuzește, dar știau să muște... Cu accent de violă, Monica la rîndul ei intrase în tabăra dușmanilor...

— Patapum, comment font les avocats?

— Hau-hau!

— C'est bien!... Patapum, comment font les magistrats?

Patapum închise ochii și căzu narcotizat.

— Hai, Monica!... Și Patapum știe franțuzește!—vorbi tare Olguța, trecînd cu Monica de mină pe lingă Dănuț.

Dănuț, tot pe scară între cîini, își strînse dinții, și tăcu patriotic în noaptea romînească.

— La ce te gîndești, Alice?

— ...La nimic... Îmbătrînim... Copiii cresc mari...

— Da...

- ...Ca mini-poimini, casa rămâne goală... noi mai bătrini...
- Ce putem face?
- Nimic! Să-i creștem pe ei, și să ne privim tot mai rar în oglindă...
- Oglinzile de-acum înainte sînt numai pentru ei, cași noi. Tăcură...
- Olguța și Monica, puneți-vă paltoanele. Și tu, Dănuț!
- Puneți-l și tu, Alice, să nu răcești.

Se pornise parcă o mișcare undeva pe cer sau pe pămînt. Nici vînt și nici murmur de frunze nu era.

O clipă broaștele-amuțiră. Și din tăcerea lor de inimi zbuciumate care s'au oprit delaolată, buhaiul de baltă se tingui așa de simplu și de trist! Și broaștele ncepură iar, dar altfel, căci de pe zări desprinsă, se apropia încet, cu amfora răcoarei pe umărul ei gol de lună plină, adevărata noapte.

* * *

- Monica, ți-a plăcut ce i-am făcut?
- „Săracu' Dănuț“ gîndi Monica, revăzîndu-l din nou singur pe scară între cini. Și cu glas tare:
- Dănuț nu știe frațuzește?
- Cum să nu știe!—îi apără jignită, Olguța, scuturîndu-și trupul în căderea albă a cămeșii de noapte.
- Atunci de ce nu vrea să vorbească?
- Așa-s băeții... proști!... Monica, închee-mă la git.
- Cum? Dănuț îi prost?—se miră Monica, prinzîndu-i nasturele în cheutoarea gulerășului.
- Am spus eu asta?
- ...Da. Tu ai spus că băeții is proști.
- Sigur.
- Atunci cum?
- El nu-i prost... Da' așa-s băeții!
- Olguța, tu nu-ți pui papucii?
- Nu! Așa-i bine! Scoate-i și tu! Așa-i că-i altfel cu picioarele goale?
- Ce frumos e, Olguța!—zîmbi fetița, călcînd desculță în apa lunii.
- Vezi, dacă m'ascuți!
- Acuma ce facem?!
- Ne batem cu perne, îi dovedi Olguța, aruncîndu-i un puișor.
- Tu nu te'nchini, Olguța?—o întrebă, ferindu-se, Monica.
- După ce ne batem cu perne!
- Nu. Eu mă'nchin.
- Hai și eu, atuncil

Ingenunchind pe pat, Monica se rugă în gînd cu ochii închși „Tatălui nostru cel din ceruri“... Olguța, cu glas tare, în

plcioare... Se opri ca să îndrepte icoana strimbată de inaugurarea bății cu perne.

— Monica, tu ai vrea să fii Maica-Domnului?

— ...În numele tatălui, al fiului și-al Sfintului Duh, Amin...
Ce-ai spus, Olguța?—o întrebă Monica desprinzându-și fața din cerul bunicei.

— Hai să ne batem cu perne !... Num... tată... fiu... duh... amin.

Dănuț știa de ce dormea Ali pe covor în odaia lui, în loc să doarmă afară, în pridvor. Dar nimeni nu trebuia să știe nici ce știa Dănuț, nici că Ali sforăia în odala lui, încolăcit pe covor ca un continent de purici. La drept vorbind nici lui Dănuț nu-i prea venea 'ndămină să știe ce știa, fiindcă știind, frica de noapte și singurătate, nenumită,—îl privea gata să vie, ca cineva strigat pe nume.

— Hai să mă dezbrac, se îmbărbătă Dănuț, sculindu-se zgomotos de pe pat.

Incepu să-și scoată hainele, cu mișcările factice ale actorilor când reproduc pe scenă gesturile mici de toate zilele. Din odala Olguței răsunară moi bufnituri de pernă și risete pe două glasuri.

„Ce bine-i să fii însurat“... Și se gândi deodată cu nedumerire că într'o zi chiar el, Dănuț, va fi mare... Își ridică ochii în oglindă, și privi sus, cu capul dat pe ceafă, locul unde va fi capul unui Dănuț.. capul lui Dan de peste mulți ani... Parcă nu-i venea să creadă !...

Adică va veni un străin, un uriaș, îl va înghiți pe Dănuț, și cu Dănuț în el, va face pe ceilalți să creadă că-i însuși Dănuț?... Ciudat!.. Și Dănuț unde va fi?... Dănuț nu va mai fi nicăeri...

— Nu vreau!—se împotrivi Dănuț, ca în fața morții și-a mormîntului.

...Nu-i așa! Dănuț va fi în el, ca un ou mic de lemn într'un ou mare... Nu-i tot una!... Fiindcă uriașul va fi tot Dănuț. ...Cum asta? Și mic și mare?... Capul lui Dănuț îl ajunge până la buzunarul dela jilecă, unde-i ceasul tatei,—și totodată, capul uriașului e însuși capul lui Dănuț? Ciudat!.. Ca și cum ai ține capul în mîni, și capul ar gândi deoparte—cum? poate să gîndească așa!—Și trupul fără cap, s'ar gîndi și el!... Foarte ciudat!...

— Oare și tata a fost mic?... Sigur c'a fost...

...Vrasăzică a fost odată un copil de-o vristă cu Dănuț, frate cu Dănuț și cu Olguța dac'ar mai fi, și acum nu mai este decît tatăl lui Dănuț... Da' unde-i celălalt?... S'a dus, sau e în el?... Dacă l-ar tăla pe tata în două, l-ar găsi pe celălalt? Sigur că nu!... În trup e scheletul, inima, plămîni. Dănuț a învățat la școală tot ce-i în trupul tatei. Atuncea unde-i celălalt?

— Oare nu-s eu?

Dănuț clipi amețit.

...El e copilul tatei... și-al mamei! Ciudat!... Să fii unul

singur și să fii copilul a doi oameni!... Unu plus unu face doi... Asta-i sigur! A învățat la aritmetică... Atunci de ce Dănuț e copilul și al tatei și al mamei?...

— Și cum se fac copiii?...

— Oare eu am să fac copil?

Dănuț se privi cu spaimă în oglindă, și-și pipăi pintecele...

— Eu is băiat!—se liniști el, cași cum s'ar fi amăgit pe sine ca pe altcineva mai mic decit el și mai neștiutor...

— Olguța are să aibă copii, o pedepsi Dănuț.

..Olguța!... Olguța e sora lui!.. De ce?... Fiindcă și ea e a tatei și a mamei... Nu se poate!... Olguța e a mamei și Dănuț al tatei.. Mama e femeie... Cum poate să facă o femeie un băiat!... Atunci tata l-a făcut pe Dănuț?... Bine, da' motanii nu fac pul; numai pisicile fac!... Asta-i altceva!... Nu spune mama că Dănuț e băiatul ei?... Oare mama spune minciuni?... De ce e mama femeie?... Are păr lung!.. Tata are musteți!... Mama are rochie!... Și tata ar putea să-și pue rochie!

Inchipuindu-și-l în rochie, Dănuț zimbi.

..Tata e avocat... și mama e femeie... Oare și Dănuț va fi avocat? ...Nu-i vine să creadă!... Cum poate oare să vorbească rata un ceas în șir, fără să cetească?... Oare învață pe derost? Nu se poate!.. Numai poeziile se pot învăța pe derost!... Tata e foarte deștept... de asta poate vorbi un ceas!... Și Olguța e foarte deșteaptă... Dănuț se teme de Olguța... El e premiant întâiu, dar Olguța e foarte deșteaptă.. Cu ea nu se poate pune... Oare Dănuț îl prost?... Așa crede Olguța, da' nu-i adevărat!... Cum poate să fie Dănuț prost, când Dănuț vede cum e Olguța și cum e el singur!... El nu poate vorbi ca Olguța... Atunci?... Asta-i altceva! Dănuț știe că nu-l prost, fiindcă el are turbinca lui Ivan... Olguța nu știe că Dănuț e deștept... chiar foarte deștept!.. Dacă ar asculta Olguța ce gîndește Dănuț!... Ce păcat! Cu Olguța poate vorbi numai!

Dănuț se privi deodată în oglindă... El vorbea sau altcineva?... Iși pipăi minile, una pe cealaltă... Făcu mișcări cu degetele, cu brațul...

..Vrasăzică el, Dănuț, era stăpînul lui: tot Dănuț. El poruncea și el asculta... așa cum trebuia să asculte Dănuț pe mama și pe tata.. El putea face cu el orice!... Spunea minli: „Întinde-te“, și mîna se întindea... Dacă i-ar fi spus: „Zgîrie-l pe Dănuț“, l-ar fi zgîriat?... Nu... De ce nu mai asculta?... Fiindcă n'avea cum s'o silească... Ba avea! Cu cealaltă mîna... Nici așa! Nici una n'ar fi vrut să-l zgîrie... De ce?... Fiindcă nu le putea pedepsi... Ba da! Putea să le muște!... Dar nici dinții nu vroiau să-l muște pe Dănuț!... Așa-i! Minile care nu vor să-l zgîrie sînt minile lui!... Oare și degetele gîndesc?...

— Ce-i asta, Dănuț? În loc să dormi te uiți în oglindă? Ia mă rog!

Doamna Deleanu, în kimono, făcea rondul de noapte, pe tăcute, ca toți cei care-l fac.

- Te-ai spălat pe dinți ?
- M'am spalat.
- Mîinile ți-s curate?... la să văd... Dănuț—Dănuț ! Pentruce-s făcute perlile de unghii ?
- „Pentru mata, mamă, ar fi răspuns Olguța“ gîndi Dănuț, roșindu-se.
- Să vli mîinl dimineață să-ți tai unghiile. Ai auzit ?
- Am auzit.
- Și-acuma culcă-te... Dănuț ! Da' asta ce mai e ?—inmărmuri doamna Deleanu, descoperindu-l pe Ali... Marș, Ali !
- All deschise ochi de cuvios călugăr descoperit de stareță la maici, și ondulă spre ușă.
- Ce caută dumnealui aici ?
- A venit singur, mamă !
- Cred bine ! Asta mai lipsea !... De ce nu l-ai dat afară ?
- ...Am uitat.
- Noroc că mi-am adus eu aminte !... Da' tu ce cauți aici ??
- N'avem chibrituri, mamă !...
- Capul Olguței răsărise atent, prin crăpătura ușii care dădea în antret.
- Umbli cu picioarele goale ? Olguța !
- Nu-mi gădesc papucii ! Am să-i arăt eu Anicai !
- Ba te poftesc să te culci !
- Ce cauți la mine în odaie ?—se oțări Dănuț.
- Eu vorbesc cu mama ! Asta-i casa mamei. De ce n'o dai afară pe inama ?
- Olguța, lasă-l în pace.
- Mamă, l-ai dat afară pe Ali ?
- De asta ai venit !... Hai la culcare ! Repede, Olguța !
- Mamă, cîinii fac ploșnițe ?
- Ce ? Ai găsit ploșnițe ?—se spăimîntă doamna Deleanu.
- Nuu ! Da'ntreb așa !
- Olguța, ai să mă 'nebunești !
- De ce, mamă dragă ?
- Te rog, lasă-l pe Dănuț să doarmă !
- Eu nu-l las ? El nu mă lasă pe mine !
- Olguța !
- Iaca mă duc... Mamă dragă, tare-ți șade bine în ki-mono !
- Doamna Deleanu întoarse capul spre fereastră, să-i zboare risul acolo de unde răsar fluturii.
- Noapte bună, Dănuț.
- Il sărută pe frunte, stinse lumînarea, și eși lăsindu-l pe Dănuț cu lumina lunii... și cu ceva care nu intrase încă în odaie... Dar inima lui Dănuț auzea venind, tăcută, mută, ascuțită ca umbra unui zbor de lillac, spaîma.

...Incepu un gând să povestească în gura mare, asurzitor, ca un papagal, tot dialogul cu Olguța și cu mama: „Ești un prost! Ești un prost! Ești un prost! Du-te și-o bate pe Olguța! Nu ți-i rușine să te faci de ris? Să te faci de ris...”

Și-un alt gând, dimpreună cu celălalt, șoptea ca șerpii:

„...In cimitir, se ridică din mormînt strigoiul. E galbăn la față, ochii negri ard; dinții și unghiile cresc, cresc... și strigoiul vine fără să-l auzi, prin lumina lunii... In cimitir, în cimitir... Și nici nu-l auzi cînd vine...”

Deschise ochii: spalma lunii umplea odaia... Se zmulse de pe pernă și repede întoarse capul: nu era nimeni la spate, dar poate plecase și venise la loc...

„...Strigoi! caută sînge de om tînăr...”

„...De fată tînără!”—țipă alt gând de-al lui Dănuț.

Își făcu semnul crucii... Se culcase fără să spue rugăciunea. Se făcu palid în paloarea lunii.

Olguța lăsă lingura în gavanoș, gavanoșul îl viri în sobă. Monica se viri în pat. Hotărîtă, Olguța porni spre ușa dintre odaia lor și a lui Dănuț, de unde răsuna bocăniturile.

— Cine-i acolo?

— Eu.

— Cine, eu?

— Eu, fratele tău.

— Nu cred!

— Dacă-ți spun!

— Și ce vrei?

— Să-ți spun ceva.

— Spune.

— Deschide ușa.

— Pentru ce?

— Ca să-ți spun.

— Și ce-mi dai, dacă deschid?

— Spune tu ce vrei?

Olguța se ncruntă. Nu mai înțelegea nimic.

— Olguța, nu deschide!—o îndemnă tainic, Monica.

— De ce să nu deschid?

— Deschide Olguța, răsună tare și grăbită, vocea lui Dănuț.

— Să-mi dai pușca ta.

— Ți-o dau!

— Jură-te.

— Spun pe onoarea mea.

— Spune: jur.

— Deschide, Olguța. Jur pe onoarea mea.

Olguța răsuci cheia, apăsă clanța și brusc deschizînd, răsări în prag.

— Unde-i pușca?

— Ia-o.

— Olguța desprinsе pușca, nelăsindu-l pe Dănuț să încalce hotarul.

— Buftea!—il încercă ea, înarmată cu pușca.

— Poți să-mi spui! Nu mă supăr.

— Atunci nu-ți mai spun.

— Cum vrei tu.

— Da' tu ce vrei?

— Olguța... vreau să mă împac.

— Vrei să te 'mpaci?

— Da.

— Spui drept?

— Spun drept.

— Atunci intră.

Dănuț respiră.

— Monica, și cu tine vreau să mă împac.

— Ce bine 'mi pare, Dănuț. Hai să ne sărutăm.

Se sărutară entuziasmați: Dănuț în vînt, din grabă, Monica-l sărută pe nas, din greșală.

— Ce facem?—se 'ntrebă Olguța.

— Dă-i și lul, Olguța, cercă s'o înduplece Monica.

— Tu zici să-i dau?

— Da, Olguța, de ce să nu-i dai?

— Ce vrei să-mi dați?—se neliniști Dănuț.

— Da' juri?—interveni Olguța.

— Da' n'am jurat?

— Pentru pușcă!

— Bine, jur.

— Zi după mine: Mă jur...

— Copil, voi nu dormiți?—întrebă din capătul antretului doamna Deleanu, pentru a doua oară.

— Monica, spune tu că dormim; pe tine te crede.

— ...încă nu, tante Alice.

— Noapte bună, Monica. Să știi că te-aud, Olguța!

— Mă jur... Hai, Olguța!—începu Dănuț în șoaptă.

— Așteaptă să găsesc! ...să am crampe.

— ...să am crampe...

— Olguța, asta nu-i jurămint, asta-i blestem!—se 'nfricoșă Monica.

— Da? Foarte bine. Zi după mine... Ce-am spus?

— Să am crampe...—se strîmbă binevoitor, Dănuț.

— ...și să stau în pat toată vacanța...

— ...și să stau în pat toată vacanța...

— ...și să mă pue doctorul la dietă...

— ...și să mă pue doctorul la dietă...—se îngrijoră Dănuț.

— ...fără de dulciuri...

— ...fără de dulciuri...—oftă el amar.

— ...dacă oi spune cuiva...

— ...dacă oi spune cuiva...

- ...ce-are să-mi arate...
- ...ce-are să-mi arate..
- ...Olguța...
- ...Olguța...
- Spune Amin.
- Bagă de samă!.. Și-acum, poftim pușca înapoi.
- De ce, Olguța?
- E pușcă de copil! Mie nu-mi trebuie!
- N'o primesc. Am dat-o.
- Atuncea o țin pentru Monica... Ai s'o pui în patul păpușelor. Auzi, Monica?

...Albi pelerini ai căilor de lună pe covoare, trei copii desculți, în lungi cămeși de noapte—unul cu cozi blonde, doi cu plete brune,—poposiră în jurul unui gavanos cu dulceață.
Și toți trei mincau din aceeași lingură, sub privirea aceleiași bunice, din dulceața acelorași urlași,—jos pe covor.

(Va urma)

Ionel Teodoreanu

Printre tomuri brăcuite

Biblia mea englezească și traducerea Noului Testament

Este un exemplar tipărit la Oxford, în anul 1868. Are slovă mărunță, pagina împărțită în două coloane și pe marginea fiecărei coloane: câte-o colonetă cu note foarte scurte și cu arătarea locurilor paralele. Cartea aceasta îmi este deosebit de dragă și aproape în fiecare zi trebuie să răsfoesc prin ea, schimbându-i mereu locul, printre cele tomuri brăcuite din jurul meu. Mi-a dăruit-o Prea Cuviosul meu amic Arhimandritul Iullu Scriban, mi-a dăruit-o cu mină bună și într'un ceas binecuvîntat. Întăiul ei proprietar, cine-o fi fost (amicul meu a primit-o și el tot în dar) a făcut în ea multe sublinieri, dar a păstrat-o cu îngrijire.

Biblia mea englezească nu are nici un apendice cum au Bibliile cele nouă, nu are adică acel lung adaos de prețioase informații (istorice, filologice, geografice, mai ales arheologice) și de reproduceri fotografice care completează cartea sfintă cu o adevărată enciclopedie biblică și scutește pe cetitor de multe și anevoioase cercetări explicatorii. Textul meu înfățișează versiunea *autorizată*, dar nu și *revizuită*.

Acest exemplar de Biblie englezească a fost să aibă asupra hotărîrilor și asupra muncii mele o deosebită înrîurire.

Acum cinci și șase ani, am scris și am risipit, prin diferite publicații, peste o duzină de articole în care mă străduiam să fixez atenția intelectualilor noștri asupra nevoii naționale de a avea o nouă traducere a Sfintei Scripturi. Mi se părea mie atunci și tot așa mi se pare și azi că la treapta de importanță politică, atinsă de neamul nostru, este cuvîntos și de dorit să avem și o versiune romînească, mai bună, a Cuvîntului dumnezeesc. Lucrul acesta, pe care îl spun în stilul meu de fiu al Bisericii creștine ortodoxe, cred că ar putea să-l spună orice ro-

min—lumnat și patriot—chiar dacă, din punct de vedere bisericesc, nu are convingerile mele. Într'adevăr, lată, în România Mare, atîția cetățeni care nu vorbesc limba noastră, dar care fiind creștini (catolici, protestanți, Ruși pravoslavnici...) au în casele lor Sfînta Scriptură, în limba părintească. Un Sas, un Ungur, un Rus... care-și cunoaște Biblia și o citește zilnic, dorind să învețe romînește, ar dori, în chip firesc, să aibă întălu o Biblie romînească. Din nefericire, neamul romînesc nu are, până azi o versiune a Sfintelor Scripturi, care să poată să stea—prin claritate și prin acurateță literară—alături de actualele versiuni germane, ruse sau maghiare.

Dar ceiace scriam eu acum 5—6 ani s'a pierdut în zarva altor preocupări, altor interese, altor pasiuni, mai neertătoare decît patîma pentru Sf. Scriptură. Cel mult, dacă s'or fi găsit cîteva cugete miloase care să mă compătîmească:

De ! închîpue-ți, săracul, de ...scripturi ne arde nouă !

Cu toate acestea, tot scriind articol după articol și tot predicînd că ar fi păcat să mai întîrziem cu noua traducere a Bibliei, am izbutit să conving pe cineva să se apuce de lucru. Acesta am fost eu însumi. Cîteva împrejurări și cîțiva oameni, pe care firul povestii îi va scoate, într'o zi, în vileagul cunoștinței obștești, m'au ajutat—cu schimbul—în această temerară întreprindere. Am primit totul cum a venit. Am mulțumit cînd am fost ajutat și nu m'am plîns cînd am rămas, singur, în mijlocul drumului. Cînd te apuci să tîlmăcești Sf. Scriptură trebuie să fii susținut de concepții și de convingeri din altă lume decît cea pămîntească. Afară de aceasta, un traducător din zilele noastre nu poate să ignoreze Istoria înnaintașilor, de pildă amărăciunile Fericitului Ieronim sau tribulațiile lui Luther. Cine se încumetează să se apropie de Cuvîntul dumnezeesc, cu hotărîrea să-l tîlmăcească, trebuie să știe să înțeleagă semnele și simbolurile cu care Pronia Eternă îl va încerca și îl va povățui.

Am pornit să traduc Sf. Scriptură acum patru ani, Septembrie 1920. Exemplarul dăruit mie de P. C. Arhimandrit Scriban a fost faptul cel din urmă care a venit să închege o lungă fermentație sufletească. Exemplarul acesta are tocmai o mie de pagini. (Notez că Biblia mea engleză, ca toate Bibliile britanice are numai canonul protestant, adică numai cărțile *protocanonice*, nu și pe cele *deuterocanonice*, precum le au Bibliile ortodoxe și cele romano-catolice). Numărul de o mie de pagini mi-a făcut o deosebită impresie. O judecată simplistă și entuziastă m'a ridicat în sus: Va să zică, dacă un tîlmaciu romîn ar vrea și ar putea să jertfească o mie de zile din viața lui, adică să migălească și să traducă *zilnic*, cîte-o pagină din Sf. Scriptură (pe măsura unei pagini din această Biblie engleză) într'o mie de zile

ar izbuti să agonisească, în romînește, toată Biblia protocanonică !

Socoteala aceasta mi s'a părut o revelație. Darul P. C. Arhimandrit Julu Scriban cădea ca un bob de mîrgăritar într'o cupă plină să se reverse. O mie de pagini, o mie de zile, adică trei ani, fără trei luni—și traducerea va fi gata !..

Dar de atunci (Septembre 1920) au trecut patru ani, adică aproape o mie cinci sute de zile și eu n'am ajuns să traduc decît *Noul Testament*, adică—măsurînd cu măsura Bibliei engleze—deabia 236 de pagini!.. În ziua de 31 August 1924, cu ajutorul lui Dumnezeu, am mîntuit de tradus ultimul capitol din Apocalipsă.

Sînt cîțiva intelectuali, sînt cîteva persoane eclesiastice care știu cum că lucrez la traducerea Sfintei Scripturi. Direct și indirect, prin scrisoare particulară și prin ziare am fost întrebat : unde am ajuns cu lucrarea mea și cînd se va tipări ce am lucrat. Acestor binevoitori și acestor prietini vroesc să le dau cîteva lămuriri.

Am terminat de tradus *Noul Testament*. Ce calități și ce cusururi o fi avînd această traducere a mea se va vedea în anul viitor 1925, cînd *Fondația Principele Carol* va tipări-o și va răspîndi-o. Eu unul însă știu și trebuie s'o spun și altora că o bună și definitivă traducere a Sfintei Scripturi este, după experiența de pînă acum, totdeauna operă de colaborare.

De obicei, unul merge înainte, trage liniile cele mari, samănă pe miile de stihuri sacre sămînța limbii părintești și îmbracă dumnezeescul ogor într'o recoltă nouă. Dar după el vin cîțiva tovarăși, neapărat trebuincioși, care observă și îndreptează greșelile premergătorului. Traducerea *Fericitului Ieronim*, ca sa ajungă *Vulgata* de azi, a trecut, în decursul veacurilor, prin multe mîni experte, care au tot îmbunătățit-o și au precizat-o. Biblia engleză autorizată este operă de colaborare. ¹ Traducerea lui Luther, care, în zilele ei, a fost primăvara și soarele cel tînăr al limbii și al literaturii germane s'a dovedit, cu vremea, plină de neajunsuri și de greșeli. ²

Ceiace eu am tradus, în grele condiții, timp de patru ani — cu cite întreruperi ! cu cit amestec de tristețe, de preocupări și de muncă străină ! — însemnează o lucrare imperfectă, pe care viitori colaboratori recunoscuiți (unii poate nici nu s'au născut)

¹ „Upon Tyndale's and Coverdale's versions was based the splendid new translation made by the Hampton Court Conference (1604—1611). This noble monument of Tudor prose is known as the *Authorised Version*”—*English Literature...* by F. Sefton Delmer, Berlin, ed. VIII, pag. 39.

² „...la traduction de Luther est regardée aujourd'hui en Allemagne comme insuffisante et fautive ; l'Ancien Testament comme incompréhensible pour le fidèle ; les épîtres comme obscures ; la version comme si pleine de ténèbres, qu'en 1836 quelques consistoires exprimèrent le voeu qu'elle fût revue tout entière”—*Histoire de Luther* par J. M. Audin, ed. VII, vol. II, pag. 378.

vor primi-o și vor desăvîrși-o. Cînd această muncă de șlefuire va fi gata și cînd exactitatea intrinsecă va fi dovedită și confirmată, atunci (și numai atunci) traducerea mea va putea să obțină dela înaltele autorități bisericești binecuvîntare și recunoaștere oficială. Până atunci, traducerea Noului Testament va apărea într'o ediție de probă, sau, dacă va fi nevoie, în cîteva ediții de probă.

* * *

Cei cu experiență știu cit este de greu să traduci în limba ta o carte străină. Este și mai greu să traduci Sf. Scriptură. Aici aproape fiecare stih ajunge o problemă. Stihul în aparență cel mai simplu, cînd deschizi un comentar și cercetezi cum l-au înțeles comentatorii vezi că samănă cu o rază de lumină care cade—in camera obscură—pe o prizmă de cristal. Ce să mai zicem de stihurile sau de locurile dificile, unde interpretările, opiniile și discuțiile teologilor fac adevărate cataracte, cu căderi de zecimi de pagini și cu torente de erudiție !... În asemenea împrejurări :

*Unde vei găsi cuvîntul
Ce exprimă adevărul ?*

Vol lua ca pildă un verset care a fost și este divers interpretat și din care cetitorii mei,—cunoscători și mai puțin cunoscători—își vor da sama cit este de dificil să alegi, dintr'un complex de fire asemănătoare și înodate, firul cel mai potrivit și mai mulțumitor. Este vorba de *Epistola către Filipeni, cap. 2, versetul 6*, încadrat de versetele 5 și 7 : τοῦτο γρονεῖτε ἐν ὁμῖν ὅ καί ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, ὅς ἐν μορφῇ Θεοῦ ὑπάρχων οὐχ ἄρπαγμαδὸν ἤρῃσατο τὸ εἶνα: ἰσὺ Θεοῦ, ἀλλὰ ἑαυτὸν ἐκένωσεν μορφὴν δούλου λαβὼν, ἐν ὁμοιωματι ἀνθρώπων γενόμενος...

Sau, în cuvintele *Vulgatei* : *Hoc enim sentite in vobis, quod et in Christo Jesu, qui, cum in forma Dei esset, non rapinam arbitratus est, esse se aequalem Deo ; sed semetipsum exinanivit, formam servi accipiens, in similitudinem hominum factus...*

Stihurile 5 și 7 nu prezintă nici o greutate de înțelegere și sînt aproape la fel fluente în toate traducerile. Stihul 6, însă (qui, cum în forma Dei esset non rapinam arbitratus est, esse se aequalem Deo) a dat foarte mult de lucru traducătorilor și comentatorilor. Iată cum l-au înțeles și l-au tradus cîțiva dintre ei :

1) Biblia mea englezească (*the Authorised Version*) : Let this mind be in you, which was also in Christ Jesus: who being in the form of God, thought it not robbery to be equal with God: but made himself of no reputation, and took upon him the form of a servant, and was made in the likeness of men..

2) Luther : Ein jeglicher sei gesinnet, wie Jesus Christus auch war, welcher, ob er wohl in göttlicher Gestalt war, hielt er's nicht für einen Raub, Gott gleich sein, sondern äusserte sich selbst und nahm Knechtsgestalt an, ward gleich wie ein andrer Mensch...

3) Osterwald : Ayez les mêmes sentiments que Jésus-Christ a eus ; lequel, étant en forme de Dieu, n'a point regardé comme une usurpation d'être égal à Dieu ; mais il s'est anéanti lui-même en prenant la forme de serviteur et se rendant semblable aux hommes...

4) Biblia englezească revizuită (*the Revised Version*) : Have this mind in you, which was also in Christ Jesus : who being in the form of God, counted it not a prize to be on an equality with God, but emptied himself, taking the form of a servant, being made in the likeness of men...

5) Carl Weizsäcker (*Textbibel des Alten und Neuen Testaments* — de Kautzsch și Weizsäcker) : Die Gesinnung sei bei euch wie bei Christus Iesus, der da war in Gottesgestalt, aber das Gottgleichsein nicht wie einen Raub ansah, sondern sich selbst entäusserte, indem er Knechtsgestalt annahm, in Menschenbild auftrat..

6) Crampon (traducător romano-catolic) : Ayez en vous les mêmes sentiments dont était animé le Christ Jésus : bien qu'il fût dans la condition de Dieu, il n'a pas retenu avidement son égalité avec Dieu ; mais il s'est anéanti lui-même, en prenant la condition d'esclave, en se rendant semblable aux hommes...

7) James Moffatt (*The new Testament*) teolog quasisiraționalist : Treat one another with the same spirit as you experience in Christ Jesus. Though he was divine by nature, he did not snatch at equality with God but emptied himself by taking the nature of a servant ; born in human guise...

8) Iohannes Weiss, Wilhelm Bousset și alți opt colaboratori. (*Die Schriften des Neuen Testaments*) : Solche Gesinnung pflegt unter euch, wie ihr sie in Christus Iesus seht. Obwohl er nämlich in göttlicher Gestalt war, dachte er doch nicht daran, die Gottgleichheit als einen Raub an sich zu reissen, sondern entäusserte sich selbst und nahm Knechtsgestalt an, ward den Menschen gleich ..

9) Alexandre Westphal (*Les Apôtres*) teolog protestant : Ayez les sentiments qui animaient Jésus-Christ : Bien qu'il fût dans la condition de Dieu, il n'a pas cherché à dérober pour lui l'égalité avec Dieu, mais, au contraire, il s'est dépouillé lui-même, a pris la condition de serviteur, s'est fait semblable aux hommes ..

10) *Il nuovo Testamento* (operă protestantă, editată de Societatea „Fides et Amor“) : Abbiate in voi lo stesso sentimento che Cristo Gesu ha avuto ; egli che, esistendo in forma di Dio, non reputo questa sua uguaglianza con Dio esser cosa da rite-

nera con avidita, ma annichili se stesso, assumendo forma di schiavo e divenendo simile agli uomini...

11) Biblia românească (tip. la Petersburg, 1819, după Biblia lui Klein): Că aceasta să se înțeleagă întru voi, carea și întru Hristos Iisus: carele în chipul lui Dumnezeu fiind nu răpire s'au socotit pre sine a fi el întocmai cu Dumnezeu: ci s'au micșorat pre sine chipul robului luind, întru asemănarea omenească făcându-să...

12) Biblia dela Buzău (1856): Că aceasta să se înțeleagă întru voi, care și întru Hristos Iisus; care în chipul lui Dumnezeu fiind, nu răpire a socotit a fi el întocmai cu Dumnezeu; ci s'au deșertat pre sine, chip de rob luind, întru asemănarea oamenilor făcându-se...

Actuala noastră versiune oficială este întocmai așa ca în Biblia dela Buzău. Cetitorul pregătit și răbdător își va da sam că în aceste douăsprezece versiuni se prevăd trei tipuri de interpretare :

a) Un tip care calchiază originalul grec, fără să-l aprofundeze, și traduce versetul 6, în divorț cu versetele 5 și 7: „Iisus Christos... n'a socotit răpire egalitatea sa cu Dumnezeu“ (1, 2, 3, 4, 11 și 12).

b) Al doilea tip, care însinuiază inegalitatea lui Iisus Christos cu Dumnezeu: „Iisus Christos... n'a căutat să zmulgă pentru sine egalitatea cu Dumnezeu“ (7, 8, 9).

c) Al treilea tip, care se împacă foarte bine și cu textul și cu credința noastră în perfecta dumnezeire a Mîntuitorului: „Iisus Christos... n'a ținut ca la o pradă la egalitatea sa cu Dumnezeu (5, 6, 10). Astfel, înțelesul întreg este acesta: Aveți în voi simțirea (de smerenie) care era în Iisus Christos, cel ce, fiind în chipul lui Dumnezeu n'a ținut ca la o pradă la egalitatea sa cu Dumnezeu, ci s'a deșertat pe sine, a luat chip de rob și s'a făcut oamenilor asemenea. 1

* * *

Pornind să traduc Biblia, am început cu *Noul Testament*, adică cu Sfintele Evangheli, care sînt cununa Sfintei Scripturi. Mai toți traducătorii vechi și noi au făcut tot așa. Bătrînii noștri tîlmăcitori, cînd au început să facă loc, în biserică, limbii românești, au tîlmăcit întălu *Evangheliarul*, *Apostolul* și *Psaltirea*. Noul Testament, care înfățișează cam a cincea parte din Biblia ortodoxă, este partea cea mai căutată și mai scumpă și pentru biserică și pentru creștinul evlavios. Urmînd calea înaintașilor mei—a bunilor călugări cărturari, a vlădicilor stihuitoari și înte-

1 Același fel de a înțelege și de a traduce îl găsesc și în Biblia Americană revizuită (Standard Edition) care îmi cade în mînă, în ultimul moment: „...who existing in the form of God counted not the being on an equality with God a thing to be grasped“...

meotori de tipografii, a boerilor învățați—s'ar cuveni acum să încep să talmăcesc Psaltirea, care se cetește, în rîndulala slujbelor, tot atît de mult cași Sf. Evanghelie. Deocamdată, însă, trebuie să aștept.

Aștept să văd tipărită acea ediție de probă a Noului Testament și primirea de care va avea parte. O astfel de preocupare mi-a fost până acum complet străină și îmi va fi deapururi, oridecîteori voi da în villeg vre-o lucrare personală. Cînd trimit în lume o carte de literatură n'am nici o grijă și nu mă întreb nimic. Toată grija, nesiguranța, bucuria și plăcerea au fost atunci cînd am scris-o. Cu totul altfel este azi, cînd aștept să văd ieșind de sub tipar traducerea Noului Testament. Aici este locul să-mi aduc aminte ceia ce scrie Sf. Pavel în *Epistola către Galateni* :

„Pe urmă, după patrusprezece ani, m'am suit iarăși la Ierusalim... și am arătat Evanghelia pe care o propovăduiesc între neamuri, anume deosebi celor cu vază, ca nu cumva să alerg sau să fi alergat în deșert“ (Galateni 2, 1—2).

Sf. Scriptură este, în primul loc proprietatea Bisericii. Cine începe în sînul unei biserici să facă o nouă traducere a Sfintei Scripturi trebuie să se simtă și să rămie în raporturi cuvinčioase și legiuite cu cîrmuitoarii canonici. Munca mea viitoare atîrnă de cîteva condiții, despre care voi vorbi pe larg, mai tîrziu. Dar atîrnă în bună parte și de ospitalitatea sufletească pe care voi găsi-o—cu traducerea mea—in competența și în judecata șefilor mei bisericești și a fraților mei întru Christos.

În așteptarea aprobării Sf. Sînod—oricît de tîrziu va fi să vie—iertat să-mi fie să mă odihnesc și să mă mîngîl, cu cuvintele Jupanului Hîrjila Lucaci (Lucas Hirscher), județul Brașovului și a tot ținutul Bîrsei, din *Preadslavia*, la *Cartea cu învățatură* a Diaconului Coresi :

„Dereptu aceia eu... foarte cu inimă fierbinte și cu jale aprinsă, de multu jeluita la această luminată carte... C'amu fostu cugetatu și aceasta, ca să fie mal lesne și mal ușoru a ceti și a înțelege pentru oamenii ceia proștil... Mal virtosu celora ce voru ceti cu grijă și cu socotință“...

G. Galaction.

Pittsburg

In țara oțelului

Marele Washington n'a fost negustor. Nici vreme n'a avut să se țină de afaceri. Dar în „jurnalul“ său se găsesc multe însemnări prețioase asupra locurilor cercetate de ochii lui pătrunzători. „Iată un loc admirabil pentru o uzină“ a spus el, contemplând de pe-o colină, banda de pământ cuprinsă între cele două ape: *Monogahela* și *Allegheny*, care se unesc formînd fiavliul *Ohio*.

La încrucișarea celor trei drumuri de apă, la poalele munților feruginoși, pe un pământ îmbibat de păcură, între pături de cărbune ce es la suprafață, răsare, pe locul micului fort construit împotriva Peilor-Roșii, un oraș-ciupercă, ce crește uimitor, ajungînd în cursul unui veac cea mai vastă și mai monstruoasă uzină metalurgică din lume,—urlașa cetate mondială a ferului, capitala regatului lui *Carnegie*, atotputernicul suveran al trustului oțelului.

Fără să debarc, de pe puntea vaporului care plutea încet pe cele trei ape cu unde negre, strălucitoare de pete de petrol, am privit o zi întreagă de-oparte și de alta malurile, pe care se înălțau munții de mineraluri roșii, urlașe cazane-rezervoare de naft, furnale gigantice ca niște turnuri fumegînde, case-căzărmi negre de fum, monumente babilonlene ca niște imense pușcării de muncă forțată.

O săptămîină încheiată am colindat stradele triste și negre, pavate cu resturi feruginoase, trecînd printre ziduri ciclopeene lucrate în cărămidă aparentă afumată, acoperită de praful de căr-

bune, care se cerne peste tot ca o ninsoare fină. M'am pierdut în labirintul uzinelor cu mașini, monstroase, printre roți, cazane, manivele, angrenaje și transmisii care toate se mișcă, se învîrtesc amețitor într'o veșnică agitare.

În haosul de sgomote metalice, stridente, se amestecă vijilituri de aburi, mugete asurzitoare ca în răscoala unei mări furtunoase; iar la intervale, câte-o detonătură groaznică clatină pămîntul de sub picioare și-ți sparge craniul ca într'un infernal bombardament de artilerie. Nu se poate auzi nici o vorbă; toți se înțeleg prin semne.

Într'o atmosferă otrăvitoare, înăbușit ca într'o etuvă, privești năucit la blocurile de fer roșu arzînd în pară, la torențele de metal lichid curgînd în valuri arzătoare, la ploaia de scînteii și la flacările furioase, albe, orbitoare ce scapă sbucnind din gurile lacomelor furnale. Lucrătorii poartă ochelari și măști metalice.

Surd, orb și amețit ieși la lumină din iadul focului și a ferului topit. Cauți cu sete aer curat și tragi adînc, pînă în fundul plămînilor, funinginea fină care plutește pretutindene cu'n miros acru de forjă, cărbune și gudron.

Afară, printre munții de coks, cenușă, mineraiuri, vagoane de cite patruzeci de tone sînt răsturnate cu fundul în sus și golite în cîteva secunde. Locomotive nouă se leagănă în aer ridicate de măcărăli puternice pentru a fi muiate dintr'o dată în băi de văpsea. Poduri metalice gata, prinse în nituri, înșirate pe maluri, se vînd cu metrul și se transportă în toate părțile lumii, demontate și îmbarcate pe vase plutitoare.

Lucrul nu încetează nici o clipă; focul se întreține veșnic; echipele de noapte înlocuesc pe cele de zi. Spre seară, la ora schimbului, pe stradele negre și infecte furnică mii de oameni de toate neamurile, cu hainele murdare, cu chipurile palide, storși de muncă, se răspîndesc în părțile mărginașe prin cartierele de lucrători.

Acolo, seara, în *Homestead*, mizerabilul *Ghetto* al Pittsburgului, am întilnit grupuri de emigranți, Ardeleni de-ai noștri, întorcîndu-se dela munca din fabrici. Cu sefertășele de metal în mîni, cu surtucele prăfuite aruncate pe-un umăr, călcau greoi, tăcuți, întunecați. Pe figurile lor obosite se cunoșteau dangile șiroaelor de sudoare, prelinse prin praful de cărbune depus pe obraji pămîntii, subți de munca silnică în uzină așa de împotriva instinctelor firești ale omului crescut în sînul larg al naturii.

Mirajul dolarilor... setea de pămînt... i-au scos din vatra satului și i-au trecut peste ocean aruncîndu-i în iadul metalurgic. Veșnic cu gîndul de întors în țară, cu dorul de-acasă, ciți nu vor rămînea, pentru totdeauna poate, desrădăcinați, departe de malurile verzi ale Mureșului, de pădurile lor de fagi din văile Oltului.

In cartierul școalelor lui Carnegie

In vastele ateliere *Westinghouse Electrical*, in cercul unui dinam colosal, un inginer măruntel, suit pe-o bobină, ne da explicații într'o curată franțuzească.

Vioiu, cu părul negru buclat, cu ochii negri surizători, simpaticul inginer îmi fu vecin de masă la gustarea dată de direcția fabricii.

— Ați făcut studii în Franța ?

— Nu, răspunse zimbînd, eu sînt belgian din Gand. De cîtiva ani sînt pe aci. Nici nu m'am americanizat complet.

— Sînt mulți ingineri veniți din Europa ?

— Cea mai mare parte dintre specialiști sînt străini. Știți, Americanii sînt oameni practici. Cînd trebuie să facă o fabrică, vin în Europa, cercetează marile centre industriale, cumpără de-a gata mașinile și aleg specialiștii necesari. Fabrica, imitată întocmai, e făcută de zece ori mai mare. Dacă era utilată pentru o mie de lucrători ei o fac pentru zece mii. Capitaluri și materii prime au din belșug. Ei nu rezolvă marile probleme științifice, nu inventează, dar aplică, perfecționează și asimilează foarte repede. Pîndesc examenele facultăților din Europa și dau o goană teribilă ca să pună mîna pe cei mai buni profesori, savanți și conducători tehnici pentru școalele lor superioare. Cu toată naivitatea și orgoliul ce înlînești la fiecare pas, trebuie să recunoști cu admirație că un alt spirit stăpînește acest vast cîmp de lucru al lumii nouă.

Inginerul Jean Lorand, stabilit de opt ani în America, venit ca profesor de desen industrial la școala tehnică a lui Carnegie, deși nu era complet americanizat, cunoștea foarte bine toate secretele marilor întreprinderi americane.

Insoțit de el, am vizitat așezămintele de cultură întemeiate de Carnegie, cu milioane de dolari aruncate cu dărnicie și folos.

O serie de edificii monumentale în stilul renașterii italiene, ocupă un cartier întreg din oraș: muzeu, săli de muzică, de pictură, de sculptură, bibliotecă, școli tehnice; toate întreținute prin rente anuale asigurate de cătră generosul Rege al oțelului cărui i se spune cu admirație și simpatie: *micul patron*.

Intrarea liberă peste tot. Pe poarta principală e scris cu litere mari: „*Free to the People*“.

Secția istorică a muzeului e ridicolă în comparație cu vechile muzee europene. Un început numai de religie a trecutului: fragmente de amintiri istorice, fără însemnătate, ținute cu sfințenie în vitrine bogat lucrate, de-alungul păreților de marmură verde și roșă. Peste tot o risipă de bronz și aur.

Prețioase colecții de istorie naturală, numeroase fosile și celebrul *diplodocus*. Scheletul giganticei dihăniș ocupă o sală specială.

Biblioteca foarte bogată, c'o organizație practică, americană.

În mijlocul unei vaste și luminoase săli, un birou cu ingenioase instalații mecanice, tuburi pneumatice și butoane electrice. Elevatoare, vagonete pe șine transportă cărțile automatic. Admirabile săli de cefre pentru femei, copii și orbi—după metoda Braille.

Vizităm cu de-amănuntul marele institut tehnic, în care învață citeva mii de tineri. Săli spațioase, laboratorii, ateliere, mașini, proiecții luminoase. Ai mai mult impresia că ești într-o fabrică decât într-o școală. Același metodă pentru toate ramurile de învățămînt: cursurile teoretice însoțite de aplicații practice. În unele ateliere am văzut studenții lucrînd manual fierul și lemnul, la banc, la strung și la minghinea, ca simplii lucrători.

— Școala americană, ne spune Inginerul, e o imensă uzină. Se învață mai puțină carte, dar se face mai multă practică. La noi se îmbină mai bine teoria cu practica. E un învățămînt mai realist. Sistemul european pentru noi e prea rigid. Nu avem acele bariere de examene, diplome și titluri. Care are stofă de conducător răzbește aci la sigur. Nici Morgan, nici Carnegie nu sînt universitari.

În sala luminoasă de desen industrial, unde zbirnie vre-o zece ventilatoare electrice, o sută de băeți în cămăși, cu brațele goale, cu mînele suflecate, lucrează aplecați pe planșete. E o bogată expoziție de mușchi. Băeți voloși, zdraveni, cu obraji rumeni, cu priviri senine și îndrăznețe. Nu vezi nicăeri figuri stoarse, priviri obosite de tineri cărturari premianți.

— Atmosfera și nivelul școlii americane, ne explică inginerul, sînt desigur mai scăzute decât în Europa. Aci nu se face știință pentru știință și artă pentru artă. Nu există nici măcar minister de instrucție, dar desigur că școala americană, practică și utilitară, dă o pregătire mai largă la un număr de oameni cu mult mai mare ca în Europa. Desigur aci găsești mai rar dorința nobilă a științei și mai pe toți setea de îmbogățire, îi face să se instrulască. Dar ce încredere, ce entuziasm au acești elevi! Ei nu știu ce-i șovăirea, și timiditatea. În locul reflexiei și fineței, au îndrăzneala, inițiativa și violciunea.

În țările din Europa se privesc cu oarecare dispreț oamenii tehnici ridicați de jos, fără școli superioare. În America dimpotrivă sînt căutați și încurajați. Foarte multe invenții și perfecționări în mașinism sînt făcute de simpli lucrători. La fiecare fabrică există cite un *registru de idei*, în care orice umil lucrător are drept să-și scrie părerea asupra mașinei la care lucrează zilnic. În unele fabrici sînt spirite inventive care nu fac altceva decât să experimenteze—bine înțeles că patronii se îmbogățesc și nu inventatorii.

Mai în toate țările din Europa rutina, tradiția și chiar erarhia paralizază eforturile. Alt spirit stăpînește lumea nouă. Pe lingă multe cauze economice și sociale, poate activitatea, energia și atmosfera excitantă a Americii se datorește și aerului de aci

sec și încărcat cu o cantitate de fluid electric într'o proporție cu mult mai mare decât în vechiul continent.

Privind din Paradis în Infern

O colină înaltă, transformată într'un bogat parc englez, domină întreg orașul. Dela piciorul colinei, cît poți cuprinde cu vederea până în zare, se întinde, măreață și oribilă, vasta regiune metalurgică. Am ajuns sus spre seară. Nu se vedea soarele ascuns în atmosfera aburilor de sulf; urmăream numai scăpătarea lui, după gradația de culori luminoase, care aprindeau perdelele de fum roșu la ora aceia a asfințitului.

Lumina înecată, vapoasă, schimba treptat conturul fondului, pierdut în depărtarea ștearsă. Și în pinza rară de neguri, fină ca o muselină, care se întindea plutind între pămînt și cer, coșurile monumentale înșirate pe malurile apei, apăreau difuz în zare, ca niște gigantice colonade, antice obeliscuri înălțate pe țărnul jos al Nilului într'un peisagiu egiptean. Sus în parc, alei largi, întretălate armonice, acoperite cu nisip roșu, umbrite de brazi și tei mirositori, despart parchete geometrice de gazon fraged și ferigă umedă; constelații de flori variate, garduri vii, arbuști rotunzi, tălăși cu atita artă că par creșcuți așa dela natură. În boschete de crisanteme uriașe sînt așezate bănci de piatră, basenuri cu apă clară, fîntîni monumentale. O balustradă de marmură sculptată protejă terasa, făcută anume ca să deschidă vederii întinderea orașului, de jos dela piciorul colinei, până departe la orizont. Aci sus în parcul acesta plin de farmec și de parfumul unei vechi grădini regale, se ridică seara prinții Yankel, potențații suverani ai finanței și industriei mondiale, pentru a gusta o oră de liniște în bogăția și majestatea naturii acestui paradis pămîntesc, pe cînd jos, la picioarele lor, continuă fără încetare munca istovitoare în atmosfera sulfuroasă a iadului metalurgic.

În parc, peste tot locul, un lux sportiv. Printre pavilioanele de piatră și lemn, lucrate în stil rustic, îmbrăcate în ghirlande de glicină și trandafiri japonezi, se întind peluze și terenuri pentru jocurile de tenis, polo și golf.

În clădirea centrală a clubului, cu eșirea pe terasă, sînt săli de biliard, de muzică, de lectură și de gimnastică. Pentru înotat un imens bazin de faianță albastră, cu scări de marmură albă, împrejmuît cu felurite plante meridionale.

La ora la care am sosit erau puțini bărbați. Multe doamne și domnișoare în costum de sport. Unele foarte decoltate, cu brațele goale; altele și cu picioarele goale, numai în sandale, fără ciorapi. Umbreluțe, evantalii și voaluri nu se vedeau deloc.

Ne așezărăm la o masă lingă intrare, de unde puteam observa lumea care venea pe terasă.

În fața noastră o bătrînică uscată c'o bonetă de dantelă

albă, învelită într'un șal de cașmir, prins la plept c'o agrafă mare, bătută în diamante, sta îngropată într'un jilț monumental și citea un jurnal american, dintre cele de douăsprezece pagini—foaia cit un cerșaf și litera cit puricele. Lângă ea se așeză c'un aer obosit un domn înalt, robust, cu fața roșă, cu părul sur. Se răsturnă de-odată într'un scaun cu leagăn, și ridicându-și picioarele mari cu niște ghetete groase ca bocancii cazoni, începu să se balanseze ținând capul dat pe spate, cu ochii pe jumătate închiși cătînd în vid.

— E arhimilionarul F., îmi șopti Lorand, e mina dreaptă a lui Carnegie. Mama lui, bătrîna din față, vine aci în fiecare seară și îl așteaptă, la ora repausului.

La intrare apăru o familie numeroasă; tata durdullu și zîmbitor, mama înaltă și uscată, trei fete și doi băeți. Toată dinastia cu părul roșu aprîns.

— E tot unul dintre proaspeții milionari făcuți de Carnegie.

— Se vede că are fabrică de milionari, Carnegie?

— Da, precum vechii suverani din Europa aveau înainte fabrici de nobili. Și Lorand începu să-și dezvolte teoria lui asupra regilor americani. Suveranii, care au mai rămas în Europa, trăind numai din tradiții sînt mai slabi și mai săraci decît regii americani, care de fapt sînt guvernatorii muncii omenești. Ei sînt generalii care comandă în luptele economice mondiale. Mai mult chiar, regalitatea americană are prerogativele monarhiei absolute, puteri necunoscute și uneori nelimitate, subordonînd adesea puterile publice și chiar interesele naționale. În Europa e sfîrșită demult lupta împotriva regalității, în America abia a început lupta pentru un regim constituțional, care să limiteze puterile acestor regi. Cînd ei au puterea, stăpînînd soarta a milioane de oameni, importanța, responsabilitatea, riscurile, reprezentanți în toate părțile lumii, e natural să aibă orgoliul vechilor monarhi și să-și formeze curți mai strălucite decît ale regilor din Europa. Carnegie dupăce a dat sume fabuloase pentru cultura poporului, ca să arăte că are o nobilă misiune mondială, a înhămat la curtea lui pe cei mai mari savanți ai universităților americane, ca să facă în toată lumea propaganda „Fundației Carnegie pentru pacea universală“.

— Dar în definitiv, întreb eu, care i-au fost calitățile excepționale, izvorul succesului acestui om?

— Carnegie a dovedit că e un mare spirit organizator și un subtil psiholog, adînc cunoscător al sufletului omenească—cași un mare general, care știe să aleagă, din masa pe care o conduce, cadrele necesare pentru a face continuu cuceriri nouă. El a știut să exploateze, mai bine ca alții, sursele de muncă omenească, excitînd meru setea de îmbogățire a celor capabili, de care atrîna succesul întreprinderii.

A plecat dela constatarea că marfa cea mai rară e *capacitatea*. Deaceia de citeori o găsea, o plătea oricît de mult. El

a introdus sistemul de a interesa la beneficii și a lua în fiecare an ca asociați pe unii dintre funcționarii capabili, care dovedeau calități deosebite. E natural să fie trup și suflet cu întreprinderea la care lucrează acei ce au posibilitatea să devină milionari. Și în adevăr, în fiecare an produce câte-o recoltă de milionari grădina lui Carnegie. În fiecare an se face câte-o infuzie de sînge nou, care întinerește întreprinderea. Astfel se întreține vitalitatea organismului creat de Carnegie. Cu mare abilitate a combinat el o *scară mobilă*, după care nu plătește salarii fixe. Plata de lucru crește și scade în același timp cu profitul patronului.

Se povestește cazul unul oarecare căpitan John, care a refuzat să intre ca asociat, declarînd că se mulțumește să-i mărească leafa. Carnegie i-a fixat o leafă egală cu a Președintelui Republicii Statelor-Unite.

Inoptase cînd am eșit din nou pe terasă. Rezemat de balustrada de marmură, privesc încă odată în jos.

Ochiul nedeprins cată chinuitor să pătrundă în masa de întuneric. Conturul clădirilor nu se desprinde din negrul nopții; apar numai umbre uriașe plutînd nedeslușit în forme fantastice. Lanțuri de becuri scintilează înșirate de-alungul cheurilor, așternînd dire luminoase pe luciul tremurător al apei negre ca păcura.

În fund, pe cerul roșu, ca într'un incendiu îndepărtat, joacă plîpînd limbile flăcărilor, care se înalță la orizont și ling marginile norilor colorați de reflexul furnalelor aprinse.

Un zgomot surd, un hureit continuu se ridică de jos. Dela distanță nu se văd oamenii lucrînd; bănuiești numai munca minusculelor insecte mișcînd monstruoasele mașini acolo jos, în mijlocul torentelor de pucioasă, în lava fierului topit, în valurile de catran ca într'un foc al gheenei.

Din cînd în cînd șerpi de foc tae cu repegiune întunericul nopții: sînt trenurile cu fontă roșă în fuziune, ce trec cu viteză nebună, lăsînd în urmă din stropii căzuți o ploaie de stele colorate ca un foc bizar de artificii.

Pănăla miezul nopții am rămas contemplînd dela înălțime tabloul acesta grandios și groaznic, ca o scenă fantastică dintr'o satanică feerie.

Jos, la picioarele noastre, lucrul nu încetase, căci focul nu se stînge niciodată în țara oțelului.

Jean Bart

Spital

In sălile dela spitale,
Eu simt cum umblă nebunie
Prin trupurile-orizontale,
Ce tot aşteaptă veşnicie.

Tavanul alb şi geamuri mate
Se 'nvîrt deodată, albe, sus
In fiecare pat, crispate,
Stau feţe slabe de Isus.

Bolnavii 's singuri ei cu ei.
In fiecare lumea lui
Se-aşează toată 'n ochii grei
Şi el n'o spune nimănu.

E-atît de-aproape veşnicia
Incît tăcerea ei străbate
Cum ar străbate vijelia
Prin coridoarele curate.

Viaţa toată-i în surdină,
Bolnavii 's obosiţi de viaţă.
Ceva, va trebui să vină:
Aşteaptă de-astăzi dimineaţă.

Pun termometrele să vadă
De mai trăesc sau au murit.
Și noaptea 'ncepe iar să cadă,
Și încă tot nu s'a sfirșit.

Privesc la lămpile aprinse
Și-i doare capul de lumină;
Figurile li's tot mai stinse
Și-un val a început să vină.

Cu el e singur fiecare
Și numără încet în gînd
Bătăile prelungi și rare
A unui ornic, numărînd.

Și noaptea e așa de lungă;
Pe coridor un pas s'adună
Că nu mai poate să ajungă
Prin liniștea ce tot răsună.

În trupurile paralele
La fel s'aude-acelaș pas
Ce sună încă-odată 'n ele.

...Depart, bate-un sfert de ceas...

Și parcă cineva îi cheamă
De tot ascultă-așa mereu,
Și fiecărui i-i teamă
De cineva... de Dumnezeu.

În noaptea ce nu mai sfirșește,
Veghează toți, așa, gîndind,
De parcă cineva 'i pîndește
Ca să-i surprindă adormind.

Demostene Botez

Unanimismul lui Jules Romains

„...Mon enfance parisienne m'a laissé le besoin de ces foules iravallées par la lumière, où l'usure de l'âme se répare si vite“.

J. Romains : „Lucienne“

Viața modernă, cu aspectele-i variate dar obositor de provizorii, s'a manifestat capricioasă și pe teren artistic. În țările cu producție intelectuală mare, numărul modelor sau, dacă doriți, al școlilor literare a devenit o cifră greu de determinat. Patruzeci și șapte l a numărat cineva numai în Franța și numai în cei treizeci de ani din urmă. Incurajate de o societate unde „noutatea a devenit un criteriu după care se măsoară valorile“ unde, „mai mult, noutatea însăși a devenit o valoare“,¹ școlile literare dispar tot așa de repede cum și răsar. Repede cași realitățile— adesea himerele— a căror expresie artistică erau.

Ne întrebăm acum dacă unanimismul, al cărui inițiator este Jules Romains, e și el o modă efemeră? Sau este expresia literară a unei realități morale și sociale a secolului nostru? Sau, cu alte cuvinte: găsit-a sufletul secolului XX în realizarea literară a credinței unanimiste expresia estetică necesară a unei tendințe caracteristice a sa? Și care e această tendință? Răspunzînd mai întăiu la această din urmă problemă, vom arăta izvorul de inspirație al lui Jules Romains. Iar, încercînd să lămurim procedeele sale artistice, vom răspunde la întăia întrebare.

Mașina cu vapor, dimpreună cu surorile sale mai tinere, comprimînd distanțele a făcut posibilă formarea și marilor

¹ M. Ralea, *L'Idée de Révolution*, p. 394 sqq.

aglomerații umane. Diviziunea muncii a putut fi dusă aici la extrem, iar interdependența membrilor grupurilor a crescut. Și cu ea a crescut și coeziunea grupului. Tendința spre mari aglomerații, iată o directivă caracteristică a vremii noastre.

În interiorul acestor mari aglomerații umane, conștiința colectivă ia forme mult mai numeroase, mai variate, mai intensive, decît în grupările mici sau în grupările împrăștiate pe întinderi relativ mari. Același individ sau grup e polarizat social în mod continuu, în feluri multiple, cu intensitate variată. Pentru a avea un obiect relativ constant, fix, și deci mai ușor de studiat științificește, sociologia studiază viața colectivă în reziduurile ei: instituții, religie, legi, etc.. Dar, alături de aceste forme de viață colectivă prezentînd un oarecare caracter de fixitate, conștiința colectivă trăește în pulsații de natură mult mai mobilă, mai obscură căci mai profundă, mai efemeră totodată. Interferențele mentale continue au loc între indivizii aceluiasi grup, dela individ la grup, dela grup la grup. Aceste interferențe mentale constituiesc fondul vieții colective care naște și moare în gara unui oraș mare, în stradă, la teatru, în biserici, în metro, (Poème du métropolitain) și... „tout le long du trottoir“. În orașele mari mai mult decît aiurea. „Sufletul“ orașelor mari, și'n general conștiința colectivă a grupurilor este sinteza acestor fenomene sociale provizorii, în continuă oscilație, mai mult întrezărite decît „văzute“. Raportul dintre aceste nebuloase fenomene de conștiință colectivă și faptele sociale pe care le studiază sociologia lui Durkheim, este același care există între ceiace Bergson a numit „datele imediate ale conștiinței“ și procesele sufletesti care formează obiectul de studiu al psihologiei propriu zise. O intuiție largă și viguroasă era singură în stare să prindă aceste diafane fenomene colective. Trăite de toată lumea, dar „nevăzute“ de nimenea până la el, Jules Romains a fost descoperitorul lor. Viziunea unanimistă este percepțiunea directă a acestui dinamism social constant. Exaltarea mistică și lirică a acestei forme de conștiință—element în care se scaldă conștiințele individuale și care le depășește—este ceiace se chiamă unanimism: „Alors le groupe des femmes exista, avec cette âme confuse et bondissante qu'ont les foules des églises...; comme elles, il peina une minute pour incarner certains rêves de homme: *l'être qui se sent tout, et la vie qui ne finit pas*“¹ Programul de viață al lui Romains este elaborarea artistică a materialului furnizat de această viziune nouă.

Dar, poate ar fi exagerat să zicem că Jules Romains n'a avut predecesori. Romanul și poezia secolului trecut au arătat adeseori interes vieții grupurilor omenești. Zola și Verhaeren au avut incontestabil influență asupra lui Romains. În volumul

1 „Mort de quelqu'un“—Sublinierile sînt ale noastre.

de poezii *La vie unanime* găsim ecouri din *Villes Tentaculaires* a lui Verhaeren. Însă intuiția vleiilor colective la Zola și la Verhaeren e mai mult anatomică—dacă ni se îngăduie expresia. Zola și Verhaeren privesc grupurile umane din afară, ca date. Pecind Jules Romains ne sugerează o viziune dinamică, genetică a grupului. Romains se plasează în „interiorul” grupului. Asistăm astfel la nașterea conștiinței grupului, la oscilările ei, la creșterea, la moartea ei. Nimic mai suggestiv în acest sens ca titlul unui volum de poeme al său: *Un Être en marche*. Uneori plimbă un grup printre alte grupuri, notînd modificările mentale pe care le-a suferit grupul în mișcare în contactul cu celelalte grupuri. (Pensionatul de fete la plimbare).

În romanul *Mort de Quelqu'un* asistăm la răsunetul „social” pe care-l are moartea mecanicului Jacques Godard, care, „exista cu moderație prin sine însuși; și exista abia, prin ceilalți”. Moartea lui Godard încheagă numeroșii locatari, din casa dela Ménilmontant, în grup: „Casa era cu totul schimbată. Încă în ajun abia exista. Familiile se izolau și blamau proprietarul care a făcut păreți prea subțiri”.¹ Iar scara casei înainte de moartea lui Godard nu era decît „o spirală de aer rece de unde se urca un zvon vag de scoică marină”. Iar după moarte: „casa flerbea. Din corpul lui Godard s'a eliberat, cu cel din urmă oftat, o forță de care casa avea nevoie”... „Apartamentele palpitau unul cătră altul din cauza mortului. Și totul se amesteca în spațiul scării”.

Iar, la vestea morții lui Godard, în satul lui din Auvergne: „Satul nu mai era numai cîteva granulații albe, ici și colo, pe pămîntul plin de vegetație. El se lega în zale elastice, se aranja într'o plasă fragilă pe care o făceau să tremure clopotele de amiază”... Și acum, admirabila scenă cînd pleacă bătrînul Godard la Paris, la înmormîntarea fiului său. După ce moșul a făcut o bucată de drum pe jos, se urcă în diligența poștei, care-l va duce la gara cea mai apropiată: „Moșneagul nu îndrăzni la început să se așeze în tîlnă, să-și întindă picioarele, să-și razeme spatetele contra paretelui diligenței. Era cel din urmă venit. Și-aștepta să se obișnuiască grupul cu prezența sa. Toți călătorii îl fixară cîteva clipe; simțea forțele lor încrucișîndu-se în el, întocmai ca acele unui tricotaș. Încetul cu încetul dreptul moșneagului de a fi acolo creștea. Timpul se strecurase între corpul său și celelalte corpuri, formînd un clei. Moșneagul îndrăzni să se tragă puțin înapoi și să se razeme. Într'adevăr, acum intra în grup, nu mai era numai aruncat acolo, se cufunda în grup. Oamenii nu-l mai fixau... sufletu-i era acum asemenea celorlalte suflete. Tuși.. Tăcut, avînd cele două șiruri față'n față, grupul era ca o gură închisă a cărei fălci se întîlnesc. Sufletul [grupului] oscila între cor-

¹ Să ni se scuze citațiile cam lungi pe care le dăm, dar care le-am crezut necesare pentru ilustrarea celor spuse mai sus.

purile opuse unul contra celuilalt; nu exista într'adevăr un centru; dar ceva mai sus decît capetele, subt plafonul de lemn vîrgat, visurile se echilibrau“...

Dar materia de inspirație, oricît de bogată și de nouă ar fi, nu e condiție suficientă pentru a asigura reușita și durabilitatea unei școli literare. Găsirea unei forme de expresie artistică clară și sobră în același timp, era o a doua condiție indispensabilă. Jules Romains a elaborat această formă simplă și clară cu voință conștientă—poate prea conștientă uneori—și cu măiestrie remarcabilă. A știut să exprime cu maximum de economie de cuvinte—adesea în două cuvinte,—mișcări și nuanțe sufletești, pentru exprimarea cărora un talent mai puțin viguros și mai puțin disciplinat ar fi făcut discursuri întregi. A găsit imagini proaspete, nouă. Totdeauna concrete și aproape toate sugerînd mișcare, acțiune. Abstracții și obiecte moarte devin subiecte de fraze cu verb tranzitiv: „*L'intérieur n'eut plus le courage de sa forme, il ouvrit la portière et les gens sortirent*“. „*L'enterrement souffrait de desir. Les hommes auraient voulu prendre le trot, etc.*“. Sau: „*La boutique lui renvoyait la mort de son fils attédie et illuminée*“. Părinții lui Godard sint foarte bătrîni. Și-au văzut feciorul, el însuși de șaiszeci de ani, foarte rar, decînd e mecanic la Paris. Și l-au văzut totdeauna pentru foarte scurtă vreme. De douăzeci de ani Jacques nici n'a mai venit în satul său din Auvergne. E lucru natural ca Jacques să trăiască în amintirea bătrînilor „*plus jenne, plus près de sa naissance*“... Dar iată fraza care rezumă situația întreagă: „*Il existait en patois*“. Iar cînd sosea cîte-o scrisoare dela Jacques: *Les nouvelles de la lettre montaient peu à peu par les ruelles du village, comme des poussins qui s'écartent et qui entrent dans les basses-cours étrangères*“. Cînd trece diligența hodorogită care duce pe bătrînul Godard la gară: „*Trop étrolte pour contenir tant de fracas, la rue se dilatait sur son passage, écartait ses murailles dans l'ombre, comme une bouche que gonfle un cri*“. Înaintea porții pe unde vor scoate mortul s'a adunat lume multă: „*En face de la porte tenturée l'air diminuait entre les hommes. A cause du cercueil la rue durcissait*“. Mulțimea s'a îngrămădit înaintea și de cele două părți ale porții, lăsînd în fața eșirii un spațiu gol destul de mare, pentruca sicriul să poată fi scos fără dificultate: „*Un arc de foule vibre ainsi, les pointes appuyées à la muraille de la maison, comme si la mort était une flèche qu'il allait lancer à travers tout*!“ Un tren în mișcare e, la o cotitură a drumului: „*Tout le train résistait, à la torsion. Il était pareil à une épée qu'on entre de force dans un fourreau courbe*“. Un alt tren încărcat de lume intră în gară. Are să plece peste cîteva minute. Așteptînd plecarea trenului fiecare călător: „*allongeait une volonté jusqu'à la machine*“. Și, înainte de a termina cu acest șir lung de citații, încă una: Diligența poștei are șapte călători și e de douăzeci de minute în drum. La o cotitură a

drumului, văcarul din Malabrais se urcă pe imperiata diligenței: „Depuis vingt minutes, là, où le groupe ne connaissait que son bruit, un vacher pensait à quelque chose. Puis on en fut un peu gêné. On ne pouvait oublier qu'il était là-haut, n'y sentir, comme avant, que des bagages secoués et que l'air du soir. Mais l'âme [du groupe] s'affaiblissait en s'élevant jusqu'à lui. On n'avait plus l'impression d'être une famille à table. *L'âme vacillait comme la flamme d'un lanterne quand une vitre s'est cassée*“.¹

Jules Romains a reușit astfel să dea formă de expresie nouă originaliei intuiției artistice pe care o aduce. Mai mult, Romains a reușit să găsească o formă clasică. Înțelegînd prin termenul de „clasic“ celace înțelege André Gide cînd spune: „...un mare artist clasic se căznește să nu aibă manieră; tînde spre banalitate.. Un mare artist nu are decît o singură grijă: a deveni cit se poate mai uman,—să zicem și mai bine: a deveni *banal*... Clasicismul tînde întreg spre litotă. Este arta de a exprima maximum spunînd minimum. E o artă de pudoare și de modestie“. Gide voînd să-și rezerve complectă libertate în ce privește materia, cere disciplină clasică numai cu privire la formă. În privința materiei pe care o elaborează, Gide a rămas la un individualism fecund în descoperiri, dar bolnăvicios. Ca motive de inspirație, Gide e un romantic, pe cînd Jules Romains realizează și'n privința materiei programul clasic. Henri Massis se plînge că literaturii franceze contemporane îi lipsește un obiect. „Ea e în căutarea obiectului pierdut“. Romains—în felul lui—i-a găsit un obiect. Toată opera lui e îndreptată în afară; spre grupuri, nu spre eu. Spre ambianța materială unde se mișcă grupurile și nu spre profunzimile totdeauna anarhice ale vieții mentale a individului. De aici optimismul lui Romains. De aici dragostea lui de mișcare, de acțiune, de obiecte, de concret. De aici risul lui. Imbrățișînd cu brațe largi lumea exterioară, școala literară pe care a întemeiat o are posibilități de reînnoiri nenumărate. Temperament poetic din naștere, Romains a aplicat doctrina unanimistă și'n dramă, și'n roman, dovedînd astfel fecunditatea ei. Dar chiar și în poezia sa lirică am căuta în zădar exaltarea eului. Lirismul lui Romains exaltă viața în general, viața colectivă, viața orașelor mari, acțiunea de tot felul. Însă și aici, lirismul său nu e o sete neastîmpărată după imposibil. Nevoia de comuniune cu absolutul e ponderată printr'un fel de neîncredere pe care o are omul modern față de propriile sale îndușeri... Uneori reușește să găsească tonul unui limbaj naiv—volt, dar totuși neafectat—care farmecă.

Unanimismul prin anumite aspecte ale sale putea duce la un romantism anarhic, la un sentimentalism răsufiat. Arta vi-

¹ Fîind vorba de stilul lui Romains, n'am mai tradus, pentruca forța expresiei să nu slăbească prin traducere. Sublinierile sînt ale noastre.

rilă și adeseori supărător de voluntară a lui Romains a reușit să imprăștie negurile sentimentale până și într-o materie, în aparență rebelă. În „*Lucienne*“ avem romanul de dragoste al unei profesoare de muzică, în provincie. Poetul liric a cedat aici complect local romancierului. Pe toate paginile romanului lumina e exagerat de clară. Voința de „clasicism“ e evidentă, prea evidentă. Acest roman de dragoste uimește prin răceala lui, dar prezintă față de *Mort de Quelqu'un* un progres: scheletul doctrinar al poveștii e mai discret. Dar *Mort de Quelqu'un* prezintă și el, la rîndul său, un progres enorm față de *Puissance de Paris*, unde întîlnim ideologul la tot pasul și unde Romains alunecă des în didacticism care displace. Uneori accentul e prea autoritar, imaginația totdeauna dominată de inteligență. Adesea simțim nevoie de mai multă spontaneitate și de mai puțină luciditate. Romains crează prea conștient.

Dar această virilitate artistică era, poate, necesară pentru elaborarea „clasică“ a materialului, care, cum spuneam mai sus, are un fond de misticism ce se putea descărca într'un wertherianism morbid. Restaurarea unui ideal clasic în artă au mai încercat-o și alții. Dar unii, lipsindu-le cu desăvîrșire viziunea realității, n'au făcut decît să îmbrace în forme vechi un conținut scos din dulapurile bibliotecilor. Romains a dat clasicismului modern un obiect modern: fenomenul social. N'a renunțat la bogăția experienței moderne și a plămădit materia furnizată de această experiență complexă, ordonînd-o într'o formă clasică. După părerea noastră aceasta e o revoluție. Poate tot atît de bogată în roade cași romantismul secolului trecut.

Viața destul de lungă a unanimismului—1904—ar fi și ea o probă că unanimismul este expresia potrivită a unor aspirații de natură statornică a secolului XX. Talentul viguros al întemeietorului școlii a contribuit și el, fără îndoială, la această longevitate. Am văzut însă că conținutul doctrinei însăși reflectează o realitate socială caracteristică vremii noastre de mari aglomerații umane. Iată de ce credem că unanimismul lui Jules Romains nu e numai un simplu moft de modă literară trecătoare.

D. D. Roșca

Oblomov

XI

Oblomov găsi acasă încă o scrisoare dela Stolz,—care începea și se sfârșea cu vorbele: „acuma, sau niciodată“; apoi era plină de muștrări pentru nemișcare. Urma invitația să vie numai-decît în Elveția, unde vroia să se ducă și Stolz, și însfîrșit—in Italia.

Dacă nu, să se ducă la țară, să controleze starea lucrurilor, să învieze starea adormită a mușicilor, să revadă și să-și hotărască bugetul, să ia măsuri pentru clădirea unei case nouă în prezența sa.

„Ține minte învolrea noastră: „acuma sau niciodată“,—încheia Stolz.

— Acuma, acuma, acuma!—repetă Oblomov.—Andrei nu știe ce poem începe în viața mea. Ce treburi mai vrea dela mine? Parcă eu pot să mă ocup vreodată cu ceva! Să încerce el. Cetești despre Francezi, despre Englezi, că muncesc într'una, că n'au în minte decît treburi! Umblă prin toată Europa, unii chiar prin Asja și prin Africa, așa, fără nici o treabă: unul ca să facă vre-un album sau să dezgroape antichități, altul să împuște lei, sau să prindă șerpi. Dacă nu, stau acasă într'o nobilă neactivitate: dejunează și cinează cu prietini, cu femei—asta-l toată treaba! Ce sînt eu: salahor? Numai Andrei le tot născocoște: „muncește și muncește, ca un cal!“ La ce? Sînt sătul, sînt îmbrăcat. Cu toate astea Olga iar m'a întrebat, am de gînd să mă duc la Oblomovca?“...

Se apucă de scris, de făcut socoteli, dădu chiar pela un arhitect. În curînd pe o mesuță mică apăru planul casei, al grădinii. Casa—ca pentru o familie, casă spațioasă, cu două balcoane.

„Aici—eu, ici Olga, ici odala de dormit, odaia copiilor“... —se gîndea Ilia Illici zîmbînd. „Dar mujicii, mujicii?“... Și zîmbetu-i dispăru, o grijă îi încreți fruntea. „Vecinul care scrie, intră în amănunte, vorbește de arătură, de treerat... Ce plictiseală! Ba mai propune facerea unui drum pe socoteală comună, pînă la tîrgușor, cu un pod peste pirău, cere trei mil, cere să ipotechez Oblomovca.. Dar de unde știu eu, dacă trebuie? O eși vre-un folos? Nu m'o fi înșelînd oare?... Nu-i vorbă, e un om cînstit: Stolz îl cunoaște, dar se poate înșela și Stolz; iar banii se duc! Trei mil: atîta bănet! De unde să-i iau? Nu, mi-i frică. Mai scrie să scot o parte din mujici la locurile pustii, și cere răspuns mai degrabă—toate mai degrabă! Se însărcinează să-mi trimită toate actele pentru ipotecarea moșiei, la «consiliu». Trimite-i procură, aleargă la tribunal de o «legalizează»—oho! Și eu nu știu măcar unde-i tribunalul, cum se deschide ușa“...

Oblomov nu răspunse nici în a doua săptămînă; în timpul ăsta Olga îl întreba, a fost la tribunal?... Mai dăunazi Stolz le scrise din nou și lui și ei: întreabă „ce face Oblomov?“

De altfel Olga putea să observe activitatea prietînului său numai superficial, și încă sub o formă accesibilă ei: dacă e dispus sau nu, dacă se duce bucuros unde trebuie, dacă vine în cîrîng la ceasul hotărît, întru cît îl interesează o noutate din oraș, o conversație comună. Mai degrabă decît orice, vrea să știe, dacă Ilia Illici nu scapă din vedere scopul de căpetenie al vieții. De tribunal, chiar dacă l-a întrebat,—l-a întrebat numai ca să răspundă ceva lui Stolz.

Vara e în toi; lălele e pe sfîrșite; timp minunat. Oblomov e aproape nedespărțit de Olga. În zilele senine e în parc, în amiezele fierbinți se pierde cu ea prin cîrîng, printre brazi, stă la picioarele ei, îi cetește: Olga brodează acum a doua bucată de canva—pentru el.

E tot o vară fierbinte și în sufletul lor: vin uneori nouri și trec...

Chiar dacă lălele Oblomov i se arată vre-un vis urît, și în-doelile bat la poarta inimii, Olga, ca un inger de pază, e aici: îl privește în față cu ochii ei luminoși, află ce are pe suflet—și totul s'a potolît, și sentimentul lunecă din nou, lin ca o apă, cu răsfrîngerea unor nouă priveliști ale cerului...

Felul Olgăi de a privi viața, dragostea, totul, se limpezî, se statornicî și mai mult. Privește în juru-i mai cu încredere decît înainte, nu se spărie de viitor, i se deschiseră laturi nouă ale vieții, noi trăsături ale caracterului, care se arată, cînd schimbăcios și poetic, cînd neted, senin, potolît și ffresc...

E în Olga un fel de încăpătînire care trece nu numai peste toate amenințările soartei, ci chiar peste lenea și apatia lui Oblomov. Cînd și-a pus Olga ceva în minte, e într'o fierbere: n'auzi decît una. Și chiar dacă n'auzi, vezi că una are în minte,

că n'are să uite, n'are să se lese, totul are să chibzuiască și are să izbutească,—orice ar încerca.

Nu putea Oblomov să înțeleagă, de unde lua Olga această putere, acest tact—de a putea și de a ști, cum trebuie și ce trebuie să facă, în orice împrejurare.

„Fiindcă la ea,—se gîndea el,—o sprînceană niciodată nu stă dreaptă, ci e totdeauna puțin ridicată; iar deasupra ei—o cutișoară așa de subțire, abia văzută... Acolo trebuie să stea încăpăținarea, în cîta aceia“...

Oricît de liniștită, de luminoasă ar fi expresia de pe fața ei, cutișoara asta nu se șterge, și sprînceana tot nu stă dreaptă. Dar manifestări externe de energie, apucături și porniri luți nu se văd. Puterea voinții și încăpăținarea n'o scot o clipă din firea ei de femeie.

Nu caută să fie o leoaică, să ardă pe adoratorul stingaciu cu o vorbă tăloasă, să pună în urmărie prin agerimea minții tot salonul,—ca să strige cineva dintr'un colț: bravo, bravo!

Are chiar sfieli obișnuite multor femei: ce e drept, n'are să tremure, cînd o vedea un șoarece și n'are să leșine la căderea unui scaun, dar se teme să se îndepărteze de casă, se dă la o parte cînd vede un mușic care-i dă de bănuț, noaptea închide fereastra, ca să nu intre hoții, toate—femește.

Apoi e așa de accesibilă pentru simțul compătimirii, pentru simțul milei! Să-i provoci lacrimi —nici o greutate. În dragoste—atîta gingășie; în raporturile cu toți—atîta blîndeță, atîta atenție delicată, într'un cuvînt—femeie!

Uneori în vorba ei sare și cite-o scîntee de sarcasm, dar se vede atîta grație, o minte atît de delicată, atît de nostimă, că fiecare își expune fruntea cu plăcere unei asemenea lovituri.

În schimb, nu se teme de curente, seara umblă îmbrăcată ușor—ei puțin îi pasă! Sănătatea joacă în toată ființa ei; mîncă cu apetit; ține la felurile ei de mîncare, știe chiar să le pregătească.

Adesea lucrurile astea le știu multe, dar multe nu știu cum să facă într'o împrejurare sau alta; și chiar dacă știu,—știu din auzite, din învățate, și nu-și dau seamă dece fac așa, iar nu altfel, și îndată aleargă la autoritatea matusii sau cuzinei...

Multe nu știu nici singure ce vor, și chiar dacă se hotărăsc la ceva, apoi alene: să facă, să nu facă... Totul din pricină, se vede, că la ele sprîncenele stau în semicerc, parcă-s așezate cu degetul, și nu se vede nici cutișoara de pe frunte...

Între Oblomov și Olga se statorniciseră niște relații taince, nepătrunse de alții: orice privire, fiecare cuvînt neînsemnat, spus față de alții, pentru ei avea un înțeles deosebit. În totul vedeau aluzie la dragoste.

Și Olga, cu toată stăpînirea ei de sine, se aprindea cîteodată la față, cînd se povestea la masă istoricul vreunei dragoste, asemănătoare cu dragostea lor; și cum toate istoriile de

dragoste se aseamănă foarte mult, Olga adesea se întâmpla să roșească.

Oblomov, la asemenea aluzii, înhăța deodată,—dacă erau la ceai,—cite o grămadă de pezmeți așa de mare, că cineva trebuia numaidecît să ridă.

Deveniră atenți și prudenți. Olga uneori nu spunea mătușii că a văzut pe Oblomov, iar Oblomov declara acasă, că pleacă în oraș, dar venea în parc...

Dar, cu toată limpezimea unei minți care-și dădea bine seamă de cele din juru-i, cu toată sănătatea tinereții, în Olga încep a se ivi un fel de simptome nouă și bolnăvicioase. Din cînd în cînd o cuprindea o neliniște care o punea pe gînduri; și nu știa cum să și-o talmăcească.

Uneori, mergînd în amiaza fierbinte, la braț cu Oblomov, se rezăma lenevos pe umărul lui și mergea mașinal, simțind un fel de sfîrșeală, un fel de sleire, și tăcînd cu încăpăținare. Voioșia o părăsea; privirea obosită, nemișcată, se oprea pe un singur punct, și Olga îi era lene s'o îndrepte în altă parte.

Uneori îi e greu, ceva îi apasă pieptul, o tulbură. Scoate mantela, ridică eșarpa depe umăr, dar—n'ajută, tot o apasă. S'ar culca subț un arbore și ar sta lungită ceasuri întregi...

Oblomov se pierde, îi face vînt cu o ramură; dar ea, cu un semn de nerăbdare, depărtează aceste îngrijiri și continuă să sufere.

Apoi oftează deodată, se uită în juru-i și-și revine, se uită la el, îi strînge brațul, zîmbește și iar vine voioșia, rîsul; Olga e din nou stăpîină pe sine...

Mai ales seara, odată, căzu ea în această stare de neliniște, într'un fel de lunatism al dragostei, și se arată lui Oblomov într'o nouă lumină.

Era mare zăpușeală; din pădure venea vuet surd de vînt cald; cerul era acoperit de nouri grei. Se întuneca din ce în ce.

— Are să plouă,—zise baronul, și plecă.

Mătușa trecu în odala sa. Olga cîntă mult la pian, îngîndurată, apoi îl lăsă.

— Nu pot, îmi tremură degetele, parcă mă înăbuș,—zise lui Oblomov.—Să ne plimbăm puțin prin grădină.

Mult timp se plimbăra prin alei, tăcuți, mină în mină. Minile ei erau umede și moi. Intrară în parc.

Arborii și tufișurile se amestecară într'o masă întunecoasă; la doi pași nu se vedea nimic; numai cărările de nisip șerpuiiau în dungi albicioase.

Olga se uita fix în întuneric și se strîngea de Oblomov. Rătăceau tăcuți.

— Mi-i frică!—rosti deodată Olga, tresărînd, pe cînd se strecurau aproape pe pipăite prin aleea îngustă, printre pereții negri, nepătrunși ai pădurii.

— De ce? Nu te teme, Olga, ești cu mine.

— Mi-i frică și de tine!—șopti ea.—Dar o frică parcă plăcută. Mi se oprește inima. Dă mina, încearcă cum se bate.

Tresărea și se uita în juru-i.

— Vezi, vezi?—șopti tresărind și prinzindu-i mina cu putere.—Nu vezi, trece cineva prin întuneric!

Se strînse de el mai tare.

— Nu-i nimeni,—zise Oblomov, dar îl furnică și pe el prin spate.

— Acopere-mi ochii cu ceva mai degrabă... mai tare!—zise Olga în șoptă...—Ei, acuma a trecut... Nervii,—adăugă ea turburată.—Iaca, din nou!—Oare cine-l? Să ședem undeva, pe o bancă...

Oblomov pipăi o bancă și așeză pe Olga.

— Să mergem acasă, Olga, tu nu ești bine.

Ea puse capul pe umărul lui.

— Nu, aici aerul e mai curat; mă strînge ici, lângă inimă. Sufia aprins în obrazul lui.

Oblomov îi atinse capul cu mina: capul era fierbinte. Pieptu-i respira greu și se ușura prin oftări dese.

— N'ar fi mai bine să mergem acasă?—repetă Oblomov neliniștit:—ar trebui să te culci...

— Nu, nu; lasă-mă, nu mă atinge... vorba ea cu o voce slăbită, abia auzită.—Mă arde ici...—arată ea pieptul.

— Zău, să mergem,—o grăbea Oblomov.

— Nu, mai stăi, are să treacă...

Îl strîngea brațul, din când în când îl privea în ochi și tăcea îndelung. Apoi începu să plîngă, la început încetșor, apoi cu hohot. Oblomov se zăpăci.

— Pentru Dumnezeu, Olga, mergem acasă mai degrabă,—zicea el îngrijat.

— Nu-i nimic,—repetă ea suspinînd, nu mă împiedeca, lasă-mă să-mi sec lacrimile... focul are să iasă cu lacrimile; are să-mi fie mai ușor; nervii tot joacă...

Oblomov asculta pe întuneric respirația ei grea, asculta cum îi cad pe mină lacrimile ei fierbinți, cum îl strîngea ea mina cu spasme.

Oblomov nu mișca, nu respira. Și capul ei—pe umărul lui respirația ei îl arde obrazul. Tresărea și el, dar nu îndrăznea măcar să-i atingă obrazul cu buzele.

Olga se liniști apoi încetul cu încetul; respirația deveni mai regulată. Olga se potolî. Oblomov se gîndea: n'o fi adormit, și se temea să miște.

— Olga!—șopti el.

— Ce?—răspunse ea tot în șoptă, și oftă în auz.

— Iaca, acuma... a trecut...—rosti ea cu ton lînced:—mi-i mai ușor, respir mai liber.

— Să mergem.

— Mergem!—repetă ea alene.—Scumpul meu!—șopti cu

moliciune. Stringându-i mîna și răsămîndu-se pe umărul lui, cu pași nesiguri, ajunsese pînă acasă.

În sală Oblomov se uită la ea: era slabă, dar zîmbea,—un zîmbet ciudat, inconștient, ca subț stăpînirea unui vis.

Oblomov o așeză pe divan, se așeză în genunchi dinaintea ei și cu o duloșie adîncă, îi sărută mîna de cîteva ori.

Ea îl privea cu același zîmbet, lăsînd libere amîndouă mîinile, și-l petrecu cu ochii pînă la ușă.

În ușă Oblomov se întoarse; ea îl urmărea cu aceeași privire; pe fața ei—același stare de moliciune, același zîmbet aprins, pe care parcă nu-l putea stăpîni...

Oblomov plecă pe gînduri. A mai văzut el undeva acest zîmbet; și-aduse aminte de un tablou, pe care era zugrăvită o femeie cu un zîmbet la fel... dar nu Cordelia...

A douazi trimise să afle de sănătate. Porunciră să-i spună că: — Slavă Domnului, și că pe ziua de azi e poftit la masă, iar seara cu toții au să poftescă la rachete, la cinci verste depărtare.

Nu crezu și se duse singur. Olga era ca o floare: în ochi strălucire, vioiciune; pe obraji ard două pete trandafirii; vocea —așa de sonoră! Dar cînd se apropie Oblomov, se tulbură deodată, aproape țipă, și roși toată cînd fu întrebată, cum se simte după cele din ajun.

— O mică turburare nervoasă,—zise ea rece. —Ma tante zice că trebuie să mă culc mai devreme. A început cu mine numai decurînd...

Nu sfîrși și-și întoarse fața, parcă ar fi cerut cruțare. Dar dece se simțea jenată, nu știa nici ea. De ce o rodea și o ardea amintirea despre scena din ajun, despre această turburare?

Îi era și rușine de ceva, și necaz pe cineva,—parcă pe ea, parcă pe Oblomov. În alte clipe i se părea că Oblomov i-a devenit mai scump, mai aproape, simțea că o atrage ceva spre el, parcă o înrudire tainică...

Nu dormise mult; dimineața umblase mult timp singură pe alee, din parc pînă acasă și îndărăt: tot se gîndea—se gîndea, se pierdea în presupuneri; cînd se întuneca, cînd se aprindea de roșeață și zîmbea cuiva, și tot nu putea să hotărască nimic...

„Ah, Soneica!“—se gîndea ea cu necaz. „Ce ființă fericită. Îndată ar fi hotărît!“

Dar Oblomov? Dece fu mut și nemișcat cu ea în ajun, cu toate că respirația ei îi ardea obrazul, că lacrimile ei fierbinți îl cădeau pe mînă, că a dus-o pînă acasă aproape în brațe, i-a auzit șoapta indiscretă a inimii... Și alții? Alții te privesc așa de obraznic...

Oblomov, cu toate că-și petrecuse tinereța în cercul unui tineret atotștiutor, care demult rezolvise toate chestiile vitale, care nu credea în nimic și analiza totul cu răceală și înțelep-

ciune,—dar în sufletul lui mijea credința caldă în prietinie, în dragoste, în cinstea omenească, și oricât de mult s'a înșelat în oameni, oricât s'ar mai fi înșelat încă, și ar fi suferit în inimă, baza binelui și credinței în bine nu i s'a clătinat o singură dată. Oblomov se închina în taină în fața unei femei curate, recunoștea stăpînirea și drepturile ei și-i aducea jertfe...

Dar n'avea destul caracter, ca să recunoască pe față principiul binelui și respectul nevinovăției. În taină se îmbăta de aroma ei, dar pe față se unea cîteodată cu corul cinicilor, care tremurau numai la ideea unei curățenii, sau unui respect al curățeniei, și adăuga la corul sălbatec și cuvîntul său ușuratec.

Niciodată n'a căutat să înțeleagă limpede, cit de mult cintește cuvîntul binelui, adevărului, curățeniei, aruncate în torentul vorbelor omenești, ce cotitură adîncă sapă acolo; nu știa că cuvîntul rostît cu curaj și tărie,—fără roșeața rușinii false, ci cu bărbăție,—n'are să se înece în strigătele desgustătoare ale satirilor mondeni, ci va cădea ca o perlă în adîncimea vieții obștești, și că pentru această perlă se va găsi totdeauna o scoică.

Mulți se sfiesc să rostească o vorbă bună, roșind de rușine, și rostesc cu îndrăzneală, în auz, un cuvînt ușuratec, nebănuiind că nici acesta, din nefericire, n'are să piară zădarnic, lăsînd o urmă îndelungată a unui rău neșters.

De fapt însă Oblomov era un om curat: nici o pată, nici o muștrare a conștiinței, pentru un cinism rece și crud, comis fără antrenare, fără luptă, nu l-a apăsât sufletul. Oblomov nu putea să audă povestindu-se zilnic, cum unul a schimbat calul, altul mobila, iar cutare—femeia... și ce cheltueli au adus asemenea schimbări...

A suferit nu odată pentru demnitatea și onoarea pierdută a unui bărbat, și a plîns pentru căderea în noroiu a unei femei cinstite. Dar tăcea de frica lumii...

Lucrul acesta trebuia ghicit: și Olga l-a ghicit.

Barbații rid de asemenea caraghioși, dar femeile îi recunosc îndată: femeile curate, femeile detreabă țin la ei prin simpatie; cele stricate caută apropierea de dînșii, pentru a-și reface curățenia.

Vara înainta, trecea; diminețile și serile deveneau întunecoase și umede. Căzură florile nu numai depe lilieci, ci și de pe tei, trecură și fructele. Oblomov și Olga se vedeau zilnic.

Oblomov se puse în curent cu viața, își însuși din nou lucrurile, de care rămăsese în urmă; știa de ce a plecat ambasadorul francez din Roma, de ce trimite Englezii corăbii cu oaste în Răsărit; se interesa cînd au să aștearnă alt drum în Germania, sau în Franța. Dar la drumul prin Oblomovca, spre tirgușor, nici nu se gîndea, la tribunal procura n'o autentifica și la scrisorile lui Stolz nu răspundea.

Își însuși numai ceiace se învîrtea în cercul conversațiilor zilnice din casa Olgăi, ceiace se cetea în gazetele care se pri-

meau acolo și, mulțumită stăruințelor Olgăi, urmărea cu destulă sîrguință literatura curentă din străinătate. Toate celelalte se înecau în sfera dragostei curate.

Cu toate deseale schimbări din această atmosferă trandafirie, orizontul era indeobște senin. Se întîmpla uneori că Olga privea cu oarecare grijă caracterul lui Oblomov și iubirea sa pentru acest om, și cînd, în mijlocul acestei iubiri, rămînea în inimă timp sau loc liber, și cînd nu toate întrebările ei găseau un răspuns deplin și gata în capul lui, și voința lui nu răspundea la voința ei, iar la vioiciunea ei și palpitația vieții Oblomov răspundea numai cu privirea mută a extazului,—atunci cădea și ea într'o îngîndurare grea: ceva rece, ceva ca un șarpe, i se strecura în inimă, o trezea din visuri, și lumea caldă și feerică a dragostei se prefăcea într'un fel de zi posomorită de toamnă, cînd toate par într'o culoare sură.

Se întreba de unde vine acest gol, această umbră în fericirea ei? Ce-i lipsește? Ce-i mai trebuie? Iubirea ei pentru Oblomov e doar—hotărîrea soartei! Iubirea aceasta e justificată prin blîndețea lui, credința curată în bine, dar mai ales prin gingășia lui, — o gingășie, cum ea încă n'a văzut în ochii unui bărbat.

Dece atîta turburare, dacă la privirile ei Oblomov nu răspunde totdeauna cu o privire înțeleasă, dacă în vocea lui sună uneori altfel decît i-a sunat ei odată, poate numai în vis, poate a avea?... Inchipuirea, nervii,—își zicea ea: ce să-i mai ascult și să-mi bat capul?

Și însfirșit chiar de ar vrea să fugă de această iubire—cum să fugă? S'a sfirșit: ea a iubit, și să arunce depe ea această iubire, din capriciu, ca pe o haină, e cu neputință. „Nu se iubește de două ori în viață,—se gîndea ea,—se zice că e imoral“...

Așa făcea ea școala iubirii, îi puna întrebări, și fiecare pas îl întîmplina cu o lacrimă, cu un zîmbet, căuta un înțeles!... Apoi apărea acea expresie concentrată, subțire care se ascundeau și lacrimi, și zîmbet, și care înspălmîntau așa de mult pe Oblomov.

Dar despre aceste gînduri, aceste lupte Olga nici nu-i pomenea.

Oblomov nu făcea școala iubirii, Oblomov se cufunda în piroteala-i dulce, la care visase odinioară în auz, față de Stolz; se gîndea din cînd în cînd cu încredere, la curățenia fără nouri a vieții, visa din nou la Oblomovca, plină de fețe bune, prietenoase și lipsite de griji; la șederea pe terasă, la îngîndurările depe urma fericirii împlinite.

Chiar depe acuma Oblomov se lăsa uneori pradă acestor îngîndurări, și de vre-o două ori adormi chiar, în pădure, în așteptarea Olgăi... cînd deodată veni un nour.

Intr'o zi se întorceau amîndoi de undeva, alene, în tăcere.

Deabia începură să treacă drumul cel mare, cînd se arătă în cale un nour de praf, în nour o trăsură, iar în trăsură—Sonicica cu bărbatul și încă un domn oarecare și o doamnă...

— Olga ! Olga ! Olga Sergheevna !—se auziră strigăte.

Trăsura se opri. Toți domnii aceștia și doamnele se dădură jos, înconjurară pe Olga, începură să-i strîngă minile, să se sărute cu zgomot, începură să vorbească cu toții, fără să bage în seamă pe Oblomov. Apoi se uitară la el deodată cu toții, un domn îl privi chiar prin lornetă.

— Cine-i ?—întrebă Sonicica incet.

— Illa Ilici Oblomov !—il prezentă Olga.

Până acasă merseră cu toții pe jos. Oblomov era rău dispus ; rămase în urmă și ridicase chiar piciorul peste un gard, ca s'o șteargă printr'un ogor de secară, spre casă. Olga îl înturnă cu o privire.

N'ar fi fost nimic, dar toți domnii ăștia și doamnele se uitară la el așa de ciudat ; n'ar fi fost nimica poate nici asta : mai înainte lumea nici nu-l privea altfel, mulțumită privirii lui somnoroase, plictisite, neîngrijiri în îmbrăcăminte.

Dar domnii și doamnele aruncau aceleași priviri ciudate dela el spre Olga. Din pricina acestor priviri bănuitoare, Oblomov simți deodată o răceală în inimă ; începu să-l roadă ceva atît de dureros, de chinuitor, încît nu putu îndura, plecă acasă și fu îngîndurat și posomorît toată ziua.

A douăzi limbușia drăgălașă și glumele mîngîitoare ale Olgăi nu-l putură însenina. La întrebările ei stăruitoare, a trebuit să pretexeze o durere de cap, și răbdă să i se toarne pe cap apă de colonia de șaptezeci și cinci de copeici.

Apoi, a treia zi, după ce se întoarseră acasă tîrziu, mătușa îi privi, nu știu cum, prea pătrunzător, mai ales pe el, apoi lăsă în jos pleoapele sale mari, puțin cam umflate ; dar cu ochii parcă tot îl privea și prin pleoape, și, îngîndurată, mirosi cîteva clipe niște spirit.

Oblomov suferea, dar tăcea. Să încredințeze Olgăi îndoe-lle sale nu se hotăra ; îl era frică să n'o turbure, să n'o sparie, și,—vorbind drept,—se temea și de el : se temea să turbure această pace necurmată și fără nouri cu întrebări de o aspră gravitate.

Acuma nu mai era întrebarea, dacă Olga l-a îndrăgit pe el, pe Oblomov, din greșeală sau nu, ci dacă nu e cumva o greșeală întreaga lor dragoste, aceste întîlniri în pădure, singuri, uneori seara tîrziu ?...

„Mi-am îngăduit îndrăzneala unei sărutări !”—se gîndea Oblomov cu groază, „și doar asta e o crimă capitală în codul moralei, și nu cea dintăiu, nici cea mai mică ! Până la ea sînt multe grade : strîngerea minii, declarația, scrisoarea... Am trecut prin toate. Dar,—se gîndi el mai departe, ridicînd capul,—intențiile mele sînt curate, eu...”

Și naurașul dispăru deodată: în ochii lui se deschise, luminoasă, ca o zi de sărbătoare, Oblomovca, toată în strălucire, în raze de soare, cu colnicurile ei verzi, cu riu-i argintiu... Merge cu Olga îngîndurat pe alea largă, ținînd-o de talie, stă în chioșc pe terasă...

Toți pleacă în jurul ei capul cu admirație.—întocmai cum îi spunea el lui Stolz.

„Da, da; dar trebuia făcut un început!—se gîndi Oblomov îngrozit. „Cuvîntul «te iubesc», rostit de trei ori, ramura de liliac, declarația—toate astea trebuie să fie cheazășia unei fericiri pe toată viața, care la o femeie curată nu se mai repetă. Și eu“?...—îl izbi în cap ca un ciocan.

„Sînt un înșelător, un desfrînat. Atîta mai lipsea, să fac și eu ca acest imund Don-Juan, cu ochii turburi și nasul roș, care și-a înfipt în butonieră trandafirul furat dela o femeie, și șoptea la urechea unui prietin despre victoria sa, ca să... să... O, Doamne, unde am ajuns? Iată prăpastia! Și Olga nu planează sus, de-a-supra acestei prăpastii, e în fundul ei... pentru ce... pentru ce?“

Se zbătea, plîngea ca un copil, că lumina trandafirle a vieții lui s'a întunecat, că Olga are să fie o victimă. Toată dragostea lui a fost o crimă, o pată pe conștiință.

Apoi, pentru o clipă, mîntea turburată se însenină, cînd Oblomov își dădu seamă că toate astea au un sfîrșit legal: să întîndă Olga mîna cu inelul..

— Da, da,—își zicea Iliia Ilici în tremur de fericire:—și drept răspuns va fi privirea sfioasă a consimțirii... N'are să zică o vorbă, are să roșească, are să zîmbească de o adîncă fericire, apoi privirea are să i se înece în lacrimi...

Lacrimi, zîmbet, mîna întinsă în tăcere, apoi bucuria vie, zburdalnica și fericita grabă în mișcări, apoi conversația lungă, lungă, șoapte în patru ochi,—aceste șoapte încrezătoare ale celor două suflete, învoirea tainică de a contopi două vieți într'una...

În nimicuri, în conversațiile despre lucrurile de toate zilele, va transpira dragostea nevăzută, știută numai de ei. Și nimeni nu va îndrăzni să-i insulte cu privirea...

Fața lui deveni deodată atît de severă, atît de gravă...

„Da,—își zicea Iliia Ilici,—iat-o, lumea fericirii adevărate, fericirii nobile și statornice... Ce rușine! Să ascund pînă azi aceste flori, să planez în aromatul iubirii, să caut întîlnirile ca un băețandru, să umblu pe lună, să ascult bătăile unei inimi feclorelnice, să prind tremurul visurilor ei... Doamne!“

Roși pînă la urechi.

„Chiar seara asta Olga va afla ce datorii severe impune dragostea; azi va fi cea din urmă întîlnire în patru ochi, azi“...

Puse mîna pe inimă: se bate puternic, dar egal, cum trebuie să se bată la oamenii cinstiți. Se turbură din nou la ideea cum are să se întristeze la început Olga, cînd i-o spune el că

nu trebuie să se vadă. Apoi cu sfială îi va lămuri intenția sa. Dar mai întâiu are să iscodească felul ei de a vedea, se va îmbăta de sfiala ei, apoi...

Vede apoi consimțimintul ei sficios, zimbet, lacrimi, mina întinsă, lungi și tainice șoapte și sărutările în fața lumii întregi...

XII

Alergă și caută pe Olga. Acasă i se spuse că a plecat; plecă după ea în sat: ea nicăeri. Se uită, în depărtare—ea: ca un înger care se ridică spre ceruri, urcă dealul, se sprijină așa de ușor pe un picior, așa i se mlădiază talia...

Oblomov după ea. Dar ea de-abia se atinge de iarbă, și parcă de bună seamă ar zbura. Incepu s'o cheme depe la jumătatea dealului.

Olga îl așteaptă puțin, dar deabia se apropie Oblomov ca la vre-o doi stinjeni, o la înainte și lasă iar distanță mare între ea și el, se oprește și ride.

Oblomov se opri înșfârșit, sigur că Olga n'are să mai fugă; iar ea coboară în fugă câțiva pași spre el, îi dă mina și, rizînd, îl trage după ea.

Intrară în crîng: Oblomov își luă pălăria, iar ea îi șterse fruntea cu o batistă și începu să-i facă vînt cu umbrela.

Olga era veselă peste obicei, guralivă, zglobie, sau deodată se lăsa pradă unei porniri de gingășie, apoi cădea deodată pe gînduri.

— Ghici ce-am făcut aseară?—întrebă ea, după ce se așezară în umbră.

— Ai cetit?

Olga scutură de cap.

— Ai scris?

— Nu.

— Ai cîntat?

— Nu. Am dat în cărți! A venit eri econoama contesei; știe să ghicsească din cărți, și am rugat-o...

— Și ce-a eșit?

— Nimic. A eșit drum, apoi un fel de mulțime, și pretutîndeni un blond, pretutîndeni... M'am înroșit toată cînd, față de Catea, spuse că la mine se gîndește un rigă de caro. Cînd a vrut să spună la cine mă gîndesc, am amestecat cărțile și am fugit. Tu te gîndești la mine?—întrebă deodată.

— Ah! Dacă s'ar putea să mă gîndesc mai puțin!

— Dar eu!—zise ea pe gînduri. Am și uitat cum se mai trăește altfel. Săptămîna cealaltă, cînd te-ai supărat tu și n'ai venit două zile,—ți-aduci aminte, te-ai supărat!—m'am schîmbat deodată, m'am făcut rea! Mă certam cu Catea, ca tine cu Zachar; o vîd cum plînge pe ascuns, și nu mi-l milă de loc! Nu

răspund lui ma tante, n'aud ce spune, nu fac nimic, nu vreau să merg nicăieri. Și cum ai venit tu—deodată am fost alta! I-am dat Catei rochia lilas...

— Asta-i iubirea!—zise Oblomov patetic.

— Ce? Rochia lilas?

— Totul! Din vorbele tale mă recunosc pe mine: nici eu fără tine n'am zi, n'am viață; noaptea visez numai văi înflorite! Te-am văzut—sînt bun, activ; nu, mi-i urît, mi-i lene, îmi vine să mă culc și să nu mă gîndesc la nimic... Iubește, nu te rușina de iubirea ta..

Tăcu deodată. „Ce tot spun? Doar nu pentru asta am venit”,—se gîndi Oblomov, și începu se tușească; își încruntă chiar sprîncenele.

— Dar dacă mor eu?—întrebă ea deodată.

— Ce idee...

— Da: răcesc, mă apucă o febră tifoidă; tu vii aici—eu nicăieri; vii la noi—auzi: bolnavă; mine tot așa; obloanele închise; doctorul clatină din cap; Catea îți ese înainte, în lacrimi, pe virful degetelor și șoptește: bolnavă, moare“..

— Ah!—zise Oblomov deodată..

Olga începu să ridă.

— Ce faci tu atunci?—întrebă, uitîndu-se în fața lui.

— Ce? Inebunesc, sau mă împușc, iar tu deodată te însănătoșezi!

— Nu, nu, oprește!—zise ea cu frică.— Unde am ajuns!

Numai tu nu veni la mine mort: mă tem de morți!..

Oblomov începu să ridă, ea deasemenea.

— Doamnel Ce copii sîntem!—zise ea, trezindu-se din flecării.

Oblomov iar tuși.

— Ascultă... vroiam să-ți vorbesc.

— Ce?—întrebă Olga, întorcîndu-se iute spre el.

Oblomov tăcea.

— Hai, vorbește,—zise ea, scuturîndu-l ușor de minecă.

— Nu-i nimic, așa...—îngîină el sfios.

— Nu, tu ai ceva în minte!

Oblomov tăcea.

— Dacă e ceva grozav, mai bine nu spune... Nu, mai bine spune,—adăugă deodată..

— Nu-i nimic, prostii.

— Nu, nu, e ceva, spune!—stăruî ea, ținîndu-l tare de a-mîndouă borurile hainei, și-l ținea așa de aproape, încît Oblomov trebuia să-și întoarcă fața, cînd în dreapta, cînd în stînga, ca să n'o sărute.

N'ar fi întors-o, dar în urechile lui tuna grozavul ei „nici-odată“.

— Dar spune!...—stăruia Olga.

— Nu pot, nu-i nevoie...

— Atunci de ce propovăduiești că „increderea e baza fericirii reciproce“, că „nu trebuie să fie nici o cută în inimă, unde să nu poată ceti ochiul prietînului“. Ale cui sînt vorbele astea?

— Ași fi vrut numai să spun,—începu el rar,—că așa te iubesc, așa te iubesc, încît dacă...

Oblomov tărăgăni.

— Incît?—întrebă ea cu nerăbdare?

— Incît dacă tu ai îndrăgi azi pe un altul, și acesta ar fi mai capabil să te facă fericită, eu mi-ași... înghiți amorul în tăcere și i-ași ceda locul.

Ea îi lăasă deodată haina din mînă.

— De ce?—întrebă mirată.—Nu înțeleg. Eu nu te-ași ceda nimănui: nu vreau să te văd fericit cu o alta. E ceva prea adînc... eu nu înțeleg...

Privirea ei rătăcea gînditoare, pe arbori.

— Va să zică nu mă iubești?—întrebă ea apoi.

— Din contra, te iubesc pînă la sacrificiul vieții, dacă-s gata să mă jertfesc.

— La ce? Cine te roagă?

— O zic pentru cazul cînd ai îndrăgi pe un altul.

— Pe un altul! Ai înebunit? La ce, dacă te iubesc pe tine?... Parcă tu ai iubi pe o alta?

— Ce mă ascuți? Nici eu nu știu ce vorbesc, și tu crezi! Nici n'am vrut să spun așa ceva.

— Atunci ce ai vrut să spui?

— Am vrut să spun că-s vinovat față de tine, demult sînt vinovat..

— De ce? Cum?—întrebă ea. Nu mă iubești? Poate glumești? Vorbește mai degrabă!

— Nu, nu, nu-î nici asta!—zise el chinuit. Vezi ce e...—începu el nehotărît:—noi ne vedem... pe ascuns...

— Pe ascuns? De ce pe ascuns? Eu spun lui ma tante aproape fiecare dată, că te-am văzut..

— Chiar de fiecare dată?—întrebă el cu neliniște.

— Ce rău vezi aici?

— Eu sînt de vină: demult ar fi trebuit să-ți spun că... asta... nu se face...

— Ai spus-o.

— Am spus-o? A! De bună seamă am... dat a înțelege. Atunci va să zică, mi-am îndeplinit datoria.

Se învioră și fu bucuros că Olga îi ridică așa de ușor greutatea răspunderii.

— Ce mai e?

— Mai e că... dar atita-l.

— Nu-î adevărat!—observă Olga hotărît; mai e ceva, n'ai spus totul!

— Mă mai gîndeam,—începu el, dorînd să dea vorbelor un ton nepăsător...—că...

Se opri; ea aştepta.

— Că trebuie să ne întîlnim mai rar. Oblomov o privi sfios.

Olga tăcea.

— Dece? — întrebă ea, după ce se gîndi puţin.

— Pe mine mă roade.. un şarpe: conştiinţa.. Noi stăm atît de mult împreună: eu mă tem...—abia sîrşi el.

— Dece?

— Tu eşti tinără, Olga, şi nu ştii toate primejdiile. Omul uneori nu e stăpîn pe el; un fel de putere infernală îl cuprinde, peste inimă cade o ceaţă, iar în ochi scînteiază fulgere. Seninătatea sufletului se întunecă, respectul pentru curăţenie, pentru nevinovăţie—toate sînt spulberate de vijelle: omul uită totul, nu se mai stăpîneşte, şi atunci subt picioare se deschide—bezna.

Oblomov tresări chiar.

— Şi ce-i cu asta? Las să se deschidă!—zise ea, privindu-l cu nedumerire.

Oblomov tăcea; mai încolo sau n'avea ce spune, sau nu trebuia să spună.

Olga se uită la el lung, parcă ar fi cetit în cutele-i depe frunte, ca în nişte rînduri scrise, şi-şi aduse aminte fiecare vorbă a lui, fiecare privire; li trecu prin gînd tot istoricul dragostei lor, ajunse pînă la scara cea întunecoasă din grădină, şi roşi deodată.

— Vorbeşti numai prostii!—observă ea scurt, uitîndu-se în altă parte.—N'am văzut în ochii tăi niciun fulger... te uîţi la mine de cele mai multe ori ca... dădaca Cuzminişna,—adăugă ea, şi rîse

— Tu glumeşti, Olga, şi eu vorbesc fără glume.. şi încă n'am spus totul.

— Ce mai e? Ce fel de beznă?..

Oblomov oftă:

— E că nu trebuie să ne vedem... singuri..

— Dece?

— Nu-i bine.

Olga tăcu o clipă.

— Da, se zice că nu-i bine,—rosti ea cu îngîndurare;—dar dece?

— Ce-au să zică, cînd or afla, cînd s'o răspîndi..

— Cine are să zică? Eu n'am mamă: mama singură m'ar fi putut întreba, dece mă văd cu tine, ar fi fost singură, în faţa căreia aşi fi plins ca răspuns, şi i-aşi fi spus că nu fac niciun rău, şi tu deasemenea. Ea m'ar fi crezut. Altul cine?

— Mătuşa,—zise Oblomov.

— Mătuşa?

Olga clătină din cap trist şi negativ.

— N'are să mă întrebe niciodată. Dacă aşi dispărea cu totul, mătuşa n'ar umbla să mă caute şi să mă întrebe, iar eu n'aşi căuta niciodată să-i spun unde am fost şi ce am făcut. Cine încă?

— Alții, toți. N'ai văzut cum se uita mai dăunăzi Soncica și la mine și la tine, cum zîmbea... Și acești domni și doamne, care erau cu ea—deasemenea.

li povesti toată grija cu care a trăit el de atunci.

— Cît timp s'a uitat numai la mine,—adăugă el,—nu m'am sinchisit; dar cînd aceeași privire căzu pe tine, mi-a trecut un sloiu de ghiață prin mîni și prin picioare.

— Și ?—întrebă ea rece.

— Și, iaca : mă chinuesc de atunci zi și noapte, îmi bat capul, cum să preîntîmpin zvonurile; mă îngrijeam să nu te spariu... Demult vroiam să vorbesc cu tine...

— Grija zădarnică. Șiam și fără tine...

— Cum „știam” ?—întrebă el cu mirare.

— Așa. Soncica mi-a vorbit, a căutat să iscodească, să mă împungă, mi-a dat chiar sfaturi cum să mă port cu tine...

— Nu mi-ai spus o vorbă, Olga !—îi reproșă el.

— Nici tu nu mi-ai spus despre grija ta.

— Și ce i-ai răspuns ?

— Nimic. Ce eram să-i răspund ? M'am înroșit numai.

— Dumnezeule ! Unde au ajuns lucrurile : tu roșești !—zise Oblomov cu groază. Cît sîntem de imprudenți ! Ce are să iasă acuma ?

Se uită la ea întrebător.

— Nu știu,—răspunse ea simplu.

Oblomov ar fi vrut să se liniștească, împărțînd grija cu Olga, ar fi vrut să prindă din ochii și vorba ei limpede o putere de voință, și acuma, negăsind un răspuns limpede și hotărît, pierdu deodată orice curaj.

Fața i se umbri de nehotărîre, privirea-i rătăcea mîhnită în juru-i. Incepu să-l cuprindă o febră ușoară. De Olga aproape uită. În fața lui se ingrămădeau : Soncica cu bărbatul, musafirii; se auziră vorbele lor; se auziră rîsete...

Olga, în locul priceperii ei obișnuite de a găsi soluții, tace, se uită la el cu răceală, și mai rece încă repetă „nu știu”. Iar el nu-și dădu osteneală, sau nu știu să pătrundă în înțelesul ascuns al acestui „nu știu”.

Oblomov tăcea : fără ajutor străin, în capul lui o idee sau o intenție nu s'ar fi copt și n'ar fi căzut dela sine; trebuia ruptă.

Olga îl privi citeva minute, apoi îmbracă mantela, ridică eșarpa depe o creangă, o puse fără grabă pe cap și-și luă umbrela.

— Încotro ? Așa de vreme ?—întrebă el, trezindu-se deodată.

— Nu, e tîrziu. Bine ai zis,—roști ea cu mîhnire și îngîndurare,—noi am ajuns departe și eșire nu există; trebuie să ne depărtăm mai degrabă și să ștergem urmele trecutului. Rămîi sănătos,—adăugă ea rece, cu amărăciune și, lăsînd capul în jos, o luă pe cărare.

— Olga, dar pentru Dumnezeu. Cum să nu ne ve
D'apol eu... Olga!

Nu-l asculta și mergea iute; nisipul trosnea uscat sub
tinele ei.

— Olga Sergheevnă!—strigă Ilia Illici.

Nu-l auzea.

— Pentru Dumnezeu, întoarce-te!—strigă Oblomov, nu cu
glas, ci cu lacrimi.—Doar și un criminal trebuie ascultat... Doam-
ne! Are ea oare inimă?... Iată cum sînt femelle!

Se așează jos și-și acoperi capul cu amîndouă minile. Pașii
Olgăi nu se mai auzeau

— A plecat!—roști el aproape îngrozit, și ridică capul.

Olga era dinaintea lui.

Oblomov îl apucă mîna cu o bucurie nespūsă.

— N'ai plecat, n'ai să pleci? Nu pleca: ține minte că,
dacă pleci, eu sînt mort!

— Iar dacă nu plec, sînt o criminală, și tu deasemenea:
ține minte, Ilia!

— O, nu...

— Cum nu? Dacă Sonicica cu bărbatul ne mai găsește o-
dată împreună,—sînt pierdută.

Oblomov tresări.

— Ascultă—incepu el lute și încurcîndu-se,—eu n'am spus
totul...—și se opri.

Celace acasă i se păruse atît de simplu, atît de firesc, atît de
necesar, ce-l surîdea așa de frumos, ce era fericirea lui, deveni de-
odată un fel de beznă. Să sară peste ea—i se oprea respirația.
Pasul era hotărîtor, îndrăzneț.

— Vine cineva!—zise Olga.

Pe cărarea lăturalnică se auziră pași.

— N'o fi Sonicica?—întrebă Oblomov cu ochii încremeniți
de groază.

Trecură doi bărbați cu o doamnă,—niște necunoscuți. Lui
Oblomov i se ușură la inimă.

— Olga,—incepu el grăbit, și o luă de mînă; să mergem
de aici uite, colo, unde nu-i nimeni. Să ședem acolo.

li arată o bancă, iar el se așează jos pe iarbă, lingă ea.

— Olga, tu te-ai supărat și ai plecat, și eu n'am spus to-
tul,—roști Oblomov.

— Și iar plec, și nu mă mai întorc, dacă te joci cu mine,
—incepu ea.—Ți-au plăcut odată lacrămile mele; acuma ai vrea
poate să mă vezi la picioarele tale și să mă faci astfel încetul
cu încetul sclava ta, ca să-ți arăți capriciile, să-mi faci morală,
apoi să plîngi, să te sparii și să mă sparli, apoi să întreb, ce-i
de făcut. Gîndiți-vă, Ilia Illici,—adăugă ea deodată, ridicîndu-se
cu mîndrie depe bancă:—eu am crescut mult decînd te cunosc,
și știu cum se numește jocul pe care îl joci dumneata.. dar la-
crămi dela mine nu mai vezi...

— Vai, zău nu mă joc!

— Cu atât mai rău pentru dumneata, — întîmpină ea rece.— La toate temerile dumitale, povești și presupuneri, îți răspund una: până la întîlnirea de azi eu te-am iubit, și n'am știut ce să fac; acuma știu, — închee ea hotărît, pregătindu-se să plece; — și dumitale n'am să-ți cer sfat.

— Și eu știu, — zise Ilia Illici, reținînd-o de mînă și așezînd-o pe bancă, și tăcu o clipă, adunîndu-și curajul. Inchipuește-ți, începu el: — inima mea e stăpînită de o singură dorință, capul de un singur gînd, dar voința, limba nu mă ajută: vreau să vorbesc, dar vorbele nu es de pe limbă. Și doar cît e de simplu, cît de... Ajută-mă Olga!

— Nu știu ce ai dumneata în cap...

— O, pentru Dumnezeu, fără acest *dumneata*: mîndria privirii tale mă omoară, fiecare vorbă a ta mă atinge ca un sloiu de ghiță...

Olga începu să ridă.

— Tu ești nebun! — zise, punîndu-i mîna pe cap.

— Iaca așa, iaca am și dobîndit darul gîndirii și cuvîntului! Olga! — zise Oblomov, lăsîndu-se în genunchi dinaintea ei, — fii femeia mea!

Ea tăcu și se întoarse în altă parte.

— Olga, dă-mi mîna! — urmă Oblomov.

Olga nu i-o dădea. Oblomov i-o luă singur și o lipi de buze. Ea nu și-o trase. Mîna era caldă, moale și puțin-puțin jilavă. Oblomov vroia să-i vadă fața, dar ea se întoarse și mai mult.

— Tăcere? — rosti el, alarmat și întrebător, sărutîndu-i mîna.

— Semn de consimțire! — complectă ea încet, dar fără să-l privească.

— Ce simți tu acuma? Ce gîndești? — o întrebă Oblomov, aducîndu-și aminte de visul despre consimțimîntul ei, despre lacrimi...

— Celace simți și tu! — răspunse ea, continuînd a se uita spre pădure; numai săltarea pieptului arăta că se stăpînește.

— „Are ea lacrimi în ochi?” — se gîndea Oblomov; dar ea se uita cu încăpăținare în jos.

— Tu ești indiferentă, ești liniștită? — zise Oblomov, cău-tînd s'o atragă spre sine cu mîna.

— Nu indiferentă, ci liniștită.

— Cum așa?

— Fiîndcă am prevăzut și m'am deprins cu ideea asta demult

— Demult! — repetă el cu uimire.

— Da, din clipa cînd ți-am dat ramura de liliac... te-am și numit în gîndul meu...

— Din clipa aceea!

Își deschise larg brațele și vru s'o cuprindă.

— Se deschide bezna, scîntee fulgere... mai încet! — zise ea, lunecînd cu ușurință din brațele lui și apărîndu-se cu umbrela.

Oblomov își aduse aminte de grozavul „niciodată” și se astîmpără.

— Dar tu niciodată n'ai spus, n'ai exprimat măcar...

— Noi nu ne mărităm, pe noi ne mărită, sau ne iau.

— Din acea clipă... se poate? — repetă el pe gînduri.

— Tu crezi că eu, dacă nu te înțelegeam, veneam cu tine aici, singură, crezi că ași fi stat cu tine serile în chioșc, te-ași fi ascultat și crezut? — zise ea cu mîndrie.

— Atunci... — începu el, schimbîndu-se la față și lăsîndu-i mîna.

Îi veni o idee ciudată. Ea îl privea cu o mîndrie liniștită și aștepta cu hotărîre neclintită; iar el ar fi vrut în clipa asta nu mîndrie și hotărîre, ci lacrimi, pasiune, fericire îmbătătoare, — măcar pentru o clipă, — apoi lasă să curgă liniștea unei vieți neturburate.

Cînd colo — nici lacrimi de fericire neașteptată, nici consimțimînt sfios... Ce să creadă el?

În inima lui se trezi și se zvîrcoli șarpele îndoelii... Îi iubește, sau numai se mărită?

— Dar e alt drum spre fericire, — zise Ilia Illici.

— Care?

— Uneori dragostea n'așteaptă, nu rabdă, nu ca'culează... Femeia cuprinsă de focul, de tremurul pasiunii, încearcă dintr'odată chinul și niște bucurii, cum...

— Eu nu cunosc acest drum.

— Un drum, unde femeia jertfește totul: liniște, reputație, respect, și găsește răsplata în dragoste... cînd dragostea înlocuiește totul...

— Parcă avem noi nevoie de asemenea drum?

— Nu.

— Pe asemenea cale ai vrea să cauți fericirea: pe socoteala liniștii mele, pierderii respectului?

— O, nu, nu! Jur că pentru nimic în lume, — zise Oblomov cu foc.

— Atunci de ce ai adus vorba?...

— Zău, nu știu nici eu...

— Dar eu știu: tu ai vrea să știi, dacă ți-ași jertfi eu liniștea mea, dacă ași merge cu tine pe această cale. Așa-i?

— Da, mi se pare că ai ghicit. Încît?...

— Niciodată, pentru nimic în lume! — rosti ea cu hotărîre. Oblomov se gîndi, apoi oftă.

— Da, e grozavă acea cale, și trebuie multă dragoste, ca să însoțească o femeie pe bărbat, pe acest drum, să se plardă — și tot să iubească!

Se uită întrebător la fața ei: ea — nimic, numai cutișoara de deasupra sprîncenii se mișcă puțin, dar fața — liniștită.

— Inchipue-ți,—urmă el, că Sonicica, care nu face nici cît degetul tău cel mic—nu te-ar recunoaște la întîlnire!

Olga zîmbi, și privirea-i rămase tot așa de senină. Dar Oblomov era mînat de cerința ambiției, vroia jertfă.

— Inchipue-ți că bărbații n'ar lăsa în fața ta ochii în jos cu respect și sfială, că te-ar privi cu un zîmbet îndrăzneț și viclean...

Se uită la ea: ea mișca mereu cu umbrela o pietricică pe nisip.

— ...că ai intrat într'un salon,—urmă Oblomov,—și citeva bonete* ar tresări de indignare; că vre-una s'ar depărta de tine... dar mîndria ta ar rămînea același, ai avea conștiința limpede că ești mai presus decît ele, că le ești superioară...

— La ce-mi spui toate grozăveniile astea?—zise Olga liniștit. N'am să merg niciodată pe calea asta.

— Niciodată?—întrebă Oblomov mîhnit.

— Niciodată!—întări ea.

— Da,—zise Ilia Illici pe gînduri,—tu n'ai avea puterea să privești rușinea drept în ochi. Tu poate nu te-ai speria de moarte: nu moartea însăpămintă, ci pregătirile pentru moarte, chinurile de toată clipa, tu nu le-ai îndura și te-ai istovi—așa-i?

Se tot uita în ochii ei: ce zice?

Ea se uita vesel: grozăvia tabloului n'o mișca; pe buze îi juca un zîmbet ușor.

— Eu n'am de gînd nici să mă istovesc, nici să mor... Nu-i nici așa!—zise ea: poți să nu mergi pe acel drum, și tot să iubești; mai tare încă...

— Dece n'ai merge pe acel drum?—întrebă el stăruitor, aproape cu necaz;—dacă nu ți-i frică...

— Fiind-că pe acel drum... totdeauna mai tirziu vine... despărțirea... și să mă despart eu de tine!...

Se opri, îi puse mîna pe umăr, se uită la el mult și deodată, aruncînd umbrela într'o parte, îl cuprinse cu brațele, îl sărută cu aprindere, se înroși toată, lipi fața de pieptul lui și adăugă încet:

— Niciodată!

Oblomov scoase un strigăt de fericire și căzu pe iarbă la picioarele ei.

(Traducere din rusește de A. Frunză)

(Va urma)

I. Gonciarov

* „Boneta”: „cepejul” de pe cap,—o modă a epocii.

Personalitatea și activitatea literară a lui Dimitrie Cantemir*

Preliminând știrile economice înainte de a trata aspectele politice, sociale și culturale ale Moldovei, Cantemir dă fapte nu fără importanță despre produsele solului și condițiile fizice ale acestuia, despre apele Moldovei,¹ scăpînd de uitare numiri, care erau atunci, dar nu se mai găsesc azi, despre munți și minerale, unde utilizează și basmele,² despre aurul riurilor—Țiganii, care îl adună plătesc anual tribut doamnei patru ocale, ceiace făcea 1600 drahme,—despre buburuzele de fier de lângă Hotin, despre ocne și gropile cu apă sărată, în care se găsesc pești întregi, despre păcura dela Moinești și nitrul de pe șesurile moldovenesti, despre cîmplii, despre pometuri—poamele erau în vechime speranța trupelor polone, care intrau în Moldova,—despre vinurile excelente, despre stejerișuri, despre Dumbrava roșie, unde Ștefan cel Mare a bătut pe Poloni și i-a pus să samene ghindă, de unde a eșit frumoasa pădure de lângă Cotnari,—zice Cantemir—dar adăogă iarăși greșit că aceasta era Bucovina Polonilor, despre stejerișul Chigheciului cam de 30 mile italiene cu copaci așa de deși și înalți că om pe jos nu poate merge decît pe cărări cunoscute locuitorilor. În regiunea Chigheciului erau odinioară peste 12 mii locuitori, care dădeau pe cei mai viteji soldați din întreaga țară, dar în vremea lui Cantemir se puteau scoate abia 2000. În baza unei învoeli Chighecenii furnizau Tătarilor din Bugeac în fiecare an un anumit număr de birne.

Ni se dau multe date istorice, cînd scrie despre ținuturi. Moldova însă a fost împărțită numai în țara de jos și țara de sus, împărțire care după cît știm azi se ridică înapoi în timp până la împăcarea și aranjarea domniilor lui Ilaș și Ștefan în 1435. Basarabia n'a reprezentat niciodată o diviziune administrativă a Mol-

* Vezi „Viața Rominească”, No. 7, 8, 9 și 10 din 1924.

¹ Cantemir nu-și aduce bine aminte, cînd scrie că Ptolemeu zice Prului Gerasus. La Ptolemeu Γέρασος este pentru Siret, cași la Ammian, unde este forma Gerasus. Vezi trad. cil., pag. 21.

² Pag. 42.

dovei, cum afirmă Cantemir, ci din jumătatea a 2-a a sec. XV apare ca noțiune geografică în scrieri străine prin intermediu polonez. Cantemir iarăși cel dintăiu la noi derivă numele Basarabi din vechii Bessi. Poate din izvoarele turcești a luat Cantemir afirmația, care se întilnește în întreaga opera lui că Aron Vodă a dat Turcilor Basarabia cu cele două părți ale Tighinei. ¹ Cantemir știa că Aron Vodă alungat de boeri a recuștigat dela Turci domnia făgăduind sultanului că-i va preda cetatea Tighina cu 12 sate. Ori tocmai Aron Vodă a recucerit dela Turci Tighina. După Cantemir înainte de Aron Vodă erau în Moldova 23 ținuturi, din care pe vremea sa numai 19 le stăpîneau Moldovenii. Din altă parte știm, că în vremea lui Lăpușneanu erau 24 ținuturi. Față de expunerea lui Cantemir în vremea lui Lăpușneanu erau în plus ținutul Agiudului și Troțușul, iar regiunea, care o stăpîneau în vremea lui Cantemir Turcii, cuprîndea atunci ținuturile Cetatea Albă, Tighina și Chigheciu, ² pe cînd Basarabia descrisă de Cantemir are ținuturile: Bugeac, Acherman, Ismail și Chilia. Este curios însă că în scrierea polonă în proză a lui Miron Costin există încă ținutul Troțuș și că Basarabia ajunsă subt Turci n'a luat altă fizionomie administrativă. După Miron Costin nu există ținut aparte Ismail. Acesta știe că rămăsese Moldovei o pîrticică din ținutul Tighinei, că sultanul întorcîndu-se dela Hotin a luat dela ținutul Chigheciului, Reni și mai multe sate dăruindu-le mormîntului lui Mahomed, că mai era ținutul Chillei, în care este orașul Ismail, și ținutul Cetății Albe. ³ Același Costin știa însă în 1684 același număr de ținuturi cași Cantemir. Dar pentru Basarabia luată de Turci cunoștea: ținutul Cetății-Albe, în care ținut era și Tighina, ținutul Chillei cu orașele Cartal și Șmil, precum și jumătate din ținutul Fălcui cu orașele Chilia și Traian. ⁴

Miron Costin ne spune că în fiecare ținut trebuie să fie doi pîrcălabi. Cel de Hotin este cel mai de frunte, după regulamente este între cei doi vornici mari după cel de țara de jos și înainte de cel de țara de sus. După pîrcălabii de Hotin, vin cei din Neamț, odată după pîrcălabul Sucevei, cel dela Cetatea Albă era înaintea celui de Chilia, așa că Hotinul avea gradul al 4-lea de pîrcălabie. De mai demult însă hatmanul avea ținutul Sucevei, iar Cetatea Albă și Chilia erau subt Turci, așa

¹ *Descriptio Moldaviae*, trad. Pascu, pag. 25; *Istoria imperiului otomann*, trad. cit., pag. 273, nota 38.

² I. Bogdan, *Vechile cronicе moldovenești până la Urechia, Bucuresci*, 1891, pag. 233.

³ *Idem*, *Cronice inedite atîngătoare de Istoria Romînilor*, Bucuresți, 1895, pag. 198—9. Nicl în lucrarea lui Miron Costin nu găsim ținutul Agiudului, dar este în plus față de Cantemir ținutul Troțușului constatat și'n vremea lui Lăpușneanu. Lipsește însă la Miron Costin ținutul Bacăului, care se constată însă și în vremea lui Lăpușneanu. Așa se explică, dece și Cantemir și Costin numără 19 ținuturi afară de regiunea ținută de Turci.

⁴ Ed. Urechia, pag. 138 și urm. Deosebiriile dintre datele scrierii în proză polonă și poemul polon raportate la *Descriptio Moldaviae*, dovedesc că scrierea în proză a lui Miron Costin este anterioară poemului.

că Hotinul a rămas cea dintâiu pîrcălăbie. După același, la Cernăuți și Putna sînt stărostii, iar la Botoșani, apanagiul al doamnei, un vornic, cum era și la Chișinău, cînd și acest oraș era apanagiul doamnei. În vremea lui Cantemir era însă și aici pîrcălăbie.

În textul *Descrierii Moldovei* sînt oarecare contradicții sau nedeșăvîrșiri de expunere. La capitolul despre ținuturi nu totdeauna specifică, cine le administra, precum la Iași, Tutova, Covurlui, Fălciu, Orhei, Neamț. Din altă parte¹ știm că postelnicul mare administra Iași, doi vornici mici Bîrladul în numele vornicului mare de țara de jos și alți doi vornici mici Dorohoiul în locul vornicului mare de țara de sus. Într'un loc ne spune că Hotinul avea un singur șef, iar mai jos că doi pîrcalabi erau la Hotin.² În capitolul despre ținuturi zice, că un pîrcalab era în Cîrligătura, Vaslui, Hotin, Hirleu, doi pîrcalabi în Roman, Tecuci, Lăpușna, Soroca, un staroste la Putna, un vornic la Bacău, marele spătar la Cernăuți și hatmanul la Suceava. Cînd va fi vorba de organizația judecătorească, însă scrie: „sînt cîte doi pîrcălabi de Hotin, de Cernăuți, de Suceava, de Neamț, de Soroca, care, fiindcă acele cetăți ale Moldovei sînt mai mari, au numele chiar de comandanți; apoi cîte doi de Roman, de Botoșani (tîrg, care stă sub ascultarea soției domnului), de Orhei, de Chișinău, de Lăpușna, de Fălciu, de Galați, de Tutova, de Putna. Tîrgurile celelalte de mai mică importanță, ca Bacău, Tîrgu-Frumos, Covurlui și Vaslui au fiecare cîte un pîrcalab.”³ Într'altă parte ne spune că vornicii de poartă administrau ținutul Romanului.

Contradicțiile acestea par a deriva din împrejurarea că în expunere nu se separă îndeajuns administrația civilă de cea militară și de organizația judecătorească, precum și din faptul că *Descriptio Moldaviae* nu este o lucrare, care a fost revizuită de autor pentru tipar.⁴

În capitolul despre ținuturi era atîta prilej a da amănunte din trecut. Cantemir a saturat aceste pagini cu note arheologice, istorice etc., care totdeauna sînt binevenite, chiar dacă în parte le adumbrește lipsa de informații mai bogate. Știri din vremea sa se adaogă altor știri mai vechi: clișeu respectat de Cantemir în tot cursul lucrării.

Oricît de mult a cetit însă, cînd voia să alunge întineri-

1 Pag. 98.

2 Pag. 32 și 130.

3 Pag. 130.

4 Cf. și N. Iorga, *Istoria literaturii romine în secolul XVIII*, vol. I, pag. 410; G. Pascu, op. cit., pag. 55-6. Vorbînd de regiunea privilegiată a Chigheciului din ținutul Fălciului, ne spune că „despre aceasta vom spune mai multe mai jos” (pag. 48). La pag. 150-1 ni se dau puține amănunte în plus și găsim trimitere înapoi la capitolul al șaselea. A doua oară aflăm că erau pe vremuri 800 Codreni de aceștia, nu 12000, cum spusese mai înainte. La o revizuire definitivă ni s'ar fi dat cel puțin și incidentul adoptat în *Istoria turcească*, trad. cit., pag. 296 nota 87.

cul, în care era învelită pentru vremea sa, mare parte din cel mai vechiu trecut, Cantemir întâlnea piedeci de neînălțurat. Când ajunge la vremea sa cu evoluția diferitelor aspecte ale vieții istorice moldovenești, lucrarea are foarte mare importanță, am putea zice *unică*, oferindu-ne cristalul atîtor informații autentice mai generale sau mai speciale. Activitatea judecătorească a vornicilor de poartă, ca și procedura judecătorească înainte de reforma lui Constantin Mavrocordat și legiuirile, care au urmat, sînt știri, despre care regretăm că sînt prea sumare pentru o epocă, în care era și un drept scris. Pravila lui Vasile Lupu se întrebuintă în vremea lui Cantemir. ¹

Din *Descriptio* știm că pe urmă s'au făcut de regulă chipurile domnilor îngropați prin minăștiri, știm atît de multe lucruri, că fără ea nu putem înțelege d. e. reformele lui C. Mavrocordat. Prețul știrilor crește și prin împrejurarea că, pe cînd despre Țara-Romînească vom avea în sec. XVIII descrierea țării sub C. Mavrocordat, apoi cartea de geografie istorică, statistică etc. a banului Mihai Cantacuzino, memoriile lui Bauer—lăsînd la o parte cărțile dela sfîrșitul secolului—, fără Dimitrie Cantemir n'am fi avut o asemenea lucrare pentru Moldova.

În scrierea aceasta Dimitrie Cantemir dă foarte mult loc relațiilor de orice fel cu Turcii, ceiace era atunci axa principală a vieții de stat. Meritul lui prin aceasta este mare că ne arată vremurile și împrejurările, în care se introducea la noi epoca fanariotă. Astfel pentru cercetător *Descriptio Moldaviae* ajunge corolarul necesar al Istoriei ieroglifice, căci Cantemir nu neglijează „ziua de eri”, cînd este vorba chiar de a o pune în legătură peste zăbranicul multor veacuri cu cele mai vechi vremi ale existenței noastre naționale. Miron Costin în operele sale nu trece dincolo de nostalgia trecutului glorios, mulțumindu-se cu imprecțiuni poetice. Scriînd despre Bogdan III și despre primul haraciu plătit Turcilor exclamă, cînd amintește că Bogdan a luat steag dela Turci: „dare-ar Dumnezeu să nu-l mai ia, iar țara aceasta să aibă altă soarte dela Dumnezeu, ori să piară cea dintăiu în vremurile noastre!” ² Zilele domniei din urmă a lui Dumitrașcu Cantacuzino se consideră „cele din urmă vremuri ale noastre”. Acel Miron se gîndea cu frică că poporul moldovenesc va pieri înainte de a-i celi cronica lui. Miron Costin vede vremea sa așa de aspră, așa de nenorocită, încît după dînsul „mai bine să piară

¹ Trad. cit., pag. 125. Pentru organizarea judiciară din Moldova sînt interesante însemnările lui Graziani relativ la vremurile de lîngă jumătatea sec. 16. Cartea lui Graziani a putut-o cunoaște și Dim. Cantemir din ediția operelor lui Dlugosz (Frankfurt 1711), dacă a avut această ediție. Graziani știa că în Moldova nu este drept scris, ci obiceiul și arbitrar. Jurămîntul de trei ori al acuzatorului provoacă condamnarea. Dacă debitorul jură că nu poate plăti, este lăsat în pace. Cei jefuiți irebue să fie despăgubiți de oamenii locului, unde s'o comis furtul. Plătind 12 dinari fiscului, putea oricine fi divorțat pentru cele mai mici motive.

² I. Bogdan, Cronice inedite, pag. 187.

sau să aibă altă soartă" Moldova, decît să fie așa cum este. ¹ Același scriind despre cetățile pierdute de Moldoveni către Turci, se adresa regelui Ion (III) Sobieski așa de plecat: „Cît de necesare au fost acele cetăți în acea vreme, cînd bravii lor apărători respingeau de pretutindenea urdiile tătărești! Cît de necesare mai sînt ele acum, cînd Dumnezeu încredințează mîntuirea noastră brațului tău o rege, Ian cel Mare!“ ² Cantemir însă protestează „că scriitorii poloni și unguri conchizînd dela particular la general afirmă că domniil Moldovei au fost omagialii lor și se sîlesc să interpreteze legăturile de alianță ca supunere“. ³ Și Cantemir constată că dela mărimea, la care Ștefan cel Mare ridicase Moldova „cu încetul a început să descrească, până ce a ajuns la sărăcia, care este acuma“. „Azi... mîndria crește cu sărăcia“. Autorul n'are nici un menajament pentru boerii vremii sale. Nu întîlnim însă niciodată constatările unui suflet, din care desnădejdea a alungat orice speranță. Tonul observațiilor sale este liniștit. Dojana se manifestă la el în epitete. Crede că din trufie sau indolență Moldovenii consideră nevrednică orice negustorie în afară de vinderea produselor de pe moșiile lor. Din acest motiv nu erau bani, nici tîrgoveți moldoveni bogați, deși țara exportă mai mult decît importă.

Societatea a căreia aparține Cantemir ne-ar interesa cu toate formele, tendințele și temperamentul ei. Diatribele de scurt sbor, care i le aruncă aîtorul, nu-s nici alîtea, ca să explice nesuccesul carierei politice a autorului. *Descriptio Moldaviae* tinde a fi mai mult o explicare a trecutului: autorul avea mai mult sens pentru hipostasa politică a neamului său: forma socială, economică, culturală a vieții moldovenești îl interesează numai întrucît îi leagă ființa de prezent. Din aceste motive după această lucrare activitatea de cercetător a marelui exilat va fi închinată exclusiv rosturilor politice ale neamului său.

În 1714 se gîndea să-și publice la Berlin *Incrementum aulae Othomanicae*, adică primul volum din Istoria sa turcească. ⁴ În afară de un avis de formă generală, cum găsim în *Istoria imperiului otoman*, nu avem nici un indiciu că autorul ar fi vrut să-și publice *Descriptio Moldaviae* înainte de *Hronic*. Contrazicerea afirmațiilor din *Descriptio* în textul *Hronicului* sînt dovadă că textul celui dintăiu n'a fost niciodată revăzut definitiv pentru tipar. În 1721—am văzut—se gîndea să traducă în romînește *Descriptio*, celace însemna și a o pune în concordanță deplină cu concluziile din *Hronic*, și apoi a o publica. Dar după ce a redactat *Descrierea Moldovei* în forma cum a ajuns până la noi, Cantemir a fost preocupat mult de alcătuirea *Hronicului*, operă de întinsă erudiție, pentru scrierea a căreia a trebuit să recurgă la atîtea izvoare și în necesitatea imperioasă mai ales a căreia credea.

1 I. Bogdan, *Cronice inedite*, pag. 148.

2 Miron Costin, *Opere complete*, ed. Urechia, vol. II, pag. 88-89,

3 Trad. Pascu, pag. 82.

4 *Revista critică-literară*, II, Iași. 1894, pag. 66.

Stăm de multe ori uimiți înaintea bogăției de izvoare, la care Cantemir a recurs, ca să poată scrie *Hronicul*. Cu *Istoria imperiului otoman* și *Descrierea Moldovei* făcuse o ucenicie folositoare. În ambele lucrări nu odată a avut de a face cu știri contrazicătoare. De câte ori se va repeta acest caz, când scria *Hronicul*? Fără a fi avut la dispoziție ca *Șineal* multele lucrări de istorie ale secolului XVIII—zicem multe în raport cu secolul XVII—Cantemir trebuia să reconstruiască el cel dintăiu vremuri, asupra cărora nu se oprise la noi truda de cercetători, cu rezultate transmise și urmașilor. Constantin Cantacuzino stolnicul singur încercase a proiecta lumina cetrilor sale asupra celei mai vechi epoci a istoriei românești. Ostenelile lui înainte de 9 Ianuar 1716 se opriseră la invazia Hunilor și rosturile politice ale lui Attila în legătură cu vicisitudinile pământului românesc, 1 deși intenția îi fusese să scrie întreagă istoria Țării-Românești.

Manuscrisele cunoscute azi arată că în afară de expunerea începuturilor noastre istorice până la Attila, același adăogase interpoziind cronica atribuită azi lui Stolca Ludescu. Constantin Cantacuzino cunoștea însă scrierea lui Miron Costin despre originea neamului moldovenesc, dar relativ la Țara-Românească nu a putut afla nici-o lucrare. Letopisețul țării i se părea netocmit, incurcat, scurt „cît mai multă turburare și mirare dă celui ce cetește, decît a ști cevaș adevăr dintrînsul“, 2 „Spunerii și povești“ ale bătrînilor, pe care a-i crede pe deantregul este primejdie științifică, „cîntecile carile vestesc de vitejii“, culese de pe la lăutari, rapoarte de călători, hrisoave domnești etc. n'au scăpat de curiozitatea autorului. Constantin Cantacuzino a recurs apoi și la scriitorii străini „ce scriu... ca niște străini ce sînt șiși voltori de rău, unii nu adevăru scriu, ce-i micșorează lucrurile și pe lăcutorii ei rău defaimă și multe hule le găsesc“. Nici nu a fost nimeni „nici cu condela, nici cu palma a-i sta în po-trivă și a-i răspunde“. De multe ori așezat la răspîntia expunerii diferite a străinilor, aflarea adevărului adevărat îl va pricinui multă grijă. Constantin stolnicul își dădea perfect seama că „și scriitorii mișcați de osebite pohtele și volle lor, unii într'un chip, alții într'alt chip tot acea poveste o vorbesc: adecă cel ce iubește pe unul, într'un chip scrie de dînsul, și cel ce urăște, într'alt chip; și de al său într'un chip și de străin într'alt chip scrie; și cel ce este minios, într'un chip întinde condela, și cel ce nu, într'alt chip îl oprește“. 3 Miron Costin fusese silit a face

1. Operele lui Constantin Cantacuzino, ed. N. Iorga, București, 1901, prefața XXVII, pag. 60 și urm.; în *Contribuții la istoriografia românească veche* (Omagiul lui I. Bianu, București, 1916, pag. 227 și urm). Al. T. Dumitrescu n'aduce nici dovezile suficiente, nici argumentarea necesară, cînd încearcă să atribue mitropolitului *Danil Panonianul* *Istoria Țării-Românești* până la Attila.

2 Ibidem, pag. 63.

3 Ibidem, pag. 109-110.

loc în cărțulia sa rominească unei oarecare polemici cu Simion dascălul, Misail călugărul, Istratie logofătul, Ian Zamoyski etc. ¹ Constantin Cantacuzino va trebui să urmeze același drum, iar Cantemir, care ducea povestirea până la 1274, va însera și mai multă polemică, și cu mai mulți scriitorii, precum mai tirziu terenul lui Șincai avea să se lărgească și într'o parte și într'alta.

Izvoarele erau atât de multe și așa de diferite, încât autorul trebui să-și stabilească anumite norme pentru chipul în care să le utilizeze. După predoslovla generală a Hronicului și o înștiințare către cititori ni se dă „catastihul istoricilor, gheografilor etc“, amintiți în lucrare și se încearcă a ne arăta, care e grec, latin, leah, ungar etc. La stabilirea acestei calități nu are aceiași normă. Calificarea se face sau după limba în care e scris izvorul, sau după originea politică a materialului povestit. Bonfini este dat ca istoric ungar, ² Baronius ca latin, cași Ditmarus, Scaliger și Idatie e scriitor latin. Apoi sf. scriptură, cronologiile, opera lui Homer, Ovid, Strabo, Gloverie, Pliniu, se citează alături de Iustin, Sarnișle, Saadi, Xifilin, ³ dicționarul lui Moréri etc. Cantemir a apelat la tot ce a putut găsi, pentruca adevărul să fie mai complet scos la iveală. 154 autori sînt citați în catastiv, a căror listă trebuie însă adaosă cu alții, pe care îi întâlnim arătați ca izvoare în cursul povestirii, precum: Sambuție, Ortelius, Calviz, Sfetonle, hronicul bulgăresc. chronologia lui Avram Barclai, Appian, Isocrat, Franța, (=Phrantzes) Irodian, Lampridie, Pollion, Trivelie, Suida, Valentie, Mathematicul, Amvrosie, Socrate istoricul bisericesc este confundat cu Socrate filozoful, Petronie, Sozomen, Theodorie, Callimah, Grigore Nazianzianul, Damaschin, Rufin, Sinkie, Marțelin, Ruție sau altădată Mihail Riție Neapolitanul cu a sa Istorie ungurească, Lemon, Ivonia cu Hronicul Frizilor, hronicul alexandrin, Ebulferrah Manasse, Sansovin, Dolion ⁴ etc. Arată izvoarele, din care își scoate știrile, fiindcă îl călăuzea principiul că istoricul trebuie să arăte „din ce izvor au luat grăunțele, ce înprăștie“. ⁵ Caută știri pretutindenea, fiindcă „sufletul odihnă nu poate afla, până nu găsește adevărul, carile îl ciarcă, oricît de departe și oricît de cu trudă i-ar fi a-l nemeri“. ⁶ Se apără față de „cleveța affectații“; adevărul a fost de multe ori prea schimonosit sau omis cu totul, pentruca autorul nostru să nu simtă nevoia a-și justifica

1. Ed. cit., pag. 5 și urm.

2. După Cantemir, Bonfini este de naștere Ungur, pag. 65.

3. Cităm de regulă în forma, pe care o au în Hronic numele autorilor străini.

4. Pag. 66, 69, 77, 79, 139, 144 (în alte părți îi zice Barsai=pag. 379, sau Bacsaî pag. 445, 450, 451) 134, 156, 2 6, 212, 215, 241, 245, 247, 248, 250 (numele acestuia este copiat de multe ori greșit), 253, 278, 253, 257, 265, 266, 288, 281, 277, 326, 382, 443. Coruperea unor nume de autori citați derivă dela copistul, care n'a celui bine și n'a putul cunoaște izvoarele Hronicului.

5. Ibidem, pag. 139.

6. Pag. 62.

la fiecare pas scrisul. De nenumărate ori subliniază că el dela sine nu adaugă nimic și fiindcă știe atâtea limbi, putea utiliza prin urmare izvoare inaccesibile priceperii altora și adică în original. Era aceasta o superioritate față de Costinești, față de stolnicul Constantin Cantacuzino, a cărui operă i-a rămas necunoscută, față de mulți scriitori, pe care îi controlează și amplifică. El anunță „scuturind adevărul istoriei noastre nu din pîrîie abătute, ce din singure izvoarele și fîntînele ei, cele dinceput scoatem“. Și totuși uneori e avizat să recurgă la prelucrările altora pentru a-și sprijini afirmațiile. Sambuție, Petavie, Strijkowski dicționarul lui Moréri îl ajută de multe ori cu citatele lor sau chiar și alți scriitori. ¹

Goana nepotolită după izvoare nu totdeauna îl scapă pe Cantemir din primejdia departe de adevăr. Odată spune că autorii Lampride, Spartian, Capitolin, Vopiscus, Minuție Felix ar fi trăit în vremea lui Constantin cel Mare. ² În predoslovie pune pe Carol cel Mare în legătură de soție cu Constantin cel Mare „și măică sa Irina“. ³ Și izvoarele pe care le avea la dispoziție conțineau atîtea inexactități! Să amintim numai faptul că în cartea *Lumea Goșilor* se afirmă că Zamolxe a fost hatman al Geșilor, ⁴ că Dobrogea ar deriva din Dobera ⁵ etc. Existau mai multe teorii despre originea Dacilor.

De foarte multe ori trebuia să combată aserțiile dușmănoase nouă și neîntemelate. Temperamentul său îl duce uneori la discuții violente, cînd este vorba de o „minciună cu coarne“. „Cum se prinde sula în sac și măciuca în pungă“ se potrivește după spusa lui Cantemir argumentarea cîte unui scriitor străin. În scrierile străine a dat și de minciună „mai goală decît pilugul piuliței“. Interpretările dușmanilor stăruinții noastre în Dacia traiană sînt „slove pe apă scrise“. ⁶ Dușmanii neamului romînesc niciodată nu „vor putea soarele cu tină să lipască și cerul cu palma să căptușască“. ⁷ Cantemir ride cu hohot față de „stilpul“ de marmură bulgăresc, ⁸ în explicarea căruia găsește cheia „minciunei“ lui Simion Dascălul.

Urmărind neadevărul aruncat în public de scriitori străini, Cantemir are serioase scrupule de conștiință, ca nu cumva să apară părtinitor și acoperitor al adevărului. Cerînd altora obiectivitate și iubire de adevăr, își impune aceleași norme și sieși.

¹ Astfel găsim d. e. Chedrinus *list* 204 (pag. 204), Agathos cartea 4 *list* 129 și *list* 132 pag. 175 (pag. 211), sau Ielopiseș slovenesc *list* 4 (pag. 324), cf. și pag. 338, ce face însemnă că sînt citate din cărți slave.

² Pag. 232.

³ Pag. 18.

⁴ Pag. 72.

⁵ Pag. 242.

⁶ Pag. 260.

⁷ Pag. 24, 119.

⁸ Pag. 142.

Înainte de a prezenta mărturiile scriitorilor despre neamul românesc din Dacia, despre numele Vlah etc., el ne previne: „scriind noi pentru lucrurile patrii, cu totul și tot dela noi să ne despărțim, și de toată a sufletului pătimire, carea veri din ură, veri din dragoste a eși iaste obicinută, dela noi ridicind, cu curată inimă și cu adevărată credință (precum adevăratului istoric se cuvine)... Însă pentru ca nici clevelei pricină să dăm, nici imăciune necurățită și neștiarsă să lăsăm. pus-am în socoteală, ca de lucrurile moșiei dela singuri noi, măcar un cuvîntel să nu izvodim, ce toate ale altora, cit lungă osteneala noastră a le găsi am putut, precum la lucrurile sale sînt așa întregi, nemutate și neschimbate, înaintea privealii să le punem, cariî pentru neamul românesc (carele și al nostru iaste) veri în potrivă ceva, veri după plăcerea adevărinții ar fi zis, cu o inimă și cu un suflet să le auzim, să le suferim și să le mărturisim.“ Chiar în „pridoslovia“ generală a operei ne asigură că totdeauna respectă sîrile izvoarelor, firește așa cum trebuiesc primite, după ce au fost controlate „ca nu cumva dela veciului de prin pregiur vre-o vrajbă neînblinzită să ne scorniască; să nu cumva în loc de glumă și de rîs să ne luăm, și ca cum de dulce dragostea patrii nebuniți a fi socotindu-ne, să zică că ceale ce se cad credinții istoricești hotare am sărit“. 1)

Mai încolo împarte în cinci categorii pe scriitorii care au scris despre trecutul nostru cel mai depărtat. Unii susțin că Românil derivă din Italia, dar au venit în Dacia cu multă vreme înainte de Traian împăratul: Flac hatmanul i-a adus în Dacia; de aceia se zic Vlahi.

Alții susțin: este adevărat că Românii se trag dela Italia și din Romani, dar nu știm cum au ajuns în Dacia. Alții afirmă că Românii sînt coborîtorii barbarilor Daci, care și-au amestecat cu Romani neamul și limba. Sînt și de acela, după care Românii au venit din Italia mult mai tîrziu în Ardeal și de acolo s'a descălecat apoi Moldova și Țara Muntenească. În categoria a cincea intră aceia, care sînt de părerea că Românii din Dacia, în general toți Românii oriunde se află sînt adevărații Romani „pre cariî Ulpie Traian dela Roma și din toată Italia aducîndu-i, i-au așezat prin toată Dachia, și încă și în Mtsia, și aceiași Romani să fie lăcuit necurmat întrînsa, precum și până astăzi lăcuiesc“. Cantemir zice acestei păreri „cea mai de temelu socoteală“. 2) Discuția și sprijinirea acestei păreri este urmărită cu aita ardoare în întreagă cartea, încît autorul crede necesar a reveni iarăși și iarăși subliniind atitudinea sa de evocator imparțial al vremurilor trecute. „Mai iaste și altă boală, cu carea zic, precum a lucrurilor scriitori, să fie pătimind; adică dragostea slavii neamului său, și dinpotrivă zavistia cinstii altuia, carile adevărat, nu puțin, calea adevărului, spre rătăcirea minciunii a abate pot“. 3)

1 Pag. 9.

2 Pag. 109—111.

3 Pag. 177.

Unele izvoare și interpretări ocolesc adevărul. Cantemir însă după ce arată drumul, pe care urmîndu-l totdeauna în astfel de cazuri, putem întilni adevărul, se întreabă : Ce să facem însă, cînd pentru oarecare vremuri nu avem știri? Cantemir își compuse o manieră silogistică, prin care se pot îndrepta în atari împrejurări rezultatele oricărei cercetări. Ni se dau prin urmare, „canoanele, cum vor putea să se adevărească lucrurile odîndoară adevărat făcute, însă în istorii tîrziu și rar pomenite“. ¹ Se stabilesc două canoane : 1) tăcerea nici pune, nici ridică lucrul, iară zisa, îl și pune și-l și ridică, 2) tăcerea după zisă, adevărește zisa odată : Cantemir și explică aceste două norme pentru a înțelege continuitatea și întreruperile în viața istorică. El zice : „vrînd să dovedim și necurmat traiul aceloraș Romanii într'nsa (= în Dacia), prin multe vremi de ani se va vedea, că zicem, precum la istorici cevaș nu se pomenește, și apoi iarăși va videea, precum la istorici, iarăși se pomenește și tot pe poveastea cea dintîi se povestește. Deci cititorul fiind în minte canoanele, carele i-am dat, unde va videea prin multă vreme tăcerea istoricilor pentru Dachia și pentru Romanii dintr'nsa, să nu socotească îndată, că pentru căci istoricii nu pomenesc pentru aceia n'au fost (căci aceasta socoteală laste și în potriwa canonului, și în potriwa adevărului), ce până nu va videea altă povestire de nou adusă asupra cei vechi, tăcerea acea multă a istoricilor, să o știe din nedarea tîmplării a scrie purceasă ; iară nu din neștiința, sau rădicarea Romanilor din Dachia, că aceasta dea ar fi fost vre-odată, ar fi trebuit să o pomenească istoricii vreodată ; și de vor și fi istorici ca aceia, încăș nu îndată trebuie crezuți, ce cercați și ispitiți, de sînt oameni de credință, și de se va adevări, precum adevărat Romanii odată în Dachia au fost, ș'au lăcuit, iară mai pe urmă s'au ridicat, după dreaptă mărturia acelor scriitori, nu iaste să se crează, căci s'au ridicat odată, de clia nu s'au mai pus, cea trebuie a cerca innainte a ispiti : oare nu vor fi și alți istorici, cași acia vrednici de credință, carii și ridicatul Romanilor din Dachia, împreună cu cialalți povestesc ; și de iznoavă iarăș înturnarea lor în Dachia adevăresc, carii aflîndu-se și adevărîndu-se, poveastea ridicatului Romanilor din Dachia se ștearge ; și poveastea înturnării lor iarăș în Dachia se pune, căci totdeauna poveastea cea mai de pre urmă trebuie să se țiiă (fiind de oameni vrednici de credință poveastită) la adevărînta istoriî.“ ²

Este adevărat pe de altă parte că „istoricul“ Cantemir uneori nu păstrează norma ce și-o impusese. Într'un loc arată greșala unei interpretări, care își avea temelul la un izvor mai nou, pe cînd lui Bonfini i se acordă nu odată tot atîta credit ca istoricilor, geografilor greci și romani. Considerînd însă vremea în care a scris, mijloacele de informație de care dispunea și absența

1 Pag. 181 și urm.

2 Pag. 185.

generală a oricărei critici istorice în operele contemporanilor și predecesorilor săi, cit de mare apare personalitatea lui Cantemir, care nu numai scotocește izvoarele și găsește mai multe decît Toppeltin și Constantin Cantacuzino, ci angajează discuții, stabilește formule de lucru față de orice material și chiar de scrieri bine reputeate. Constantin Cantacuzino dădea o schiță ceva mai lungă și pentru o epocă mai întinsă decît Miron Costin, al cărui fiu Nicolae retușa doar opera părintească. Principele moldovean hărăzea neamului său lumina, cu care să vadă în cele mai necunoscute faze ale trecutului, deschidea larg poarta, pe care trecînd-o cetitorii intrau în panteonul cu feerla originel noastre așa de strălucitoare.

Neamul moldovenesc avea nevoie să-și cunoască originea. Iată, cum explica și înțelegea Cantemir aceasta: „Slujească-se dară cu ostenișăle noastre, niamul moldovenesc, și ca'ntr'o oglindă curată, chipul și statul, bătrînețele și cinstea neamului său privindu-și, îl sfătuesc, ca nu în trudele și singele moșilor, strămoșilor săi, să se mindriască; ce în ce au scăzut din calea vrednicii, chiar înțelegînd, urma și bărbăția lor rîvnind lipsele să-și pliniască, și să-și aducă amente că precum odată, așa acum, tot acila bărbați sînt, carii ca multul mai cu fericire au ținut cinsteși a muri, decît cu chip de cinstea și de bărbăția lor, nevrednic a trăi“.¹ Ce îndemn mai nobil, ce răvaș și sfat mai prețios putea trimite neamului său, din azilul său rusesc învățatul principe, care deși în situații așa de înalte, veșnic era chinuit de nostalgia țării sale și necurmat se considera obligat a contribui la refacerea politică a Moldovei. Dulce este dragostea moșiei! — esclama în totul unei aprinse discuții științifice sufletul mare, în care reapărea cu toată forța eredității răzeșul genuin din Fălciu.

Ținînd samă de motive, care l-au îndemnat pe Cantemir să scrie, considerînd tonalitatea generală a *Hronicului* și avînd în vedere scopul, cătră realizarea căruia năzuia, această operă se poate numi cartea reprezentativă a generației, care se împrăștia și se pierdea la începuturile vremurilor fanariote. Prin *Hronic* se dovedea că Moldova, că neamul românesc a avut tot dreptul să spere a-și crea o soartă mai bună atunci cînd Europa, căreia aparțineam, se aranja politicește pentru 150 ani. Miron Costin, Dosoftei crezuseră în apropierea unor „mai slobode vacuri“. Cantemir cu *Hronicul* dovedea că le merităm pe de-antregul.

Refacerea politică a țării romîne se putea închipui numai dimpreună cu triumful creștinilor asupra Turcilor păgîni. Devotamentul creștin, care învăluie opera lui Cantemir, nu era numai o firească emanație a educației făcute de Cacavella și ce puteam aștepta dela autorul *Divanului*. Refacerea politică pentru generația vremii de fier dela sfîrșitul secolului 17 și începutul secolului 18, care tocmai prin intelectualitatea sa suporta mai greu ju-

gul apăsător și ar fi întors vremile înapoi spre epoca de independență politică, fiindcă ca un ideal realizabil, dar mijloacele de care dispunea, păreau așa de insuficiente, încît realizarea apărea ca o misiune dumnezeiască. Cantemir închină lui Dumnezeu „în loc de jertfă” „sudorile ostenițelor”, adică *Hronicul*. Misticismul, care însă nu era resemnarea, se sălășluisese în sutletul aceluia, care cu atîta încredere se avîntase la colaborarea politică cu țarul. Cantemir nu va omite a spune că și Isus Christos era cetățean roman, iar—să dăm și un alt exemplu de arderea creștină a autorului—Antonie Eliogabalus e prezentat ca „ocara lumii, pilda blăstămățiilor și decît toți spurcații mai spurcat”.¹

Din aceste motive aversia în contra Turcilor, care transpiră din remanierea *Istoriei imperiului otoman*, nu este absentă nici în *Hronic*. Vreți o revoltă mai mult gradată decît violența din următoarele: „pulul viperii, părintele minciunii, fiul întanericului, înelișat chipul Diavolului, silța satanii, gura Tartarului, ucigașul sufletelor, vrăjmașul adevărului, ocara lumii, cinstea musulmanilor, psevdoprofetul Muhammed, carile din suflarea și șopta satanli, au scornit leagea și cartea Curanului, căzut-au din pîntecele mine-sa în lună”.²

Tocmai în Rusia a avut prilej Cantemir să cunoască altfel de civilizație, pentru ca să înțeleagă tot fiorosul adevăr despre nenorocirea politică a țărilor romîne prin atîrnarea de Turci. În cuvintele citate nu mai vorbea prietinelui lui Saadi Effendi, ci Cantemir europeanizat ca fel de viață și care pricepea și vedea, cum țara sa atîrnă la marginea prăpastiei cu barbaria orientală. Pentru Cantemir de acum „Turcii sînt spurcați și nesățioși”, semiluna este „steaua cea cornorată”.³ Copiii fanarioți învățați pela școlile Apusului înaintat nu vor fi capabili niciodată de o atare revoltă!

Violența nu era semnul neputinței momentane de a schimba lumea politică în senzul vederilor sale, ci și manifestarea obișnuită a temperamentului lui Dimitrie.

Acelorași motive este a se atribui caracterul dogmatic al părerilor sale istorice, intransigența față de cei de altă părere. Cantemir epuizează toate mijloacele pentru a convinge pe cetitor de dreptatea sa: am putea spune că aranjează pentru publicul său cetitor veritabile discuții publice, mai domoale sau mai vehemente. Nu admite nici o greșală a străinilor, pentru înălțurarea căreia recurge la tot aparatul său de informații, privește cu neîncredere culoarea fiecărei știri, culoare provenind dela origine, se supără foc cînd greșala străinului este pusă în circulație cu intenție dușmănoasă, cu tendința de a ponegri neamul românesc. În cazuri similare față de al săi nu cunoaște îndurare în expresii și'n epitete.

1 Pag. 205.

2 Pag. 326.

3 Pag. 20, 23.

Multă supărare i-au făcut lui Cantemir interpolatorii lui Ureche : Simion dascălul, Misail călugărul și acela, care în mod greșit era dat ca al treilea : Istratie logofătul. Autorul Hronicului îl cunoștea, cum fuseseră tratați în opusculul lui Miron Costin : De neamul Moldovenilor. Această scriere costinliană reprodușese părerea lui Nicolae Bănuș, care spusese lui Miron că Istratie logofătul a fost pus în circulație pentru prima oară „basnele”; dela Istratie le-a luat Simion, dela care Misail apoi le-a împrumutat. Este vorba de acel capitoul inserat de Simion dascălul în textul cronicii lui Ureche și unde se spunea, că Moldovenii se trag într'adevăr dela Maramureșeni, dar aceștia din urmă erau urmașii unor hoți dați de un împărat al Rîmului într'ajutor lui Laslău crai unguresc, ca să poată rezista în contra Tătarilor. Laslău ar fi învins într'adevăr pe Tătari, dar după victorie împăratul dela Rîm, în timpul căruia se adunaseră în temniți foarte mulți tilhari, deoarece se jurase că'n viața sa nu va fi omorît nimeni din poruncă împărătească, a refuzat a-i primi înapoi. Craiul Laslău i-a așezat apoi în Maramureș și de aici s'au coborât mai târziu Moldovenii. Miron Costin cel dintâiu s'a întrebat în citata sa operă : „de unde sînt aceste basne, cum ca să fie fost moșii țării aceștia din temnițele Rîmului, dați într'ajutoriu lui Laslău craiul unguresc?”¹ Nicolae Costin va parafraza, cu tot temperamentul domol, mai violent basna lui Simion. Lui Cantemir, care ținea și mai mult la „bunul neam”, i se va ridica singele în obraz. Simion e numit ungurean, fiindcă scrisese că a împrumutat povestea cu originea Moldovenilor dintr'o cronică ungurească. Cită a căutat Cantemir printre izvoarele sale să găsească cronică la care se referă Simion ! N'a găsit-o. Simion deci minte, e „măzac Ungurean”. „Ce zice băsnuitoriul Simion că Tătarii, cari au scăpat din războiu, cu Laslău cel mincinos să fie descălecat Crimul, hirișe mincluni, și povești fără nici un temei sînt”, fiindcă Batle a fost dintr'alți Tătari² — scrie Cantemir. Și Misail este un „măzac”. Dovedind netemeinicia poveștii *infame*, Cantemir îl chiamă înaintea tribunalului său : „vin-o acum aicea, iscusitule în basne Simioane și teaca minclunilor, Misalle”.³ Despre Istratie logofătul Cantemir credea că a fost logofăt al treilea în vremea lui Constantin Vodă Bătrînul.⁴ Principele scriitor ar fi dorit să dea de *hronicul* scris înainte de Urechia, despre care *hronic* scrisese neprecizînd Miron Costin în *Poemul polon*, operă poate rămasă necunoscută lui Dimitrie. Acesta credea că Simion și Misail au avut acea cronică moldovenească. Luîndu-se după Miron Costin, dar scălcîindu-l afirmația prin amintiri confuze, Cantemir scrie că Misail călugărul anume ar fi însemnat, că acea cronică

1 Ed. cil., pag. 6.

2 Hronic, pag. 437, 446, 459.

3 Pag. 366-7.

4 Pag. 472.

mai veche decît Ureche ar fi însemnat viața domnilor dela Dragoș pînăla Petru Șchiopul. ¹ Este concesiv, conciliant față de Ureche vornicul. Crede că Nestor a fost cronicarul, numai în baza faptului că cronica se termină în vremea lui Aron Vodă. Cînd certa pe papa Piu II pentrucă explicase originea cuvîntului Vlah prin Flac hatmanul, arăta toată condescendența pentru „săracul Ureche vornicul“, care l-a crezut și urmat pe acela. „Lunecării lui Ureache pre lesne-i scularea și a greșelii îndată-s și îndreptarea, de vreme ce el nu iaste cel dintîi ibovnicul giupîneasei, pentru carea pllda istorii minciunoasă au adaos... prostii i s'au tîmplat din cel scornitori a auzi sau poate și a citi (căci de slovele latinești lipsit să fie fost nu se arată) așa au și în-sămnat... din mărturiile altora lucrul a dovedi s'au lenevit, sau tulburate vreamile lui mina nu i-au dat... din amăgială, cu greșală pentru moșia și neamul său cealea ce nici nu sînt, nici au fost, au scris.“ ²

De cîteva ori i se oferă prilejul de a discuta opera lui Nicolae Costin: ni se amintește *Istoriara de Dachia*, în capitolul depe urmă al căreia „greșeaște săracul Neculai Costin (Dumnă-zău să-l iarte)“, cînd afirmă că Dacia a fost pustiiată în vremea lui Attila și apoi a rămas pustie 600 ani. ³ O notă marginală ne trimite la *letopisețul* lui Nicolae Costin logofăt, cînd în text Cantemir se întreabă, de unde a luat Bonfini și ceilalți că Severus a întemeiat Turnu-Severin. ⁴ Dar și prin *letopisețul* tot opusculul lui Miron Costin cu adnotații se înțelege.

Istoriara de Dachia se dovedește a fi scrierea *De neamul Moldovenilor*. dar cu anotațiile lui Nicolae Costin. ⁵ Altă dată se întreabă Cantemir, de unde au luat Miron și Nicolae Costin că Traian a făcut *Troianul*. ⁶ Se constată că pentru *Hronic*, Cantemir a utilizat chiar predoslovia semnată de Miron Costin. ⁷ Cînd *Hronicul* era considerat de autor gata pentru a fi dat publicității, Cantemir după propria-i mărturisire culesese și *hronicul* Moldovei din cronica lui Ureche și a lui Miron Costin, adăogîndu-le cu știri din izvoare străine neutilizate de aceia.

Cu astfel de armatură de informație s'a apucat Cantemir să scrie *Istoria Romînilor* pînă în zilele sale. Nimeni înainte de dînsul nu-și propusese un plan așa de vast. Miron Costin s'a mulțumit să scrie despre origini și să ducă mai departe *Cronica* lui

1 Pag. 472.

2 Pag. 113—114.

3 Pag. 290, 321.

4 Pag. 204—5.

5 Coincide și capitolul din urmă, la care se referă Cantemir. Vezi ed. Giurescu, pag. 54 Cf. și *Hronic*, pag. 161.

6 *Hronic*, pag. 191 Cf. ed. Giurescu, pag. 30 și 40—41.

7 Ed. Giurescu, pag. 8 „Zamoskii care orb năvălește zicînd că nu sînt Moldovenii, nici Muntenii din Rimleni, ce trecînd pe alce, pre aceste locuri Traian împăratul etc.“ revine aproape cu aceleași cuvînte în *Hronic*, pag. 113.

Ureche. La aceasta l-au constrins împrejurările. Fără cartea lui Toppeltin este întrebare, dacă s'ar fi apucat să scrie despre originea neamului românesc : așa de comprehensivă era cartea Sasului din Mediaș față de ceiace se adusese mai înainte ca informație colaterală. Cronica lui Paszkowski nu putea să-i ofere materialul suficient pentru vremile dela început, iar celelalte știri le putea găsi singur în cronicarii poloni, izvoare ale lui Paszkowski. ¹ Miron Costin nici n'a utilizat-o. Nicolae Costin a cunoscut-o.

Canemir s'a putut de cele mai multe ori dispensa de Toppeltin, deși nu totdeauna era în astfel de locuri, unde putea găsi tot ce-i trebuia. El însuși ne spune că fiind la Moscova „unde cărțile de triabă încă tot sînt rari“, n'avea pe Bonfini. ² Hronicul a fost scris latinește fără ca autorul să aibă opera lui Bonfini pentru a o consulta. Și aceasta este un indiciu că Hronicul latinesc era mai puțin voluminos, decît Hronicul, cum în 1722 era dispus a-l da la tipar. Răspunsul la invitația Academiei din Berlin de a scrie o carte de informație asupra Moldovei a fost redactarea în latinește a *Descrierei Moldovei și Antiquitatis Romano-Moldo-Vlachiae chronicon*. Continua să modifice la *Istoria imperiului otoman*, cînd socotea—am văzut—bună de tipar *Descriptio Moldaviae*. Cu cît va înalța în prefacerea romînească a Hronicului, cu atît va deveni mai exigent față de *Descriptio Moldaviae*. În corpul povestirii din *Hronic* ne spune odată că va trata despre herbul țării mai mult în „Gheografia Moldovei“. ³ *Descriptio Moldaviae* are cîte ceva despre herb, dar nu așa și nu în astfel de dimensiuni, cum se anunța în *Hronic*, celace însemnează că acel capitol nu s'a scris niciodată. Nici despre titlul domnilor muntenesți și moldovenesți nu este atîta, cît ne-am aștepta după *Hronic*. ⁴ Trecuseră patru ani dela terminarea *Descrierii Moldovei*, cînd Canemir scriind ultima carte a Hronicului, cartea a X-a, se gîdea să o traducă și pe aceasta în romînește, celace ar fi fost pentru multe părți ale ei o totală refacere, ⁵ așa cum făcușe cu *Hronicul*.

I. Minea

1 Vezi I. Minea, în Ion Neculce, an , pag.

2 *Hronic*, pag. 442-4.

3 Pag. 249.

4 Pag. 131.

5 Pag. 472.

Note pe marginea cărților

Scrisorile lui William James.—Am luat în mână cu sentimente variate și rare aceste scrisori ale unuia din marii învățați ai generației mele.

William James este ultimul dintre psihologii care au venit cu o concepție proprie în știința sufletului, care au imprimat o direcție nouă întregii psihologii, rezolvind toate problemele ei la lumina acestei concepții,—refăcând toate capitolele psihologiei.

Prin întinderea lor, mai toate capitolele tratatului său (*Principles of Psychology*) pot alcătui câte un volum de mărimea cărților obișnuite la noi. „Psihologia” lui James e suprema sfortare de a stăpîni întregul câmp al acestei științe.

Obiectul psihologiei e atât de vast, problemele ei atât de multe și atât de mult desbătute, încît Ribot a putut spune cu drept cuvînt acum zece ani, că de aici încolo, pentru a o trata cum trebuie, nu mai ajunge un singur om. Și, în adevăr, „Tratatul de psihologie” de sub direcția lui Dumas, în curs de tipărire cu colaborarea celor mai de samă psihologi francezi, confirmă opinia bătrînului psiholog, exprimată chiar în prefața acestui tratat.

Dar caracterul unic al operei lui James stă în faptul că, științifică și mai științifică decît oricare alta, Psihologia lui e totuși interesantă pentru orice om de cultură;—și un om de cultură, care n'a citit-o, se poate socoti că are o lacună în cunoștințele sale despre *viață*.

James a știut să dea o așa formă psihologiei, încît s'o introducă în literatură, adică s'o facă accesibilă tuturor oamenilor de cultură.

Aceasta a fost posibil chiar și din cauza concepției lui asupra sufletului. Psihologia lui nu e rece, pur-teoretică, studiu de „natură-moartă” ca a lui Bain, Spencer și chiar Wundt. În ea sufle-

tul nu e disecat ca un cadavru. James consideră, *prinde* sufletul în neîncetata lui mişcare fluvială. Concepţia şi tratarea au oarecum ceva „dramatic“.

Dar Psihologia lui ţine mai ales de literatură prin însuşirile personale, temperamentale ale autorului. Prin *stilul* ei personal, colorat, viu şi comunicativ; prin humor şi sentiment (pe care, zice el, le-a suprimat în *Text-Book*) şi prin puterea incomparabilă de *introspecţie*. Bergson spune că înainte de apariţia lui James, s'ar fi crezut că introspecţia a epulzat tot sufletul, dar că în minile lui instrumentul acesta a dat astfel de rezultate, că parcă nimene nu-l mai întrebuiţase până atunci. O aşa putere de introspecţie, dar introspecţie pentru introspecţie, şi nu în vederea unor generalizări, nu o mai găsim decât la Marcel Proust.

James şi Proust! Aceste nume pot fi alăturate fără nici o sforţare. Ba am putea spune că se cheamă dela sine în mintea oricui s'a oprit mai mult asupra operei acestor doi *psihologi*.

Asemănarea se datoreşte nu numai puterii lor de introspecţie, care deschide perspective necunoscute asupra sufletului; ea se datoreşte şi înrudirii în chipul de a concepe sufletul: mai întâiu ca o continuitate, ca un curent, în deosebire de atomismul asociaţionist, care a dominat psihologia veacului XIX; în al doilea rând ca ceva incoherent şi contradictoriu, spre deosebire de concepţia sufletului unitar, care şi-a găsit formula în cunoscuta „*qualité maitresse*“ a lui Taïne. Stilul lui Proust, cu frazele lui lungi, imbucate unele în altele, nu este altceva decât sforţarea, victorioasă, de a reda acest curent care e sufletul,—în care stările sufleteşti nu sînt juxtapuse ci, cum zice James, sînt ca nişte valuri ale unui riu, care trec unul în altul.

Fiecare din aceşti doi psihologi, trecînd parcă peste limitele *genului* lor, ori poate mai degrabă umplînd tot conţinutul genului, merg unul spre altul. James „empiric radical“ în faţa sufletului, natură de artist (era să fie pictor), atras de ceiace e individual şi concret, e cel mai concret şi mai colorat dintre psihologii de meserie. Proust, observator precis şi realist, are viziunile cele mai genetice ale stărilor sufleteşti dintre toţi artiştii, utilizează pentru a explica şi a se explica tot domeniul cunoştinţelor umane—şi epuizează mai mult decât oricare alt „literat“ psihologia unei stări de suflet.

Dacă s'ar aduna din toată opera lui James observaţiile de detaliu, viu, pline de frescheţă, umede de viaţă, de experienţa autorului, s'ar obţine un material proaspăt *literar*. Şi dacă s'ar aduna din toată opera lui Proust tot ce se rapoartă la anumite stări sufleteşti, s'ar putea extrage tot atîtea monografii cu privire la respectivele capitole de psihologie.

James şi Proust, la un loc, pot fi consideraţi ca *Summa* psihologiei, înţelegînd prin psihologie totalitatea faptelor sufleteşti introspectate şi „obiectivate“ prin exprimare.

Dar după vre-o douăzeci de ani dela apariția tratatului de psihologie, James declară unui corespondent că acum îi pasă puțin de perioada lui psihologică, care nu l-a pasionat niciodată și că perioada lui actuală, epistemologică și metafizică, îi pare cu mult mai originală și mai importantă!

Dar (și se putea altfel?) filozofia lui e tot psihologie. *Filozofia experienței*, lupta lui împotriva abstracționismului, „empirismul“ lui „radical“, e o pledoarie pentru observația psihologică; „experiența“ lui e imaginea completă, diversă și vie a sufletului prin introspecție.

Iar faimoasa *Experiență Religioasă* e—cum arată și titlul—operă de psiholog și una din operele lui cele mai profunde și mai ascuțite ca psihologie.

Filozofia lui pe care n'a avut timp s'o construiască în întregime (o etapă însemnată în formularea ei e „Pragmatismul“), este efortul unui psiholog de a se înălța pe treptele psihologiei până la marile probleme ale cunoștinței și ale existenței.

Dar să revenim—sau să venim însfârșit—la tema acestor rînduri, la scrisorile lui James.

Sentimentul, cu care am închis cartea, e decepția. Ștîndu-l atât de personal în opera lui, credeam că scrisorile au să desvăluie intimități ale sufletului mai mult decît corespondența altora.

Dar scrisorile lui sînt—relativ—discrete.

Mal întăiu James nu este un corespondent harnic. El se scuză mereu de tăcerile și întîrzierile sale. „Sînt ani decînd vreau să-ți scriu“.—„Sînt un mizerabil! N'am răspuns“...—„E plicticos și adesea penibil să scrii“.—„A scrie ia timp și e greu“.—„Grafofobia mea“, etc.—Și oamenii care scriu greu, scriu strictul necesar, se mențin totdeauna *in re*. O fi și puțină abalie cauza acestei „grafofobii“ (James se plînge într'un loc de neurastenie), o fi și lipsa de timp a unui om foarte ocupat cu specialitatea sa. Dar poate o mai fi și altceva. Ceva care împiedică și pe Renan să fie un corespondent fecund. Renan spune că n'a cultivat genul epistolar, pentru că oridecîteori a avut de spus ceva interesant, a preferat s'o spună publicului. E starea sufletească a cuiva care se simte prea scriitor, prea social, ca să irosească în corespondențe particulare lucrurile interesante. Renan mărturisește că nu a cultivat nici „prieteniile particulare“, considerîndu-le ca o nedreptate față cu societatea.

James a fost un tip social prin excelență, un om care avea la inimă progresul intelectual și moral al semenilor săi. Și unul din acei oameni, cărora nu le place să facă binefaceri individuale, puțin eficace pentru îndreptarea lumii,—cași compatrioții săi Rockefeller ori Carnegie care dau miliarde pentru cultură, dar nici un ajutor la particulari. Care... fac corectura în zaț, pentru tot tirajul, și nu îndreaptă cîteva exemplare pentru amici.

În scrisorile acestui autor atât de personal, partea de des-

tănuire este mult mai mică decît, de pildă, în ale lui Flaubert, atît de „imposibil“ în opera sa.

S'ar zice că nevoia de expansiune, de exteriorizare a firii și-o satisface flecare într'un chip sau altul, dar nu în amîndouă.

Cu toate acestea, corespondența lui James ne poate ajuta la întregirea imaginii lui, care reeșea din operă, și la explicarea operei prin om.

James a fost un emotiv. Aceasta se vede și din stilul operei lui. Dar scrisorile și unele amintiri ale celor din jurul său, care completează scrisorile, pun mai în lumină această trăsătură a sufletului lui.

După mulți ani de profesorat, James încă tot mai simțea sfială, cînd intra în clasă. Într'un loc vorbește pe sama sa de „prostrația nervoasă, care exasperează iritabilitatea“. Pasajul următor ni se pare că e și el caracteristic pentru tipul acesta psihic: „Fericea nu e un sentiment pozitiv, ci cu totul negativ; trebuie ca organismul nostru să se simtă cu totul lipsit de toate acele senzații restrictive, al căror sediu este de obicei. Odată cîmpul liber, ușurarea și bunăstarea formează, prin contrast, fericea. Iată de ce stupefiantele fac pe oameni atît de fericiți“.

E interesant că James a fost tipul *acesta*, și nu contrariul. Una din cele mai vesute teorii ale lui este cea a „emoțiilor“. Nu emoțiile produc turburările organice corespunzătoare, ci acestea produc emoțiile, zice el. Nu plîngem fiindcă sîntem triști, ci sîntem triști, fiindcă plîngem. Nu batem cu pumnul în masă, fiindcă ne infuriam, ci ne infuriam, fiindcă batem cu pumnul în masă,—zice el expresiv și cu humor. Psihologii, de atunci încoace, s'au învîrtit în jurul acestei teorii, și cei care i-au rezistat n'au putut încă s'o răstoarne.

Orice teorie, oricît de științifică, și mai ales în științele sufletului, dacă nu-i numai decît expresia unui temperament, este condiționată de temperamentul celui care o făurește. Eu nu-mi pot închipui ca un om rece, uscat, abstract, să fi conceput teoria fiziologică a emoțiilor.

Apoi un om înzestrat cu o putere comună de introspecție, iar nu putea concepe această teorie. Cred că la construirea ei pe James l-a ajutat și temperamentul său emotiv și puterea de introspecție. Evident, se pare imposibil de introspectat legătura causală dintre procesele fiziologice și emoție. Dar cred că un emotiv, cînd are în grad înalt și puterea de introspecție, poate simți, bănuî ceva mai mult decît altul din celace se petrece în intimitatea organismului său. Un emotiv vibrează așa de tare, fenomenul emoție e așa de puternic la dînsul, încît *obiectul* observației lui e mai mare, mai vădit, mai frecvent, fenomenele ascunse mai zvicnitoare spre pragul conștiinței.

Prin același putere de introspecție el a putut descoperi acele „stări transitive“ (până la el psihologia nu cunoștea decît

„stările substantive“), prin care a desființat categoriile aprioristice ale gândirii, reducându-le la experiență.

Din cauza acestei acuități de introspecție, el a făcut impresia, cași Proust, că ar arunca sonda în inconștient. Dar e numai o iluzie, datorită faptului că acești oameni au descoperit regiuni și colțuri din suflet necunoscute până la ei. În inconștient nu pătrunde nimene; altfel n'ar fi *in*-conștient. Numai cit, ceiace au văzut ei, pentru alții a fost în adevăr inconștient, în afară de conștiința lor. Din inconștient poate auzi numai muzicantul și poate căpăta o atmosferă și un ton poezia.

Și însfrșit,—și urmărind legătura dintre temperamentul omului și concepțiile lui științifice,—cred că, spre a rupe cu psihologia asociaționistă, care considera oarecum sufletul ca ceva static, era mai chemat un suflet viu, tumultuos, complicat, contradictoriu, decît unul rece, uscat și tranșant. Imi pare că James se definește definind pe tatăl său decedat, cu care de altfel biografil spun că sămăna la suflet; „Cu totul deosebit de oamenii reci, uscați și tranșanți, care mișună astăzi, el avea încă în el toată fumegarea caldă a naturii omenești originale (*ursprünglich*;—parantezul acesta e al lui James); muncit în lăuntrul său de atitea elemente confuze, pe care nu izbutea să le traducă pe toate etc...”

Vivacitatea, spontaneitatea aceasta i-a dictat toată *filozofia*, care are ca principiu generator adaptarea omului la viață.

James vede tot răul din lume, dar nu e nici sceptic, nici resemnat. El are încredere în om, respect pentru sufletul omului și pentru năzuințele lui morale. Intr'o scrisoare își exprimă antipatia pentru Schopenhauer, a cărui filozofie, zice el, dacă ar fi înțeleasă de public și i-ar inspira, ar distruge „toată simplitatea afectuoasă și confientă, care face ca viața să fie plăcută”. În altă scrisoare zice că scepticismul lui Renan i se pare „o cochetație pur literară, care lasă o impresie displăcută”.—Alurea zice că nu-i place semi-pesimismul și fatalismul lui Tolstoi,—pe care, ca creator și psiholog, îl declară imens și-l pune deasupra tuturor romancierilor, „copii” pe lângă el.

Toate problemele din filozofia lui James sînt, cum e firesc, tot atitea aspecte ale unei singure atitudini în fața realității; aceste probleme se presupun, se condiționează reciproc; mai mult: se generează una pe alta. Această corelație există nu numai între toate problemele filozofiei lui, ci și între totalitatea lor, adică filozofia lui, și—psihologia lui.

El se ridică, cum am văzut, împotriva pesimismului și a fatalismului. Acum, dacă ne-am întreba, care psihologie poate da premise mai favorabile fatalismului și care liberului-arbitru,—răspunsul nu poate fi îndoelnic: psihologia sufletului-static se împacă mai degrabă cu fatalismul, iar psihologia sufletului-curent cu liberul-arbitru. (Dealtfel, baza psihologică a filozofiei lui morale e în unul din cele mai întinse și mai importante capitole din psihologia sa, în acela despre *Voință*).

James este *meliorist* („Privesc viitorul cu o speranță agresivă“ zice el cu putere într'o scrisoare), pentru că are încredere în forțele vii ale sufletului omenesc; crede în *liberul-arbitru* (relativ), pentru că concepția deterministă, cași cea fatalistă, ucide încrederea în eficacitatea luptei pentru mai bine; este *pluralist*, pentru că monismul,—concepind realitatea ca un tot predestinat fie de flința supremă a spiritaliștilor, fie de fixitatea legilor naturii a materialiştilor,—face inutilă străfarea omului de a schimba ceva din realitate; este, în definitiv, *pragmatist*, pentru că adevărul se probează numai prin eficacitatea lui; determinismul și liberul-arbitru de pildă, sînt, logicește, tot atît de greu de susținut ori răsturnat,—*dar liberul-arbitru e adevărat, fiindcă el ne ajută să trăim și să luptăm ca să facem modificări în univers*. Pragmatismul lui James este, din punctul lui de vedere subiectiv, justificarea teoretică a chipului cum rezolvă el problemele capitale ale vieții omenești.

Filozofia lui este, în sfîrșit, expresia temperamentului lui de om viu, spontan, sănătos sufletește, încrezător în soarta ființei umane—și expresia naturii lui de anglo-saxon, natură morală și practic-idealistă (căci teoriile cele mai „obiective“ sînt adesea condiționate de psihologia unui popor, ba chiar de „momentul istoric“: Nu e o întîmplare că teoria lui Darwin a apărut în țara cea mai individualistă și în societatea cea mai industrială, unde deci „concuranța“ era mai pronunțată. Această teorie se zice că a fost influențată și de Malthus).

Idealismul acesta moral al lui James apare poate mai bine decît oriunde în următoarele considerații dintr'o scrisoare către nevasta sa :

„Scumpa mea, impresia cea mai adîncă, pe care am simțit-o decînd sînt în Germania e poate aceia pe care mi-au făcut-o aceste bătrîne țărance zbîrcite, adevărați castori neobosiți, cutreerînd străzile ca niște bărbați, trăgînd căruțele ori purtînd panierile lor grele, cu tot gîndul la treburile lor, parcă nebăgînd în samă nimic din luxul și vișlul cu care se ating, locuitorii îndepărtate ale unei lumi mai bune și mai curate. Sărmanele lor fețe pustiite și învirtoșate, sărmanele lor trupuri uscate de truda neîncetată, sufletul lor răbdător în sfîrșit, mă fac să plîng. Sînt „bătrînele noastre“, sînt făpturile venerabile care au drept la respectul nostru. Tot misterul femeii pare întrupat în urîșenia lor. Mamele! Mamele! Sînteți toate la fel! Da, Alisa mea, celace iubesc în tine, e celace zăresc în toate aceste neprețuite bune bătrîne; sînt fericit și mîndru, cînd, cu fața plină de lacrimi, mă gîndesc la mama mea, să știu că e în totul la fel cu acestea“. (Să nu se înțeleagă că James era din ciasele de jos).

E singurul pasaj din scrisori, unde James e „sentimental“. Altfel, e discret, viril, ba uneori prea străin felului nostru de a ne comporta. Așa, într'o scrisoare către tatăl său bolnav de moarte

și în alta cătră sora sa în aceleași situație supremă, James, care-i iubea, le vorbește de moartea lor, deadreptul, ca de o afacere, —s'ar zice, de o gravă afacere a vieții... E suprema virilitate, supremul respect datorit celor care mor și o dovadă vorbitoare de concepția lui eroică și morală a vieții.

Această concepție, se vede mai ales atunci, cînd vine în atingere sau în colliziune cu punctul de vedere estetic.

James are o natură de artist. Se zice că e unul din cei mai buni stilști din literatura americană. În tinerețe, cum am văzut, a șovăit între pictură și știință. A și învățat pictura. James nu e de loc un filistin. E mai degrabă un revoltat și un iconoclast. Are toate îndrăznelile. A fost omul cel mai lipsit de pedanterie și gravitate. Are calitatea eminentă de a se persifla singur. Iși bate joc de el ca conferențiar și ca profesor („profesor de comedie”) de filozofia lui și de tratatul lui de psihologie, a cărui apariție o anunță cunoscuților cu mult humor. Înainte de a începe o serie de conferințe, zice că a uitat psihologia. Se declară împotriva goanei după opinii personale, „izvorul tuturor aroganțelor și tuturor nebuniilor”; e împotriva vorbelor mari morale, a predicii moralizatoare. Dar cu toate acestea, natură morală și anglo-saxon, judecă opera de artă și din punct de vedere moral, nu numai estetic. James e un amestec interesant de tip artist și de tip moral. E greu de găsit în lumea latină o asemenea combinație sufletească,—o natură atât de estetică (și lipsită de judecăți morale) și totuși atât de morală.

Să vedem cîteva judecăți literare ale lui. De altfel, e și în sine interesant ce spune despre scriitorii acest ilustru psiholog.

Vorbînd de *Pierre et Jean*, zice că acest roman al lui Maupassant e perfect ca artă, „ca acele unelte ori instrumente moderne, minunat de compacte și de solide, reduse la greutatea lor minimă”; dar, adaugă el, „pompa lui Guy de Maupassant aruncă apă murdară” și el ar prefera o pompă de lemn cirplită, numai apa să albă toată savoarea coastei de munte.—Cu ocazia lecturii romanului *Une Idylle Tragique*, vorbește de atmosfera morală a operei lui Bourget, „atît de străină, de un libertinaj atît de abuziv, că nu o poți lega de nici o „donnée” morală (franzuzește în scrisoare), dar îi recunoaște unele calități, care o fac să-ți placă, măcar că are „subiecte depravate”.—Cu privire la Shakespeare: se ridică împotriva „comentatorilor respectuoși, care-l tratează ca pe un moralist clasic”. „Înainte de toate îmi pare că a fost un *amuseur* de meserie, cu fecunditatea unui Dumas sau Scribe,—dar avînd, ceiace nici un alt *amuseur* n'a avut vreodată, o măreție lirică întovărășită de un talent de orator, care a făcut să fie luat mai în serios decît a fost. E un caz de hiperestezie nervoasă și erotică, dar și un temperament înzestrat cu o grație și cu o vioiciune pe care nimene nu le-a întrecut. El poate să fie profund melancolic, dar fără să plardă din vedere exigențele publicului

său. Plută luată de şivoae, fără lest, fără ideal religios sau moral, primind fără critică toate convenţiunile dramatice sau sociale, el nu a fost decît o harpă eoliană, care suna pasiv la chemarea scenei. Cine-a văzut vreodată un autor care să facă o parte așa de mare emoției, rămînînd în același timp perfect insensibil la convențiile sociale cele mai vițioase ? (Să se observe ce bine definește James pe artistul pur !)—Pe Wells îl laudă pentru liberalismul și simțul lui de justiție (și-l prenumără, ca filozof, printre inițiatorii pragmatismului).—Lui Kipling îl reproșează șovinismul și oficialismul.

Cred că aceste cîteva păreri despre literatură întregesc fizionomia lui James, și ne ajută să înțelegem geneza filozofiei lui.

Deși în afară de chestie, sau poate nu tocmai, voi transcrie aici părerile lui despre romancierul Henry James, fratele său, despre care se zice (cred că pe nedrept) că ar fi un „Proust“ al literaturii engleze. Opinia lui William James despre opera fratelui său conține în același timp și opinia sa despre metoda „modernistă“ în literatură. Spuneam mai sus că poate nu e tocmai în afară de chestie această problemă, pentru că „modernismul“ acesta merge aproape întotdeauna în pas cu imoralismul (nu cu imoralitatea!).

„Idealul tău, zice James fratelui său, e să eviți a numi lucrurile direct, dar tot învirtindu-te împrejur suflînd și oftînd, ajungi să faci să se nască în spiritul cetitorului care a avut șansa să simtă ceva analog (dacă nu, D-zeu să-i vie în ajutor!) iluzia unui obiect solid avînd aceasta comun cu „fantoma“ „Polytecnicului“, că e făcut dintr'o materie impalpabilă, din aer, și din interferențe prismatice de lumină dibaciu concentrată de niște oglinzi, pe un spațiu vid. Cu toate astea reușești, și asta e mai straniu! Această complexitate de insinuări și de aluzii pe o așa vastă scară, dă cetitorului o țesătură destul de strînsă, pentruca, din însăși massa să apară, ca solidificată, impresia primă de unde trebuie să plece. După cum aerul, prin volumul său, ajunge să cîntărească ca o masă corporală, tot așa, mica lui blată impresie inițială, scaldîndu-se în această enormă atmosferă sugestivă, e ca un germen care crește și se umflă nemăsurat. Dar aceasta e metoda cea mai bizară, de care poate cineva uza sistematic.“ Și James îl roagă să mai renunțe la metoda asta, măcar... uneori!

Ca exprimare a procedeeului „sugestiv“, pagina aceasta mi se pare remarcabilă.

În portretul admirativ, pe care i l-a făcut într'o lecție la Collège de France, Pierre Janet a spus că James era un om chinuit suflătește, dispus la melancolie, un „copil al veacului“, și că filozofia lui robustă, morală, optimistă, a fost ca o apărare instinctivă împotriva depresiunii. Se poate. Așa a fost și filozofia teribilă a dezarmatului Nietzsche.—Numai cît în astfel de cazuri natura *cealaltă*, a scriitorului, nu e de invenție; există

în om, latentă. Observați mutra lui Nietzsche, ochii lui, maxilarele lui, chiar și mustețile lui! Ele denunță „bestia blondă” pitită în fundul naturii lui.

Să mai adaog că James era de o simplitate încintătoare, ridea de onorurile, care i se propuneau, de decorații, de reclamă —și aceasta nu din modestie ori din orgoliu, ci din cauza orizontului vast al inteligenței sale și din estetică: i se păreau lucruri mici, fără niciun interes și comice.

„Balaurul” d-lui Sadoveanu.—Voiu începe cu o indiscreție. Rog pe d. Sadoveanu să mă erte. Maupassant spunea că scriitorul nu cruță nimic. Pune în opera sa, dacă-i trebuie, pe mama sa, pe iubita sa, pe oricine. Să se permită ceva mai inocent și așa numiților „critici”.

Așa dar, d. Sadoveanu a văzut astăvară un ciclon trecînd pe-aproape de *manoir*-ul său dela Copou. Lucru rar în țara noastră. Pictorul și poetul naturii care e în d. Sadoveanu, nu putea să nu zugrăvească acest fenomen din natură.

Și mai dăunăzi ne-a adus „Balaurul”.

Știînd, de data aceasta, de unde a pornit, e interesant să-l surprindem cum a procedat.

A plecat, firește, dela ciclon.

Ciclonul, fantastic, tragic și misterios, cerea o înscenare adecvată.

Natura, mai ales cînd e misterioasă, cheamă de obicei în imaginația d-lui Sadoveanu trecutul. Misterul devine mai impresionant. Prin urmare d. Sadoveanu a imaginat „o istorie de demult”. Această istorie a pus-o în gura unui zodier, fiindcă un zodier este un personaj de care se leagă lucruri misterioase, mai misterioase încă decît cele care se leagă de morar, personajul enigmatic din concepția populară. Zodierul acesta, care e de altădată, povestește un lucru vechiu și pentru el. Trecut cu două etaje. Istoria, o povestește zodierul la hanul, vestit în toată Moldova, al Ancuței; iar faptul povestit s'a întîmplat pe vremea altei Ancuțe, mama celei deacum (adică de-atunci!).

Eroul întîmplării povestite e un fel de *Barbă-Albastră*, ale cărui fapte trecute sînt abia schițate. Tragediile trecute rămîn în penumbră. E un boer. Il cheamă Bolomir, nume greu, tare—și are o barbă mare care parcă face parte din furtună, adică din tema bucății. Dealul din preajma faptului tragic se cheamă dealul Bolindarilor, cuvînt care evocă ceva enorm și trist și, iarăși, misterios. La d. Sadoveanu numele nu sînt date la întîmplare—ca de altfel la toți artiștii adevărați. Dealul Bolindarilor există în județul Iași; d. Sadoveanu l-a mutat pe malul Moldovei, pentru sonoritatea numelui lui.—Femeia ultimă a boerului Bolomir, eroina bucății, tînără, sprintărară—contrastînd pentru ochi cu în-

tunecatul *Barbă-Albastră*.—are ceva drăcesc feminin în ea. Oamenilor din sat li se pare că are cornițe subțirale din frunte. Și 'n adevăr, pe *aceasta* nu o va putea răpune Bolomir, deși, în deosebire de altele, ea va fi vinovată.

Și însfârșit, două furtuni groaznice care se întâlnesc pe valea Moldovei: cicloul, care vine din munte și deslănțuirea de patimă ucigașă a boerului, care lese cu o ceată de țigani sălbatici înaintea femeli insoțită de ibovnicul ei.

Iată, cum s'ar zice, „procesul de creație“.

Și iată cum d. Sadoveanu supune natura și omul unui sentiment unic, fundamental. Sau, iată cum un sentiment, o vibrație a sufletului, odată provocată, generează două serii, natura și omul,—în realitate un tot unitar, prin care să-și exprime poezia din suflet, de obicei o poezie tragică. De aici, acea perfectă contopire a omului și a naturii din opera sa.

În acest gen, d. Sadoveanu e un foarte mare scriitor european. Am cîntărit bine cuvîntul.

Dar arta! Recetiții descrierea cicloului, exactă,—și totuși așa ca să justifice „balaurul“ lui Moș Leonte Zoderul... (și pe asta,—îl cheamă Leonte, nume rar, subțire, de „intelectual“ rustic, penitrucă-i zodier, cărturar în felul lui, astronom și psiholog. Putea să-l cheme lordache?).

Kyra Kyralina.—O problemă: Cum ar fi fost d. Panait Istrati, dacă ar fi fost un literat de meserie, adică dacă ar fi „îmbrățiat“ dela douăzeci de ani cariera de „scriitor“, ar fi făcut parte din cercuri „literare“, ar fi aderat la o „școală“, ar fi urmat anume „modele“, și-ar fi cultivat o „manieră“, cu alte cuvinte dacă s'ar fi depărtat de viață (de viața fără nici un epliet) și ar fi intrat în viața literară. Problema pare și insolubilă și oțioasă. Și totuși o soluție are, una foarte generală. Scriitorul acesta ar fi fost altfel... Și soluția comportă și o precizie: d. Istrati ar fi fost mai artist, dar mai puțin veridic.

Diferența specifică și calitatea esențială a d-lui Istrati e lipsa lui totală de literaturism. De aici probabil impresia, pe care a făcut-o în Franța, a cărei literatură e cea mai artistică, dar, în bună parte, și cea mai literaturistă din lume, grație culturii literare intense a elitei franceze, din care se recrutează scriitorii și publicul competent. Iar pentru un asemenea public, literatura d-lui Istrati trebuia să fie ca un colț de natură rustic pentru un citadin deprins cu parcurile stilizate.

Exotismul d-lui Istrati nu poate fi o cauză hotărîtoare a succesului său, căci literatura franceză e plină de exotism, autohton ori tradus. Și nici prefața lui Romain Rolland, care, departe de a fi socotit ca un „maître“, nu e un scriitor prețuit decît în foarte puține cercuri literare din Franța, iar d. Istrati a fost prețuit în toate cercurile (și-apoi o operă literară nu place sincer,

real, decît prin ceiace e în adevăr). „*Les plaisirs et les jours*“, apărute în 1894, au rămas nevindute, deși erau prefațate de Anatole France!

Cred că pricina succesului d-lui Istrati e naturalul operei sale, însușire care trebuia să fie prețuită într'o lume atît de cultivată, de rafinată, obișnuită (și poate blazată) cu o literatură, în care viața e, de obicei, mai mult un material pentru probleme, pentru procedee de artă, pentru stil.

Celace în adevăr este „exotic“ la d. Istrati—și place prin exotism—și nu numai în Franța, dar și la noi—este impresia de adevăr ce o dă opera sa, de lucru trăit, de lucru „întîmplat“. Prin acest caracter, opera d-lui Istrati samănă cu literatura rusească mai veche, cu Dostoevski ori Tolstoi (nu ca putere de talent, firește, nici ca „filozofie“), ale căror romane dau atît de mult impresia de lucru întîmplat;—cel mai noi, dela Andreev încoace s'au literaturizat „europenește“.

Scriitorul francez, de toate gradele, cu gîndul mereu la el, la ipostasul lui de artist, îți atrage necontenit atenția, fără să vrei, asupra lui, nu ulți un moment pe autor, admiri cît de bine scrie, ești conștient mereu de arta lui,—pentru că aceasta e principalul în opera lui.

D. Istrati, biograficește, n'a ieșit din viață. E în viața reală de toate zilele; e întăiu un om și apoi un scriitor. Ba, cînd a luat condeiu să scrie *Kyra Kyralina*, era numai un om și încă deloc un artist de meserie. A început să scrie *din* viață, dacă se poate spune astfel, din mijlocul vieții. A putut aduce, astfel, spontaneitatea, simplitatea, adevărul vieții nealterate. Bine înțeles că arta se resimte. D. Istrati e foarte puțin un scriitor artist. Iarăși, cași scriitorii ruși, de care era vorba mai sus.

Dar ceva mai mult.

S'a întîmplat că viața, din care s'a ridicat, din care a crescut proza lui, să fie o viață excepțional de serioasă, o viață grea, o viață de suferință, de luptă, cu alte cuvinte un maximum de viață,—așa cum e viața cînd e supusă în mod elementar legii numită „lupta pentru traiu“. De aici accentul serios, se poate spune tragic, al operei sale. Simți lămurit, că pentru d. Istrati viața nu numai că nu e un material pentru artă, dar nici măcar un spectacol pentru contemplație; că viața pentru el e arena în care luptă. Dela omul din caverne, căruia fiecare răsărit de soare îl punea problema existenței—un atît de umil, dar tragic „a fi sau a nu fi“—până la burghezul rentier dintr'o societate perfect organizată sînt atitea stadii, și d. Istrati a simțit bine problema existenței, adică gravitatea vieții.

În opera d-lui Istrati e o tensiune de voință dela început până la sfîrșit. O tensiune care dă și caracterul special al compoziției și al stilului.—E o explozie de energie, care nu vrea să se supună. O explozie, care nu degajează energia catastrofal, ci, ca esența într'un motor, stăpînit și ritmat.

Stilul său limpede, direct („clasic“!) se datoreşte vieţii, care îl domină deaproape, îl presează, nu-i dă răgaz să se lăţască verbal,—vieţi intense şi pline, care dă acestui stil ceva de metal subţire, dens şi elastic.

Dar de când a scris Kyra Kyralina, d. Istrati a făcut o evoluţie considerabilă. A ieşit puţin din viaţă şi a intrat mult în „literatură“. Ce efect va avea transmutaţia asta? Dar d. Istrati e un om matur. *Pliul* e luat deja. Poate schimbarea nu va avea efecte apreciable.

G. Ibrăileanu

Formația ideii de personalitate

Studiu de psihologie genetică

E greu de găsit în cultura europeană contemporană o idee mai fundamentală, un concept mai adânc infiltrat în sufletul fiecăruia, decît noțiunea de persoană autonomă. Individualismul sub forma lui socială și mai pe urmă morală ne apare ca unul din poliile civilizației moderne.

Conștiința că fiecare din noi formează o unitate specifică și inconvertibilă, reprezentînd o valoare în sine, constituie crezul democrației ca formă politică, cași al moralei occidentale.

Dela teoreticienii dreptului natural, un Grotius, Puffendorf, Rousseau sau Brissot de Varville, care credeau într'un drept la viață și fericire înăscut în fiecare om și consacrat prin ideea de proprietate și libertate, la morala kantiană, care ne prescrie să considerăm pe oricine ca pe un scop și nu ca pe un mijloc, mentalitatea modernă s'a modelat în funcție de ideea eului autonom. Socialismul însuși, după teoreticienii neokantieni, nu pleacă dela alt postulat decît dela respectul persoanei. Dezideratul moral și estetic cel mai frecvent e de a deveni o personalitate. Fiecare se simte astăzi, o personalitate și frica de a o pierde devine o obsesie. De unde căutarea cu orice preț a originalității, valoare unanim apreciată. În alte epoci se împărțeau oamenii în vițioși ori virtuoși, inteligenți ori proști, curajoși ori fricoși. Astăzi clasificarea care tînde să se substituie tuturor celorlalte e acela de *original* ori *comun*. Frica de a-și pierde originalitatea, deci personalitatea, îi face pe unii rebarbativi la orice influență binefăcătoare. Un scriitor, citat de A. Gide, nu voia să citească pe Goethe și Shakespeare ca să nu-și piardă specificitatea sufletească. Mulți din-

tre aceștia, disprețuind orice influență, disprețuesc însăși cultura.

Pe de altă parte, noțiunea de individualitate pătrunde din ce în ce mai mult în metodologia științelor. Nu mai vorbim de istorie, unde faptul specific a fost apărat dela Rickert încoace de majoritatea filozofilor istoriei contra asimilării lui cu ideea de serie ori de cauzalitate generală. În artă, victoria romantismului cu gustul său pentru individualitate, subiectivism, specific local, a pus capăt demult, omului general, abstract, fără timp și patrie întrebuițat de clasicism. Și această victorie s'a înscris ca o achiziție în istoria artelor și literaturii.

Însăși Psihologia, nu numai că a introdus în conținutul său un capitol care se numește „Psihologia diferențială” ori „individuală”, dar chiar în ceiace se numește „psihologia generală” noțiunea de individualitate servește drept criteriu de deosebire între psihismul uman și cel animal. Însăși definiția faptului psihic pleacă dela noțiunea de individualitate. ¹

În medicină, s'a spus încă demult, că nu există boale, ci numai bolnavi, adică că orice maladie variază cu subiectul care o poartă. Se pare astfel că această noțiune diferențială de individ, de specific e în plin succes astăzi.

Alături însă de acest cult al personalității, se face din ce în ce mai evidentă, în psihologie cași în morală, exprimată deocamdată sub forma literară, o criză a noțiunii clasice de individ și persoană. Subt influența lui Bergson, animat veșnic de ideea devenirii, sufletul nostru, unitar în aparență, pare supus la eroziuni continue, mai exact la transformări neîncetate, asemănătoare cu acelea ale nourilor care străbat bolta cerească. Ce am fost eri, nu vom mai fi mine. Eul nostru se preface veșnic în infinite combinații caleidoscopice. W. James ne-a învățat și el, că conștiința nu e o stare substantivă, ci una transitivă, ceiace înseamnă că ea se prezintă sub forma unui curent veșnic curgător.

Literatura, avant garda psihologiei și a moralei, dela Dostoevski la A. Gide, Pirandello sau Proust dezvoltă în permanență același crez. Unul din aceștia a scris aceste pătrunzătoare cuvinte: „Cadrele vechii psihologii după care gândim și lucrăm vor părea încurind tot așa de artificiale și perimate ca și cadrele vechii chimii, după descoperirea radiului. Dacă acum, chimiștii ne vorbesc de descompunerea corpurilor simple, cum să nu fim tentați și noi psihologii, de a concepe descompunerea stărilor de conștiință simple? Ceiace ne face să credem în sentimentele simple e un mod simplu de a considera sentimentele. Există față de această forță de coeziune care menține individul consecvent cu sine însuși și prin care, cum spunea Spinoza „individul tinde să persevereze în ființa sa”, o altă forță centrifugă, dezagregantă, prin care individul tinde să se

¹ C. Rădulescu-Motru, Curs de Psihologie, p. 8.

divizeze, să se disocieze, să se riște, să se plardă.“ Beaudelaire înaintea lui Dostoievski, credea că „există în fiecare om, în orice moment, două cerințe simultane, una către Dumnezeu și alta către Diavol“. Marcel Proust și Pirandello se ingeniază să ne arăte multiplicitatea eurilor în fiecare din noi, eroziunea lor lentă sau ciocnirea lor violentă.

Marcel Proust ne arată greutatea de a prinde specificitatea personalității în variația ei continuă: „A n'importe quel moment que nous la considérons, notre âme totale n'a qu'une valeur presque fictive, malgré le nombreux bilan de ses richesses, car tantôt les uns tantôt les autres sont indisponibles, qu'il s'agisse d'ailleurs de richesses effectives aussi bien que de celles de l'imagination... Car aux troubles de la mémoire sont liées les intermittences du coeur. C'est sans doute l'existence de notre corps, semblable pour nous à un vase où notre spiritualité serait enclose, qui nous induit à supposer que tous nos biens intérieurs, nos joies passées, toutes nos douleurs sont perpétuellement en notre possession... En tous cas si elles restent en nous c'est, la plupart du temps, dans un domaine inconnu où elles ne sont de nul service pour nous. (Sodome et Gomorrhe t. I., p. 178). Totuși pentru același autor personalitatea există. Căci, pentrece, peste lacuna pe care o înscrie somnul, uitarea sau visul în cursul conștiinței noastre, ne aducem aminte, în continuitate, tocmai de momentul de unde conștiința a fost întreruptă? După concepția aceasta modernă, complexitatea și variația eului e însă rebelă la orice unificare. Oricecîteori căutăm să-i găsim unitatea „ne lovim de necoordonarea actelor, sentimentelor, gândurilor noastre. La capătul unei introspecțiuni oricît de aprofundate, nu găsim decît neputința de a ne înțelege. Nu ne rămîne de conchis decît că, personalitatea noastră astfel disociată nu e altceva decît neant ori haos. Căutăm în zadar o *constantă* pe care să putem funda propria noastră cunoaștere, căci nu găsim decît variație. Dorința de a găsi această constantă, de a atinge fondul real al eului nostru“.¹

În fața acestei variații fugitive a eului, cercetarea psihologică devine „un sismograf menit să înregistreze zigzagurile eului.“ Iată o concluzie care indică perfect criza individualismului modern. Ceiace e curios însă, e că acestel disoluții a concepției despre eu, îi corespunde un veritabil misticism al eului.

Astfel la alt grup de autori, cităm ca cel mai reprezentativ pe filozoful german contele H. Keyserling, o anumită stare de spirit mistică pledează pentru o depersonalizare totală. „Journalul de călătorie al unui filozof“ e opera unui spirit care pleacă în jurul lumii să-și improspăteze senzațiile, de frică să nu devie o personalitate, printr'o fixare locală în cadrul unei patrii ori al unei culturi unice.

¹) B. Crémieux, Sincérité et Imagination. Nouvelle Revue Française, 1 Noemb. 1924.

Pentru o singură epocă, iată două stări de spirit contradictorii. Pe de o parte exaltarea personalității prin căutarea originalității, pe de altă parte constatarea unei disoluții a eului întovărășită de pledoarii pentru o totală depersonalizare. Criza individualismului modern face astfel problema originii personalității, palpitanță și actuală.

Această stare de spirit contradictorie ne arată foarte simplu că ideile noastre relative la individ și individualitate sînt în stare de continuă transformare. Urmele adevărului de ieri începuturile celor de mine se combat în prezent.

Studiul de față își propune să arăte care sînt etapele psihologice ale formației acestei idei. El va pleca dela fazele cele mai simple, cercetînd pas cu pas complicația pe care o conștiință mai complexă o aduce acestei forme psihice. Punctul de vedere genetic e, deci, metoda acestei cercetări.

O asemenea stare sufletească se formează însă numai în societate. După cum vom vedea „individul” este o apariție tirzie, pe care societățile primitive cu bază de clan, nu o cunosc încă. Am introdus deci alături și înaintea observațiilor psihologice o întreagă serie de observații sociologice.

Pe lângă sociologie și psihologie, un studiu al personalității procedă dela antecedente biologice. În domeniul acestei științe, se zăresc începuturile oricărei idei de unitate organică, iar individualitatea psihică se altoește direct pe cea fiziologică. Cu aceasta vom începe deci.

I. Condiții prealabile biologice și sociologice

Dedesubtul suprastructurii psihice, încheșată în unitatea eului, se găsește infrastructura fiziologică. Încă de acum cîteva decenii, de cînd au început, cu Th. Ribot, primele cercetări asupra personalității s'a ridicat ca factor determinant al acesteia cenestezia, sentimentul total al funcționării viscerelor.

Fiecare individ are, desigur, o cenestezie specifică. Corelatul fiziologic al sentimentului vital e unitatea funcțională a organismului.

Realitatea psihică e altolă pe cea biologică. În natura acesteia din urmă ea infixe puternice rădăcini și-și extrage toată seva. La baza conștiinței de eu trebuie pusă o altă conștiință de unitate, mai obscură, mai vagă, scăpînd în penumbră de lumina proiectată de conștiință. Noțiunea biologică de „individ” precedează ca o introducere orice formație psihică a personalității. Neîndoindu-ne, „individul” e o realitate pe care biologia trebuie să o constate chiar dela cele mai inferioare organisme.

Natural la protozoare, la plastide problema nu se pune încă. Identice între ele, provenind din segmentările succesive ale unei aceleiași plastide, aceste organisme rămîn în afară de orice caracter diferențial, nu pot constitui, una față de alta, individualități.

„Luați o lingură de untdelemn, scrie Le Dantec, și svîrliți-o cu forță într'o soluție sărată de același densitate: ea se va diviza într'un număr anumit de mase sferice care vor avea fiecare, o dimensiune de echilibru propriu; se poate după aceea diviza mecanic una din aceste sfere, ea va da două sfere de volum mai mic. Dacă se mărește alcalinitatea apei se poate micșora dimensiunea maximă posibilă pentru o picătură de untdelemn în echilibru, după cum am văzut că dimensiunea limită a plastidelor variază cu condițiile mediului.

E nevoie oare de a vorbi de individualitatea acestor picături de untdelemn? E un lucru foarte fragil această individualitate a picăturilor, care pot fi împărțite mecanic în două picături mai mici, avînd aceleași proprietăți. Deasemeni la plastide, care pot fi tăiate în două bucăți egale constituind două plastide mai mici cu aceleași proprietăți”.¹

Caracterizarea individuală trebuie deci păstrată pentru organisme mai complexe. Noțiunea de individ presupune în mod logic un organism pluricelular, fiindcă numai un asemenea organism nu poate suporta o diviziune a părților sale componente, fără să-și piardă viața. La metazoare, o tăetură care ar separa părțile corpului una de alta ar aduce, prin desființarea unității organice, moartea.

Astfel prima delimitare care trebuie făcută e aceea dintre asociație și individ. Din criteriile pe care le vom schița mai jos se va putea vedea de ce o asociație constituie tocmai contrariul noțiunii de individ.

Dar atunci pe ce bază putem stabili diferența specifică a acestei definiții? Vechea biologie credea că poate fixa caracterul de individualitate al unui organism după aspectul său *morfologic*. Insuși Herbert Spencer în vestitele sale „Principii de Biologie” pleacă dela acest principiu. Dar dacă e adevărat că unitatea fiziologică e, de multe ori, întovărășită de unitatea morfologică, nu e deloc legitim să tragem concluzia unei identități între aceste două aspecte. O simplă coincidență—cum se exprimă E. Rabaud,—nu justifică o asimilare.

„Dacă ne-am încurca în considerații morfologice ar trebui să descompunem celula în două părți principale și aceste două în alte multe; atunci fiecare din cromosomii care constituiesc nucleul ar putea trece, de pildă, drept un individ. Citologii actuali, de altfel, nu ezită să indice această „individualitate” sub pretext că cromosomii rămîn veșnic identici, cu toate transformările. Aprofundînd mai departe această analiză artificială, s'ar putea închîpui, după metoda lui Weismann, niște particule vii, bioblaștii, care ar putea constitui elementele cele mai simple ale celulei, elemente autonome dotate cu o viață proprie. Astfel, celula ar fi un agregat de indivizi infinit de mici.

¹ F. Le Dantec, *Théorie nouvelle de la vie*, p. 175-176, cf. de același autor: *L'individualité et l'erreur individualiste*, Paris, 1904.

Toate aceste concepții derivate din morfologie nu rezistă faptului experiențial, anume că celula formează un bloc de părți, funcțional inseparabile".¹

Dacă forma ar constitui caracteristica individualității, adică, dacă concepția morfologică ar fi adevărată, ea ar duce, necesar, la o confuzie între asociație și individ, căci dacă celula ar fi —cum pretind morfologiștii,—o aglomerare de elemente mai simple, ce-ar fi atunci organismele pluricelulare? Sînt ele „indivizi” sau asociații de indivizi?

S'au oferit la această alternativă, două soluții care mulțumesc în parte fiecare membru. După vechea teorie a coloniilor animale sau a *polyzoismului*, susținută de Durand de Gros, mai mulți indivizi unicelulari formează indivizi pluricelulari, prin simpla multiplicare ori complicație a elementelor. Indivizii pluricelulari de ordinul al doilea, cînd se multiplică la rîndul lor, dau naștere la indivizi pluricelulari de ordinul al treilea. Aceștia la rîndul lor... și așa mai departe.

După cum se vede ne aflăm în fața unei concepții naive și simpliste. E. Rabaud ne asigură că „aceste considerații ating domeniul unor metafizici puerile. Născute într'o epocă, cînd cunoștințele biologice abia depășeau cadrul morfologiei, ele produc, astăzi, efectul unui deplorabil joc de cuvinte”.²

Mai puțin simplistă și ținînd samă mai de aproape de noțiunea de individualitate păstrată și în organismele pluricelulare, și nu confundată cu o simplă colonie,—se prezintă teoria lui M. Verworn. Acesta deosebește mai multe feluri de indivizi, după cum provine fiecare din etapa imediat precedentă: întâiu celula, apoi țesuturile, organele, persoanele și infine stările.³

Aspectul ceva mai complicat al acestei teorii nu o face însă mai acceptabilă. Ierarhia indicată e gratuită fiindcă celulele cași organele sau țesuturile fac parte dintr'un tot unitar și sînt legate strîns funcțional între ele.⁴

Se cuvine astfel să părăsim, astăzi, cu totul, concepția morfologică a individualității.

S'a oferit o altă definiție care pleacă dela ideea de *origine*. Trebuiesc considerate ca aparținînd aceluiași individ numai plastidele provenind dintr'o plastidă unică și desprinse din aceasta pe cale de diviziune. Astfel paraziții nu fac parte din individualitatea organismului.. Dar dacă „am face unui cîine o grefă epidermică sau osoasă cu părți luate dela un alt cîine, celulele acestui grefaj n'ar face parte din individualitatea sa”?⁵ Desigur că da. Iată că atunci definiția individului prin originea plastidelor se arată și ea inexactă.

1 E. Rabaud, *Éléments de biologie générale*, Paris, 1920, p.70 - 71.

1 E. Rabaud, *ibid.*

5 M. Verworn, *Allgemeine Physiologie*, p. 71.

4 E. Rabaud, *ibid.* p. 71.

5 F. Le Dantec, *ibid.* p. 264.

E. Perrier introduce în mult căutata definiție un nou criteriu, acela de *continuitate*: „Orice ansamblu capabil de a trăi prin el însuși, format din plastide avînd origine comună și unite între ele, fie prin continuitate protoplasmică, fie prin simplu contact, fie înfine, prin intermediul unei substanțe interne produsă de ele“. Cu această definiție, obiecția grefajului cade, căci partea grefată, fiind desprinsă din organism, nu mai e în continuitate cu el.

Dacă analizăm mai de aproape această continuitate care asigură unitatea individului, găsim că ea prezintă două aspecte mai principale:

1) Dependența reciprocă a elementelor histologice.

2) Coordonarea prin manifestări de ansamblu, rezultînd din activitatea tuturor plastidelor.

Realizarea strictă a acestor două condiții nu e posibilă decît printr'un *mediu intern* comun organismului întreg. Să luăm exemplul indicat de F. Le Dantec, acela de pildă al unui cîne, care nu e altceva decît „un sac închis, străpuns deoparte și de alta de tubul digestiv, dar totuși închis. Acest sac, constituit el însuși din elemente histologice, închide mediul intern. Toate elementele histologice absorb din acest mediu intern substanțele Q care le sînt necesare și asvirî substanțele R. Ne găsim în fața unei solidarități între toate plastidele conținute în sac, fiindcă condițiile în care se găsește fiecare din ele, depînd de funcționarea tuturor celorlalte“.¹

Mediul interior stabilește o strictă dependență între toate elementele componente. Această dependență asigură o coordonare a funcțiilor, astfel încît fiecare element are nevoie de toate celelalte. La organisme mai evoluate continuitatea fiziologică nu e asigurată numai de mediul intern, ci mai ales de sistemul nervos.

Rețeaua nervoasă e împrăștiată pe tot corpul animalului. Fibrele stau în strînsă vecinătate și în același timp în legătură cu centrul. O excitație sau o comoție nervoasă e anunțată imediat în tot organismul și toate elementele sale devin solidare cu o simplă deranjare locală. O impresie periferică se pune imediat în contact cu centrul, iar prin acesta cu restul organismului. Solidaritatea tuturor părților componente ale unui organism e asigurată prin sistemul nervos.

Astfel celace constituie baza individualității biologice e unitatea funcțională. Un „individ“ nu e divizibil decît cu puține excepții; din el nu se poate îndepărta nici o fracțiune fără să aducă o tulburare a totului, a ansamblului, care constituie un echilibru fiziologic stabil. Deaceia ablațiunea unei părți, de pildă coada unei șopirle, dă naștere de cele mai multe ori la o regenerare care aduce cu sine vechiul echilibru. Atunci cînd regenerarea prin creștere nu e posibilă, ea se efectuează cum re-

¹ F. Le Dantec, op. cit., p. 263.

marcă Felix Le Dantec prin ereditate. O modificare suferită de un organism nu e transmisă prin ereditate, decît după foarte multe repetiții în speță. Ereditatea e procesul care asigură unitatea individuală prin îndepărtarea caracterelor recent cîștigate. Specificitatea e astfel apărută contra variațiilor.¹

Îndepărtînd noțiunea de unitate morfologică sau de origină, definiția individualității biologice trebuie să fie samă, ca de criteriul principal, de unitatea funcțională. Dar aceasta nu e numai reunirea mai multor celule cum e cazul unei asociații, ca de pildă algele filamentare sau lanțurile de bacterii, ci mai ales o unitate bazată pe „diferențierea celulelor asociate, fiecare element fiind incapabil să se satisfacă prin el însuși, fără concursul celorlalte“² O comparație între trei tipuri de Volvocinee ne va edifica asupra procesului de individualizare crescîndă printr'o unitate funcțională din ce în ce mai mare, bazate pe diferențierea elementelor. „Celulele Volvocineelor sînt conținute de o gelatină și formează în ansamblul lor o cenobie. Cenobia de tipul *Stephanosphaera* conține opt celule așezate în cerc, asemănătoare între ele și avînd aceleași proprietăți. Cenobia *Pandorina* conține dela 16 pînă la 24 celule grupate în sferă, dar aceste celule nu se aseamănă, unele au un stigmat mare, altele un stigmat mic și cenobia polarizată net progresează astfel, încît celulele cu stigmatul mare sînt anterioare și cele cu stigmatul mic posterioare. Între aceste diferite elemente există deci o sinergie funcțională îndubitabilă; unitatea funcțională totuși, nu e complet realizată... Diferențierea și unitatea funcțională sînt complete în cenobia *Volvox*, sferă de celule plate unite printr'un punct de substanță.

Unele au un stigmat și indică partea dinainte, altele n'au niciunul și indică partea din spate. Între ambele grupe există forme de tranziții. *Volvoxul* se descompune deci într'o serie de celule fiziologic deosebite și histologic diferențiate, care n'ar putea trăi și funcționa unele fără altele. Această diferențiere strînsă există la toate organismele pluricelulare, celace face unitatea, individualitatea lor.“³

Același progres în individualizare îl putem urmări și în exemplul monștrilor dubli, a gemenilor născuți lipiți unul de altul. Unii au o regiune comună foarte limitată: doar un punct cartilaginós îi leagă; la alții regiunea comună se întinde la unele viscere, alții au toraxul comun, înfine la unii contopirea e așa de desăvîrșită, încît n'au deosebite decît părțile inferioare ale corpului. În primul caz, în acele al unei mici părți comune, individualitatea fiecăruia e aproape completă. Ea scade pe măsură ce comunitatea funcțională a viscerelor e mai mare.

1 F. Le Dantec, *Définillon de l'Individu*, Revue Philosophique, 1901, p. 13 și urm.

2 E. Rabaud, *ibid* p. 72.

3 E. Rabaud, *loc. cit.*, p. 74.

În ultimul caz, în care același cap și trunchiu e așezat pe patru picioare, contopirea e așa de complectă încît dă naștere unui nou individ¹.

Exemplele s'ar putea înmulți la infinit. Ceface e interesant de reținut e că individualitatea e bazată pe unitatea funcțională. Atunci cînd în locul unor celule perfect asemănătoare, egale, apar grupuri de celule diferențiate fiecare avînd un rol deosebit, dar totuși legate printr'o strînsă corelație între ele, funcționînd într'o coordonare și o dependență de așa fel, încît eliminarea ori secționarea unui grup să facă imposibilă viața și funcționarea totului, atunci sîntem în fața unui individ biologic.

Celula unui organism însă se schimbă prin regenerare la fiecare șase săptămîni. Singurele celule care rămîn sînt acele ale țesutului nervos. Acesta e rolul sistemului nervos: de a păstra continuitatea unui organism. El face legătura între toate țesuturile, între funcționarea tuturor viscerelor, el totalizează și prin aceasta asigură echilibrul ansamblului. Sistemul nervos e oarecum termometrul sensibil al tuturor modificărilor fiziologice și deaceia e și baza unității funcționale. Ecourile pe care sondagiile sale din toate regiunile corpului le asvîrî în conștiință, dau naștere unui sentiment vital propriu, unui sentiment de specificitate, de proprietate fizică, sentimentul cenesteziilor.

Iată de ce ne-a fost necesară această mică introducere biologică. Noțiunea de personalitate își trage origina din viața obscură a funcționării organice, din unitatea fiziologică a acestui organism. Cenestezia nu e altceva decît reflexul asupra sistemului nervos al totalității proceselor fiziologice dintr'un anume organism. Și vom vedea mai departe că, deși cenestezia nu joacă rolul exclusiv pe care îl atribuiau vechii psihologi în formarea personalității, totuși ea constituie un factor serios în acest proces genetic.

* * *

Cultura contemporană opune, de foarte multe ori, individul societății, ca două noțiuni contradictorii una alteia, ca două forțe în veșnic conflict.

Acest proces e o moștenire a individualismului sec. XVIII, o moștenire rămasă mai ales dela Rousseau și dela contractualismul său. Se știe că el punea realitatea individului înaintea societății și că istoricește deriva societatea din voința cîtorva indivizi de a se uni între ei în grup social.

Cercetările etnografice și sociologice ne arată astăzi cu desulă claritate că individul e posterior societății. Acesta nu e decît o simplă invenție socială. Societatea produce indivizii prin diferențiere și nu indivizii compun societatea prin sinteză. Colectivitatea e cadrul și realitatea din care se desprinde în evoluția istorică noțiunea de individ. Iată de ce considerațiile de ordin sociologic care vor urma sînt absolut indispensabile unei

¹ E. Rabaud, loc. cit., p. 76.

anchete psihologice referitoare la formația ideii de personalitate. Această idee se formează interior, în conștiință. Nu e mai puțin adevărat însă, că ea se suprapune deasupra unei realități biologice—unitatea funcțională studiată mai sus—și își culege elementele din realitatea socială exterioară unde se formează ca o categorie a vieții colective noțiunea de individ. Dar aceasta se întâmplă destul de târziu. Societățile primitive sînt, după expresia lui Vidal de la Blache, ca niște nebuloase umane în care nu s'a produs încă nici un nucleu de condensare.

Aspectul lor e o similitudine perfectă, iar funcționarea lor corespunde unui desăvîrșit conformism. Toți membrii componenței n'au decît individualitate organică. Incolo cu toții cred în mod uniform în aceleași valori, respectă cu sfîntenie aceleași datine, sînt supuși unei religii colective bazată mai ales pe interdicții (tabu.) Nici o diferențiere de clase, de putere, de avere : comunism complet. Solidaritatea, legătură socială în această fază e bazată pe asemănarea membrilor între ei, pe atracția de afinitate, pe celace numește Giddings. „conștiința de speță comună.“ Astfel de grupuri sînt efectele mecanice ale unor forțe conservatoare ca ereditatea sau imitația, ambele excluzînd variația de orice fel. Comprîmarea socială e așa de mare încît realitatea individului e nulă, strivită complet de apăsarea exterioară.

Intr'un studiu, publicat acum 27 de ani, care dacă ar fi fost tradus în limbile europene, ar fi însemnat, desigur, o lucrare clasică a sociologiei moderne, precursora a sistemului durkheimist, d-l C. Stere ajunge la aceste concluzii:

„Adevărul este că în societățile primitive nu există *individualitate*, cum o înțelegem noi astăzi. Sub apăsarea selecțiunii naturale și a luptei pentru trai, automatismul psihic — imitativitatea și suggestibilitatea, — produc niște grupări sociale de un caracter *gregarist* puternic pronunțat, în care fiecare individ nu e decît copia celuilalt“.¹

Celace domină într'un asemenea mediu ca o valoare absolută e religia. În aceasta se găsesc înglobate dreptul, economia, arta, morala : religia ține loc de tot. Dar și aceasta e de natură impersonală. Cea mai primitivă religie, cum a dovedit-o Durkheim, e totemismul, religie fără divinitate, fără personificare deci, bazată numai pe adorația unor forțe impersonale. Există, pentru primitivi, o energie universală, un principiu eficace care poate săvîrși orice, în orice moment. E celace numesc Australienii „mana“, fluid de forță fecundă care poate săvîrși orice minune, de îndată ce se încorporează în cineva.

Forța aceasta nu e încă diferențiată în forme specifice sau

¹ C. Stere, *Evoluția individualității și noțiunea de persoană în Drept*, Iași, 1897 p. 65 ; cf. Y. Lubbock, *Les origines de la civilisation*, p. 440.

în personificări divine. Ea curge amorfă, peste tot și printr'o simplă incantațiune magică, sălbatecul se poate pune în contact cu ea. „Nu obiecte sau ființe determinate conțin în ele noțiunea de sacru, ci puteri nedefinite, forțe anonime mai mult ori mai puțin numeroase, câteodată contopite într'o unitate a cărei impersonalitate e strict comparabilă cu acela a forțelor fizice cărora științele naturii le studiază manifestațiile.“ 1

Astfel, dacă nici religia care e singura realitate sufletească a primitivului nu e încă diferențiată în elemente specifice, cu atât mai puțin poate fi vorba de conștiința lui de sine. Cunoștința sa însăși e tot de natură socială. El își ia de-a gata judecățile din mediul social exterior. Cum s'a zis, gîndește prin reprezentări colective, reprezentări generale, comune întregului grup și care se impun individului din afară, cu un fel de putere de constrîngere exterioară, subordonînd viața mentală a individului la acela a colectivității. În aceste societăți „conștiința individuală a fiecărui membru rămîne strîns legată de conștiința socială. Ea nu se degajă în mod net și nici nu se opune mediului: celace domină în ea e sentimentul de participație. Abia mai tîrziu, cînd individul are o conștiință clară de el însuși cînd se distinge formal de grupul de care se simte legat, numai atunci ființele și obiectele exterioare încep să-i apară animate de suflete individuale.“ 2

După cum ne asigură Levy-Brühl, percepția primitivului nu poate discerne sau analiza realitatea exterioară în aspectele ei specifice, caracteristice. Reprezentarea i se impune global: obiectele participă unele la altele. Mulajul general al imaginilor e oferit de-a gata, din afară, de către societate. Dar acolo unde nu se pot percepe deosebiri specifice, unde percepțiunea nu prinde particularul din lucruri, noțiunea de individ nu se poate forma nici ea. După cum se vede, teoria cunoașterii primitive se opune. De aceea animismul, mentalitate religioasă care pune în fiecare obiect un suflet, apare mai tîrziu, cînd se formează și ideea de suflet individual. Religia totemică, cea mai primitivă e impersonală: ea pleacă dela un *continuum* de forțe vitale comune naturii ca și omului. Acest continuum de forțe nediferențiate, anterior oricărui proces de individualizare, îl găsim la populațiile din Australia, America de Nord, Malezia etc. 2

Conformismul e așa de definitiv și cunoștința așa de colectivă, încît individul se poate zice că nu există decît biologic, ca o simplă unitate fiziologică. Nici o licărire de ordin sufletec care să i spue că e independent. În această fază nici *numele* personal nu e cunoscut. Membrul unui clan poartă numele comun al clanului, acel *nomen gentilicium* pe care-l pur-

1 E. Durkheim, *Les formes élémentaires de la vie religieuse*, p. 285-286

2 L. Levy Brühl, *Les fonctions mentales dans les sociétés primitives*, p. 110. Ca un precursor al acestuia vezi Bastian: *Vorgeschichte der Ethnologie* p. 83.

tau și mai târziu membrii gîntei latine. 1 În clanurile totemice, în loc de nume, membrul clanului poartă semnul totemului comun tuturor. Individualizarea formală prin nume nu există astfel.

Pentru toate infracțiunile comise pedeapsa pornește dela clanul întreg: lapidarea ori sfișierea. Responsabilitate personală nu există însă cum a aratat-o P. Fauconnet. Dacă cineva e pedepsit e ca să se găsească un țap ispășitor necesar calmării grupului. O crimă produce o panică care trebuie potolită. Atunci se găsește cineva care ispășește păcatul. Dar acesta nu trebuie să fie în mod necesar autorul crimei: poate fi oricine. Vina, eșită din concepția unei conștiințe subiective neexistînd, se condamnă și pedepsesc morții, animalele, copiii etc., agenți care nu pot avea intenție, deci responsabilitate individuală. Actul și agentul nu corespund în aceste societăți. Abia mai târziu se stabilește, odată cu ideea de individ și responsabilitatea subiectivă a celui care a comis cu intenție o crimă.

Pedeapsa e și ea colectivă: dacă criminalul e exterior clanului atunci tot clanul e solidar la răzbunare. Mai târziu cînd clanul se transformă în familie, acest obicei devine „vendetta“.

Viața economică e și ea comunitară. Producția e colectivă. Nu există schimb comercial, nu există deci nici contract sau altfel de tranzacție. Regimul juridic e statutar, nu contractual. Libera înțelegere comercială apare cu mult mai târziu.

Ne-am putea întreba însă dacă în astfel de societăți nu există totuși un început de viață politică, adică dacă membri ai clanului, mai puternici ori mai influenți, nu exercită o dominație asupra grupului. Aceștia ar putea deveni atunci suprapuși; deosibți prin situația lor de ceilalți membri ai grupului, ei ar fi un fel de personalități. Raporturile pe care ni le aduc și în această privință etnografit ne îndepărtează dela o astfel de interpretare.

Spencer și Gillen găesc în Australia un început de șef politic numit „alaturja“. Dar acesta nu e decît un fel de delegat administrativ al clanului și e ales din cei mai bătrîni membri. El n'are o calitate specială și nici o putere particulară. 2

Viața politică e, dacă se poate spune metaforic, democratică. Adunarea tribală decide despre tot. Howitt raportează același lucru. Și el observă o putere politică colectivă. Cîteodată un membru are delegația de simplu administrator. Dar atîta tot și încă în această funcție e asistat de un fel de consiliu de administrație. Astfel el nu are decît o putere reprezentativă. Șeful, ca individualitate nu a apărut încă. 4

1 Durkheim, op. cit., p. 143. Cicero scria despre membrii unei gînte: „Gentiles sunt qui inter se eodem nomine sunt“.

2 Spencer and Gillen, The native tribes of central Australia, London, 1903. Morgan: Ancient Society p. 117-119.

3 Howitt, The native tribes of southeast Australia, p. 52 și 285.

4 C. Stere, op. cit., p. 129.

Concluzia pe care o trage G. Davy în această privință ni se pare deci justificată: „ceiace ne pare exact, e că indivizii componenți ai societății există desigur, dar numai în sensul *organic* al cuvîntului. Ei nu există decît ca să formeze o masă.. dar existența lor singulară și independentă nu e nici recunoscută și nici sancționată de religie și drept. Existența lor nu contează în mod social nici măcar cît acela a sclavului din societățile sclavagiste“. 1 Inexistent din punct de vedere social, în această fază individul e încă o simplă unitate funcțională de natură biologică.

Totuși dacă trecem în societăți ceva mai superioare, de pildă, dela clanurile Australiei centrale la societățile de formă tribală mai dezvoltată ale Indienilor din Canada ori Statele-Unite, observăm un proces de diferențiere, de degajare a individului de sub presiunea colectivă. Subt ce influență și datorit căror factori se efectuează apariția individului? Durkheim, pe vremuri, susținea că acest proces e determinat de o modificare a muncii sociale. Solidaritatea grupului nu mai e bazată pe asemănare ca în societățile foarte primitive, ci tocmai pe deosebire. Fiecare face altceva și toți depind unul de altul. Munca fiind specializată, indivizii sînt în permanentă interdependență. Această transformare se obține—după el,—prin o modificare cantitativă a grupului. 2 În primul rînd mărimea grupului, creșterea numărului membrilor săi ajută la dezrobirea individului.

În societăți mici, în secte secrete sau religioase de pildă, aservirea fiecărui membru la voința medlului e mai puternică fiindcă puțința de control în fiecare moment e cu mult mai mare. În societăți mai mari, acest control se face greu ori devine imposibil.

Deasemeni cu densitatea socială. Cînd indivizii sînt mai apropiați unul de altul, cînd contactul e mai strîns, schimbul zilnic al ideilor poate rupe conformismul.

Din orașe și din piețele publice unde populația e mai deasă, au pornit toate mișcărilor revoluționare, toate actele de independență și curaj.

În fine să mai adăugăm la cele două condiții și mobilitatea membrilor grupului. S'a zis că locomotiva e democratică, în sensul că aducînd peste tot aportul ideilor nouă, schimbă mentalitatea învechită a celor mai îndărătnice și mai retrograde colțuri de provincie. În puțința de a se mișca dela un punct la altul al teritoriului, locuitorul țării sale poate stabili puncte de vedere variate, poate face comparații între diferite mentalități. Prin aceasta el se deprinde cu orizonturi mai largi, cu perspective mai deschise.

1 G. Davy, *Des clans aux empires*, p. 91.

2 E. Durkheim, *La division du travail social*, passim.

Alături de acești trei factori cantitativi indicați de Durkheim, sociologul G. Simmel mai indică un altul, de alt ordin, pe care-l numește: încrucișarea cercurilor sociale. Iată în ce constă acest principiu. Cu cât un individ face parte din mai multe grupuri deodată, dintr'o nație, dintr'un partid politic, dintr'un club, dintr'o asociație sportivă etc., cu atât libertatea lui crește, ca un rezultat al concurenței pe care și-o fac între ele aceste diferite societăți. Influența unui singure asociații e tiranică: ea aservește individul. Când însă mai multe grupuri își împart între ele influența exercitată asupra cuiva, independența acestuia cîștigă din această încrucișare de atmosfere sociale. Complicația socială, complexitatea grupurilor mai mici în sinul unei societăți mai mari aduce întotdeauna libertate. Iată cum, pe măsură ce societatea crește și se diferențiază în cercuri mai mici, se degajă simultan și realitatea individualui.

Aceste explicații sînt de ordin logic, rațional. Se poate urmări însă procesul degajării individualității prin observație directă, în mod empiric. Din acest punct de vedere vom recurge iarăși la posibilitățile pe care le oferă materialul bogat al etnografiei și va trebui să revenim la societățile primitive unde acest proces are loc.

Evoluția către individualizare se face pe două căi: una religioasă și cealaltă politică. Cînd religia, care ține loc de toate, trece dela forma difuză, vagă, a forțelor supranaturale în felul lui „mana“, la o concretizare în forma „sufletelor“, a spiritelor sau a demonilor, facultatea de cunoaștere a individului începe să personifice natura, să populeze universul cu acea mitologie, care nu e altceva decît „biografia“ unor ființe supranaturale. Încetul cu încetul oamenii încetează de a mai crede că se trag dintr'un animal comun, din totem. Ei încep să creadă că descind dintr'un strămoș comun, dintr'un erou legendar. Noțiunea de suflet cu tot cortejul animist, înlocuște atunci cu totul totemismul. Cultul strămoșilor apare. Cu aceasta însă individualizarea noțiunii de sacru e efectuată căci, după cum remarcă Durkheim „sufletele nu sînt altceva decît forma pe care o iau forțele impersonale atunci cînd se incarnează în corpuri particulare... sufletele strămoșilor sînt totemul fragmentat“.¹

Alături de această transformare care personalizează viața religioasă, concomitent cu dînsa, un proces politic creiază personaje mai importante în mediul social, ridicîndu-le la rangul de șef. Pentru prima oară se desprinde din compoziția omogenă a

¹ Durkheim, op. cit., p. 365 și 423. „Cu siguranță că la un moment dat primitivii sînt prea cultivați ca să admită, ca în trecut, că oamenii se pot trage dintr'un animal. Atunci înlocuiesc animalul-strămoș printr'o ființă omenească... Dar își închipuie acest strămoș ca avînd anumite caractere animalice. Astfel, această mitologie tardivă poartă semnul unei epoci anterioare, cînd totemul clanului nu era conceput ca o creațiune individuală“.

clanului, un membru care domină viața socială. Am văzut mai sus că în clanurile australiene complect primitive nu poate fi vorba de adevărați șefi, ci doar de delegați reprezentativi ai grupului.

O monopolizare a puterii politice în favoarea unuia singur nu poate avea loc, atîta vreme cît filiațiunea rămîne uterină, atîta vreme cît mama și nu tatăl formează baza familiei. Cînd totemismul se transformă în cultul strămoșilor prin evoluția religioasă, se schimbă și filiațiunea din uterină în masculină. Iată cum. Cultul strămoșilor presupune un altar familiar care trebuie veșnic întreținut pentru ca cei ce mor să fie îngrijiți și după moarte. Fiecare tată se gîndește că numai fiul său îl va putea purta de grijă cînd va trece în lumea cealaltă. Și atunci filiațiunea patriarhală se formează. Tatăl devine centrul și puterea familiei. El e în același timp și centrul de autoritate, devenind *persoana* cea mai importantă.

După modelul tatălui în familie, se ridică și șefii în viața tribală. De cele mai multe ori ei sînt magicieni cu multă influență după cum susține Frazer. Autoritatea religioasă a preoților devine încetul cu încetul putere politică. În Australia centrală șefii sînt și magicieni publici. În Noua Guineea cași în Melanezia la fel. În Africa „mărturiile abundă stabilind evoluția magicianului în suveran”. În regiunea malaeză „insignele regale nu sînt pentru regi decît utilajul de prestidigitațiune a precursorilor lor, în consecință magicianul e umila crisalidă care la un moment dat, s'a sfărmat ca să dea naștere fluturului care e regele ori rajahul”. Folklorul european arată de asemeni la Greci și la Romani această strînsă alianță între pontifex maximus și rege, acesta din urmă fiind derivat din cel dintăiu.¹

Acum în urmă G. Davy a descris o foarte curioasă instituție a Indienilor nord-americani, numită *potlatch* și care ar fi, după el, baza individualizării în societățile primitive. „Potlatch”-ul e o instituție extrem de complexă: în același timp juridică, religioasă și economică. E o sărbătoare întovărășită de o ceremonie religioasă, cu ocazia căreia are loc un rămășag prin care se înfruntă diferiți membri ai clanului. E vorba de o distribuție de allmente și daruri: cel care poate da mai mult „are dreptul de a-și apropria o parte din blazoanele sau privilegiile rivalilor pe care i-a lăsat în inferioritate cu generozitatea sa și i-a pus, în mod public, în imposibilitate de a răspunde sfidării sale”.² Această luptă rivală ajută la diferențierea socială: cel care învinge se înalță mai sus pe treapta considerației și a puterii. E o instituție care se găsește la majoritatea triburilor Kwakiutl,

¹ Frazer, *Les origines magiques de la royauté*, p. 94—113, 119, 131.

² G. Davy, *La fol jurée*, p. 148 și urm.; de același autor, *Des clans aux empires*, p. 106.

Tlinkit etc., ale Indienilor nord-americani. Ea e semnificativă pentru stadiul începuturilor de individualizare a societății. Dela dinsa începe să se formeze deosebirea în clase caracteristică regimului feudal. De aci înainte în uniformitatea grupului încep să se formeze nuclee distincte, să se înfiripeze forme precise într'o materie socială până atunci amorfă și nebuloasă. Degajarea individului e favorizată în aceeași etapă și de formațiunea unor grupuri mai mici în societatea mai mare. Aceste grupuri secundare au tot caracterul religios: ele apar ca secte, ca confrerii secrete. Fiecare își fixează rolul în ierarhia socială după participarea la una din aceste societăți, în care pătrunde treptat printr'o serie de inițieri succesive. Sînt două feluri de membri în aceste secte: cei activi, posedați de spirite și care săvîrșesc serviciul religios, cei onorari care sînt simpli spectatori. Membrii activi sînt acei care dețin puterea dar între dînșii apare de asemenea o erarhie. În capul acestei erarhii, se găsește „hamatsa“, spirit superior tuturor, spirit canibal care posedă secretul măștilor, dansurilor, riturilor, cîntecelor celor mai grele. Posesiunea acestui rang nu se obține decît prin o serie foarte grea de inițieri, care durează de multe ori nu mai puțin decît opt ani. Iată deci o primă personalitate superioară formată din cadrul acestor secte.

După fundamentul biologic care servește de bază și după viața socială în care se plămădește prin diferențiere individul distinct de masă, putem trece la ecoul interior, psihic, pe care-l aruncă aceste fenomene în conștiința noastră, căutînd să arătăm care sînt etapele formației psihice a ideii de personalitate.

(Sfîrșitul în Nr. viitor)

Mihai D. Ralea

1 Davy, Des clans aux empires, p. 120. Din vasta literatură asupra societăților secrete la primitivi, cităm aici pe cele mai principale: H. Webster, Primitive secret societies, New-York, 1908 și Schurtz, Altklassen und Männerbunde, Berlin, 1902.

Cronica externă

Protocolul dela Geneva

Societatea Națiunilor trece printr'o nouă dificultate. Odinioară, inconjurată de neliniștea Europei și de ostilitatea americană își căuta, printre întâmplările vremii, drumul către o existență neîndoioasă. Hotarul din Silezia, incidentul italo-grec au oglindit în apele dela Geneva figura lor amenințătoare. Sufletul Europei, însingurat și sceptic, adia trist împrejurul murmurului de pace. Principiul de violență, surescitat de ultimele sforțări ale popoarelor, domina încă viața continentului. Judecata se scoborise la formele ei instinctive, năzuințele se concentraseră într'un pumn de tendințe materialiste. Ordinea era menținută cu forța într'o conștiință socială roasă de suferințele individuale. Transformările revoluționare într'o parte a Europei, spiritul de răzbu-nare în centru, voința de a trage foloase din tratat în cealaltă parte nu puteau hrăni reacțiunea imediată și dezinteresată împotriva războiului. Societatea Națiunilor aștepta timidă o rază de nădejde și solicita forțele misterioase ale viitorului. Istoria îi oferea spectacolul unui șir de ruine. Antichitatea se împletea cu actualitatea într'o tradiție de milă și de distrugere.

Mai târziu, golurile lăsate de războiu au luat proporțiile unor dezastre. Puterile Națiunilor secătuite își anlmău resursele într'un ajutor reciproc. Rezervele slave cași suflul de viață asiatic se întindeau peste occident, amintind istoria lumii antice cucerită de valurile asiatice. Grecia veche, slăbită de biruințe și înfringeri, fu invadată de Orient și gândirea elenă s'a alterat sub influența lui. Literatura și filozofia de astăzi se altoesc pe fondul misterios de sensibilitate inepuizabilă al Slavilor.

Germania cași Franța primesc beșugul lui comun. Conștiințele naționale se implinesc într'o tendință de toleranță umanitară și concepțiile internaționale se infiripează pe o bază de patriotism rațional. În marginea unui scepticism sterp, oricine poate desluși aspirațiile nouă ale populațiilor europene.

Conferința dela Londra este o dată istorică. Alarma dușmană din jurul ei a fost risipită de credința liniștită a tuturor democrațiilor. Spiritul Franței, senin, calm, încrezător, cași dreptul pe care se sprijină, a fost un izvor de speranțe. Adunarea dela Geneva se deschidea sub auspicii bune. Vechile obiceiuri diplomatice nu erau însă cu desăvârșire invinse; nici dușmăniile istorice cu totul uitate. Greutățile financiare ale tuturor statelor dau luptelor economice un puternic relief. Tradițiile politice nu erau totdeauna un far, ele deveneau câteodată un obstacol. Oligarhiile consolidate încercau să-și lege destinele de soarta noi-

lor democrații tocmai în acest spectacol mondial. Nenumărate greutăți pe care Societatea Națiunilor trebuia să le învingă sau să le ocolească delicat. Era prima ocazie când își putea afirma utilitatea, sub forma categorică a rațiunii sale esențiale. Dezideratele vagi ale statelor componente se imbulzeau împrejurul sălii de ședințe și, roind pe lângă teza franceză și englezească, tindeau către un sens unic. Cei doi premieri, al Franței și al Angliei, luând parte personal la primele debateri au dat adunării strălucire și autoritate; dar au sporit divergența franco-engleză dind celor două teze o marcă definitivă. Intre cele două sisteme este nu numai deosebirea trecătoare a celor doi protagoniști sau aceea a doctrinelor actuale de guvernământ, este în fond, distanța dintre două concepții diverse sprijinite pe alte situații și pe alte istorii naționale. Franța este o țară periclitată, a fost de mai multe ori invadată, are desgustul militarismului și nici o velleitate de imperialism sau dominație economică. Tărîmul intelectual este singura ei ambiție cu tot ce comportă el de iluzie și generozitate. Ea caută o garanție infailibilă a securității și în liniștea unei vieți înțelepte ar oferi lumii exemple de civilizație fină și grațioasă și pilde de transformări sociale ordonate și democratice.

Franța este o țară liberală în care deviza Revoluției dela 1789 are prestigiul unui drapel popular. Conștiința de cetățean este aici un element din patrimoniul particular atât de dezvoltat încît naturalul ei fir individualist atinge cîteodată porniri extravagante.

Francezul este un raționalist care păstrează totuși un optimism candid. El caută soluții inteligibile și crede apoi în eficacitatea lor.

La Geneva, delegația franceză a adus o neblărită logică actuală și interpretarea cea mai justă a Societății Națiunilor. Vînd să atribue acesteia o forță eficace, îi acordă un rol de suprasat. Puterea Societății Națiunilor, în această privință, nu e limitată de bunul plac al țărilor componente, dar e mărginită la un domeniu particular. Suveranitatea națională, știrbită mai demult în întinderea ei absolută, consimte o jertfă în folosul colaborării pacifice. Ideia de stat se pleacă demult la o interpretare profană și substanța ei insesizabilă s'a transformat într'o rațiune de utilitate. În ultimă analiză, statul cași toate instituțiile sociale sînt forme ale apărării individuale. În fața principiului de pace, orice orgoliu regional este zădarnic. Doctrina franceză se inspiră din vechile sugestii naționale și dintr'un argument practic. Opera actuală a Societății Națiunilor e premergătoare; situația prezentă a lumii nu îngăduie organizarea unei morale internaționale fără obligații și fără sancțiuni.

Dezarmarea totală e condiția ei definitivă și această operație pretinde atîta entuziasm și bună credință cit nu putem noi concepe. Arbitraj, securitate, dezarmare sînt termenii propoziției franceze, cărora adunarea dela Geneva le-a dat adeziunea. Ei indică mijloacele și scopul vastei întreprinderi de pacificare.

Anglia are avantajul poziției ei insulare și o flotă de războiu care, în orice caz, va rămînea ultima pavăză a Societății Națiunilor. Cu o finanță publică formidabilă, cu o bogăție particulară impresionantă, cu o tradiție de libertate imperială și de izolare, Marea Britanie a putut susține la Geneva o teză fundată pe instinctul de dominație și pe spiritul ei religios. Din vechea ocupație romană, Anglia păstrează secretul devizei de stăpînire a Imperiului, pe care-l aplică cu un superb egoism. Credința mistică a poporului înconjoară întreprinderile guvernului cu un cearcăn de candoare, și astfel reprezentantul tipic al Angliei internaționale, Ramsay Macdonald a oferit lumii un sistem ineficace. Doctrina englezească se rezuma la dezarmare. Inutilă actualmente, periculoasă mîine, steapă pentru totdeauna, fiindcă nu este nici educativă, nici logică, n'a avut succes. Cuprinde însă o însemnătate secundară constituind un stimulent permanent pentru teza franceză în mersul ei spre desăvîrșita realizare. Anglia nu poate avea teama unei agresiuni. Bogată și liberă, rămîne chinuită de problemele ei coloniale și de criza industrială. Apoi, Englezul este individualist prin excelență și lipsit de perspective. Acesta este sensul politic al vestitului său simț practic. Concepțiile sale nu au nici întîndere, nici o nobilă ținută. Răzimată pe această palpabilă realitate cu care și-a împletit rădăcini profunde, gîndirea engleză este calmă și onestă.

O veche și strictă educație religioasă îi mlădie citeodată structura fermă cu o misterioasă grație. Și ca să scoborîm explicația până în mijlocul contingențelor ar trebui să adăugăm o vorbă despre noul sentiment de teamă al Englezilor față de politica franceză. Este o mare parte în opinia britanică actuală care se teme de dezvoltarea continentală a puterii franceze și a alianțelor ei. Cum elementul principal al acestei supremații este forța armată, scopul sforțărilor engleze este dintr'odată determinat. Desigur, în Anglia nu gîndește nimeni serios la o ofensivă războinică din partea Franței, dar se visează numai posibilitatea unei dezvoltări pașnice la adăpostul armatei și la consecințele europene ale acestei situații superioare.

Societatea Națiunilor a adoptat teza franceză și-a hotărît convocarea unei conferințe de dezarmare. Protocolul votat în unanimitate dă o formă juridică acelei teze. El conține, pe lîngă cîteva definiții bune și simple, o seamă de amendamente particulare, sub care prudența și ambiția delegaților amenințau să strivească însăși principiul.

Poate că valoarea lui ar fi sporit dacă ar fi fost formulat în cuvinte scurte și limpezi ca un articol de credință, dacă ar fi avut cadența și ecoul preceptelor biblice. Ar fi putut să devină ori-unde ca un adagiu popular și să lege de el nădejdea și bucuria națiunilor. Ar suna ca poruncile scurte ale unei morale inexorabile și ar circula fără dificultate în toate țările lumii. Căci ajutorul și existența lui reală nu pot veni decît din conștiința populară. La ce-i poate sluji o controversă juridică? „Dați-mi puterea, și juriști ca să o justifice găsec“...

Războiul devine o crimă internațională. Cele 54 de state de la Geneva îi declară o dușmănie permanentă și eficace. Odiñoară, se codificau legile războiului; astăzi, se legiferează contra războiului. Semnatarii protocolului se angajează la măsuri comune în vederea unei sancționări efective a celei mai mari crime. Agresorul va fi boicotat, blocat, împiedicat chiar de colaborarea armată a membrilor Societății. Obligația supunerii pașnice la arbitrajul Societății Națiunilor devine deci reală fiind prevăzută cu un sistem de sancțiuni palpabile.

Conferința de la Geneva a instituit deci în mod legal și general principiul arbitrajului obligator și a supus statele la același sistem de justiție la care sînt ținuți cetățenii în orice țară. În prima parte a protocolului, se garantează aplicarea pactului în ce privește competența Curții de Justiție Internațională de la Haga și se dezvoltă procedura arbitrajului. Apoi, se încearcă o rezolvare a uneia din cele mai delicate chestiuni: definiția agresorului. Suggestiile unei propoziții americane au servit de bază și s'a ajuns în art. 10 la o formulă simplă care poate fi astfel rezumată: este agresor orice stat care recurge la războiu în contra angajamentelor din pact și protocol, este adică agresor orice stat care nu supune diferendul la arbitrajul organizat de Societate sau nu respectă hotărîrea acesteia.

Formula este clară și sensul său evident. Situațiile de fapt pot oferi și dificultăți și cazuri particulare unde interpretarea să fie îndoelnică. Într'un articol recent, d. Bourgeois indică chiar citeva: a) este sau nu agresor un Stat care refuză să se prezinte la o convocare a arbitrilor, dar rămîne liniștit în granițele sale?

b) Cum se va putea ști cui aparține inițiativa în cazul unui atac într'o zonă demilitarizată?

c) Nu cumva termenii și complicațiile procedurii de arbitraj pot permite unei țări cu intenții agresive să-și facă toate pregătirile de războiu? S'ar putea, desigur, adăuga și altele dacă din ele ar răsări un folos. De ce să înlocuim însă bunăvoința prin toate șicanele imaginației? De ce să punem o meschină prudență în locul unui avînt inocent?

Agresorul odată determinat, protocolul se ocupă de sancțiuni. El organizează un vast sistem, încercînd să concilieze autoritatea Societății Națiunilor cu existența suverană a fiecărui stat. Principiul colaborării internaționale este fraged. Abnegația și sacrificiul care trebuie să-l însoțească n'au pătruns încă în conștiința națională. Țările s'ar supune cu greu unor înjunțțiuni venite de la acest tribunal suprem și întînderea ajutorului fiecăreia nu poate fi încă determinată de o autoritate externă. Voința lor a rămas încă independentă, poate, mai ales, în vederea colaborării Statelor Unite, despărțite de restul lumii prin doctrina lui Monroe. Anglia deasemenea a invocat această concepție hibridă, din motive de politică internă și cu scopul de a evolua liberă înspre rolul de arbitru.

Articolul 11 al protocolului stabilește forța operantă a pactului și adoptă principiul obligației colective în serviciul sistemului de sancțiuni. În articolul următor însă, se încredințează consiliului grija să stabilească planul de acțiune în virtutea cărui vor juca sancțiunile economice și financiare și să „primească” angajamentele statelor în vederea sancțiunilor militare.

Articolul 17 angajează statele semnatare să ia parte la conferința de dezarmare care va fi convocată de Societatea Națiunilor și art. 21 leagă existența însăși a protocolului de rezultatul planului de reducere a armamentelor.

Acestea sînt, scurt rezumate, părțile esențiale ale protocolului de la Geneva. Ele însemnează o nobilă încercare pentru organizarea unei noi etice internaționale. Sînt o adevărată reacțiune contra valului de materialism care ne amenință. Un optimism curajos lovește în scepticismul care a vestejit ultimele speranțe. Democrațiile biruitoare își fac din pace o condiție de existență și din ideea de justiție un cult. Chiar ele dau exemplul unei jertfe: legea numărului, care constituie țaria lor, este împiedicată în dezvoltarea extravagantă a ultimelor ei consecințe. Puterea nu-și poate nega toate prerogativele, căci altfel s'ar pierde orice criteriu de judecată, dar se supune rațiunii manifestată într-o tendință de ordine și de dreptate. Societatea Națiunilor își popularizează numele și-și consacră existența. Ea devine națională prin colaborarea fiecărei țări și rămîne internațională prin sprijinul universal pe care-l acordă. Marile Puteri, în ostilitatea lor surdă, nu-i mai pot pune piedici mortale. Greutățile de astăzi sînt trecătoare.

Doctrinile deosebite ale curenților politice din aceiași țară se vor unifica împrejurul unui ideal comun. Atunci, se va vedea că Societatea Națiunilor trebuie să fie un supra-stat pentru ca să poată exercita unitar voința colectivă a tuturor statelor. Nu va fi însă un contra-stat, fiindcă, fără să abroge suveranitatea oricărei națiuni, va fi oarecum un organ național de coordonare umanitară; va fi ca una din puterile suveranității: manifestîndu-i, parțial, un aspect face posibilă exercitarea celorlalte.

Deocamdată, protocolul, votat de ultima adunare, este periclitat de schimbarea guvernului din Anglia și de divergența dintre concepțiile delegaților și a guvernelor. Primii la Geneva, își întregesc perspectivele, cei din urmă, în țări îndepărtate, își cristalizează atitudinile. Apoi, conferința de dezarmare, de care este legată existența protocolului, constituie un mare obstacol. Cine știe dacă discuția împrejurul armatei va putea învinge vestigiile unor suferințe milenare.

Paris, Noembre 1294

Const. I. Vișoianu

Cronica teatrală

— IAȘI —

Traducerile.—Hero și Leandru.—Shylock

În afară de „Curierul din Lion“, pentru care ne referim la suvenirurile străbunicilor noștri, Teatrul Național a mai reprezentat câteva piese străine, ca „Clopoțelul de alarmă“, „Fracul“, „Șarlatanul“, etc., iar românești „Un Erou“ de d. N. Kirilescu.

Piese străine—cunoscute și răscunoscute—s'au reprezentat în traduceri odloase. Nu-i chip de găsit un traducător cum se cade nici măcar din franțuzește? Sau, dacă traducerile sînt plătite și se află în saltarele Teatrului, nu poate pune Direcția pe cineva să le corecteze în schimbul unui onorar modest—echivalent, să zicem, cu prețul unei cravate? Căci actualele traduceri nu-s numai o ofensă aruncată limbii românești, dar și o mutilare a originalului, determinînd uneori—prin alterări și introduceri, halandala, de elemente nouă—căderea unor piese care, pe scenele marilor Teatre din Apus, au înregistrat succese furtunoase.

Care-i pricina acestei avalanșe de piese prost traduse? Chestia-i simplă. Ele nu-s traduse de meșteșugari ai scrisului, ci de actori, de liber-profioniști, de cucoane din societate...

Actorul, în lunile de vacanță, descoperind un rol convenabil într-o piesă din „L'Illustration“, o traduce printre băi la Ungheii și chefurii la Perjoaia. În modul acesta atmosfera pieselor pariziene se îmbibă de miros de fleici și de rață pe curechi.

Doctori, avocați, ingineri... care n'au compus decît rețete, concluzii scrise și planuri—iată-i dintr'odată traducători teatrali, aplicînd pieselor stilul meseriei lor.

Cucoane din lumea mare sau mijlocie, plictisindu-se pe divan, traduc cu creionul, fără punct și virgulă, o piesă care le-a tulburat o clipă pravilele de cinste conjugală. După ce piesa a

fost cetită la cîteva cealuri, cînd traducătoarea—cu un decolteu odorant—vrola parcă să captiveze auditoriul prin toate resursele persoanei sale intelectuale și fizice... un om politic sau de litere înșfăca piesa și o „trecea“ Teatrului. Nu facem nici o imputare Comitetului. Așa-s bărbații: nu pot rezista intelectualității feminine.

Traducătorii de ocazie de cele mai multe ori nu știu să scrie. Ei n'au secretul așezării cuvintelor într'o frază. Opera lor parcă-i o cutie de cuburi cu frînturi de tablouri, amestecate după un joc de copii. Aștepti pe cineva care, cercețind fiecare cub și pe-o față și pe alta, să pună ordine în figuri. Dar tabloul alcătuit, la urmă, va purta tot o pecetie copilărească. Același traducători, cînd sînt cinstiți (altfel trișează la cuvinte), traduc piesa cuvînt cu cuvînt, neștiind că traducătorul trebuie să fie robul înțelesului nu al cuvîntului. Poți traduce exact o propoziție fără să întrebunțezi nici un cuvînt din original. Din pricină că traducătorii nu iau în samă regula aceasta, operele tălmăcite se cunosc chiar dela galerie că-s traduse—ceiace nu trebuie să se întimple.

Piesele străine jucate la Iași au produs un singur bine: au pus în evidență două talente tinere, care până acum își dibuiau drumul, dar care pare că și l-au găsit—d-ra Ionak și d. Miron Popovici. D-ra Ionak, în „Clopoțelul de Alarmă“, a creat un tip fin, viu, aparte. Cuvintele-i aveau relief; gesturile, mimica—expresie. O făptură delicată și inteligentă, care trăește pe scenă intens și variat.—D. Miron Popovici, în „Fracul“, ne-a dat o creație minunată: un tip de parvenit repugnant, care cunoaște bine oamenii și știe, satisfăcîndu-le interesul, să-i manevreze după voe. D-sa a croit acest tip dintr'o bucată. Dela început până la sfîrșit rolul a avut unitate, concentrare, stăpînire. Nici un gest șarjat. D. Popovici a realizat efecte cu ochii, nu cu picioarele.

Acel care ani de zile asistă aproape la toate reprezentațiile, admirînd numai doi-trei actori—printre care, în frunte, stă d. Vernescu-Vilcea ..un septuagenar de criță—se bucură cînd, din mulțimea actorilor dintre culise, intră în scenă și actori tineri, călcînd cu siguranță pe podele ca niște artiști adevărați, neîntinați de spiritul en vogue de cabotinaglu.

* * *

Afișul a anunțat „Hero și Leandru“ de Grillparzer. Piesa aceasta am văzut-o, acum un deceniu, cu d-na Agata Bîrsescu.

Primăvara de-atunci, cu anii ei, prin care șerpuia glasul tînăr al celebrei artiste, a așezat opera „Hero și Leandru“ în galeria celor mai frumoase reprezentații pe care le-am văzut.

Cuvintele ni s'au părut magice. Toți actorii parcă au jucat bine, iar Agata Bîrsescu—cu o mină crispată de durere—ne-a

zugrumat respirația. Povestea de dragoste de pe malul Hellespontului, trecut înot de Leandru spre turnul în care-l aștepta Hero—povestea aceasta veche și pururi nouă, întinerită de Grillparzer, de primăvară, de Agata Bîrsescu, de anii tineri... ne-a rămas în suflet limpede ca o lacrimă.

Cetînd acum afișul, am vrut să mergem la reprezentație. Și ne-am temut. Poate trebuiau să joace cei mai buni artiști, poate traducerea-i excelentă... Dar dacă traducerea-i la nivelul celorlalte piese talmăcite din limbi străine, dar dacă însăși piesa nu ne va mai plăcea, dar dacă actorii vor masacra-o,—atunci din amintire va pieri o imagine pură din alte vremuri, pe care am purtat-o în suflet ca pe-o moaște.

N'am vrut să ne atingem de amintirea noastră. De-aceia nu ne-am dus la reprezentația piesei „Hero și Leandru“.

* * *

Trupa Teatrului Național din București, sub conducerea d-lui I. Brezeanu, a dat o reprezentație la Iași: Shylock.

Nu ne-a impresionat nici celebra tiradă: „Signor Antonio și-a scuipat flegma în obrazul meu, și m'a izbit cu piciorul cum repezi pe-o javră peste pragul casei“, nici și mai celebra: „Oare Evreul n'are ochi... dacă îl împungi, nu singerează.. Și dacă îi faci rău, să nu se răzbune?“ Aceste lucruri care păreau clare acum trei veacuri, au nevoie astăzi de argumentații.

Pe noi ne-a impresionat respectul legilor la Veneția, așa cum a fost în realitate sau numai cum l-a imaginat Shakespeare.

Shylock, Evreu și cămătar, în mijlocul unei mulțimi ostile care-l strigă: Cine! pășește ferm în fața Dogelui, cărnă-i spune:—Am jurat pe sfînta zi a Sabatului să am o deplină satisfacție. Dacă mi-o refuzați, această injustiție să cadă asupra republicii voastre și să fie o lovitură de moarte pentru privilegiile sale! Și mai departe:—Dacă-mi respingeți cererea, rușine legilor voastre! Decretele Veneției nu vor avea nici o tărie și nici nu vor inspira încredere. Sau:—Aștept dreptatea.—Cunoașteți legea... vă somez, în numele acestei legi, să începeți judecata. Ori Portia:—Nu-i autoritate în Veneția care să poată schimba un decret stabilit. Acest exemplu ar fi citat. S'ar introduce, bazîndu-se pe dînsul, mii de abuzuri în stat. Asta nu se poate!

Shylock, în această atmosferă de justiție, își ascute cu convingere cuțitul. Totuși... legea a fost interpretată altfel—însă cu cite subterfugii avocătești! Dogele nu face nici o nedreptate: el respectă litera legii în cele mai subtile finețe ale ei.

Pentru noi viziunea lui Shakespeare de acum trei veacuri ne-a captivat atenția. Tablele de legi, trecute de Shylock prin fața noastră, ne-au părut stranli și inactuale.

Rolul lui Shylock a fost jucat de d. Brezeanu, minunatul

interpret al tipurilor lui Caragiale. Nae Ipingescu nu-i pentru noi personagiul din volum, pe care ni-l reprezentăm în linii fugare în imaginație—ci personagiul de pe scenă, cu chiptul boțit, care citea „Vocea Patriotului Național”. D. Brezeanu nu biblie fiecare cuvânt ca ceilalți interpreți ai acestui rol, ci citește aproape curent, împiedecându-se puțin numai de cuvintele străine. Comicul rezultă din intonația falsă a frazei. Un comic nu de suprafață. Dar celelalte creații ale d-sale din comediile lui Caragiale!... Ni se pare că actorul a colaborat cu autorul.

L-am văzut pe d. Brezeanu și'n Ion din „Năpasta”, un tip fumurlu. Credeam că d-sa se va mărgini la această încercare numai în parte izbutită. Dar nu. D. Brezeanu a luat vînt.

Interpretarea lui Shylock ne-a decepționat profund. D-sa ne-a redat un tip fals. Talentul d-lui Brezeanu, de alt gen, nu s'a putut mula în caftanul lui Shylock. În zădar a răcnit, a horcăit și s'a zbătut pe podele. Nici un accent n'a semănat cu acel înimitabil: Rezou! Aprob pozitiv! sau—Rușinoasă, mie-mi spui!

Am avut o sară tristă.

M. Sevastos

Miscellanea

De Max

Toate ziarele rominești au considerat ca o datorie patriotică să înregistreze dispariția semi-compatriotului nostru De Max cu laude necondiționate pentru talentul său. S'a făcut din el un egal al lui Irving, Mounet-Sully, Sarah Bernard etc. S'a depășit astfel, cu mult, nivelul de apreciere al criticei pariziene, singura în măsură să judece competent rolul și valoarea artistică a lui De Max.

Fiindcă avea o vagă origine română, nu era deajuns ca De Max să fi fost genial. De fapt lucrurile stau cam altfel și prima atenție se cuvine adevărului. Compatriotul nostru făcuse vîlvă la Paris printr'o viață dezordonată și romantică, care făcea idealul de adolescență a oricărui metec detracat. Maniere à la Wilde ori Baudelaire făceau din biografia, dealtfel săracă a lui De Max, un veșnic subiect de scandal monden. Și s'a vorbit mult de el, din acest punct de vedere, de unii cu dezgust și revoltă, de alții cu admirație și entuziasm. Dar aceasta i-a pregătît într'un fel sau altul un început de celebritate.

Se cuvine să mai adăugăm că De Max avea un remarcabil talent. Numai că substanța, calitatea acestui talent era vulgară. Anatole France spunea despre Napoleon, că avea, ca gen, aceeași inteligență ca oricare din soldații săi, numai că o avea într'o abundență neobișnuită.

De Max avea talent din belșug, numai că speța acestui talent era ordinară. Prin nevoia de a adapta rolurile la el, cu ajutorul a câtorva formule stereotipe de efect, fără să-și dea osteneala să se plece el până la roluri, era din tagma cabotinilor. Pentru el, un rol nu era o problemă de rezolvat, o viață de ghicit și reprodus. Era mai degrabă o ocazie de a-și prezenta superba persoană (era foarte frumos de altfel) de care avea, se înțelege, o excelentă idee, într'un chip mai avantajos spectatorilor.

Așa a apărut odată în rolul lui Xerxes din „Les Perses“ într'un „chaise à porteurs“, luminat de un bec electric, care trebuia să-l pue mai bine în evidență!

Și apoi tot cortejul de mofturi, de gesturi inutile, de schilodiri a textelor, de masacrare a tradiției clasice în favoarea sa personală. De Max era orientatul de talent, jumătate tragedie, jumătate music-hall (plecase dela „Chat noir“), pentru uzul metecilor bulevardier. Cazul său mai are și o altă semnificație. Cu el sfârșește diletantismul romantic în teatru, după cum cu Copeau, Stanislawski sau Gordon Craig începe teatrul conceput cu devotament și pietate, ca o ploasă sarcină spirituală.—M. R.

Anatole France și civilizația

Diferitele „poziții“ față cu Anatole France s'au precizat mai bine după moartea lui, în articolele ocazionate de acest eveniment. Opiniile exprimate se pot grupa în câteva atitudini bine distincte. La stînga, stau intelectualii și oamenii politici, credincioși ideologiei Marei Revoluții, care acceptă pe France în bloc, artist și gânditor.

Imediat, spre dreapta, urmează naturile pur artiste, care îl admiră ca artist, fără a se opri asupra gânditorului social și politic.

Mai înspre dreapta, se înșiră cei care-l admiră ca artist, dar îl resping cu energie ca gânditor și mai ales ca om politic. Acestea sînt naturile foarte artiste, și foarte conservatoare.

Însfîrșit, vin cei care, fără să-l nege talentul, caută să-l reducă, din cauza filozofului și omului politic din el. Aceștia se găsesc pe deoparte printre naturile intuitive ori „dostoievskiene“, și pe de altă parte printre naturile politice conservatoare. Cu toate sforțările lor de a separa atitudinea estetică de cea temperamentală ori politică (e vorba doar de o lume cultivată!), ei nu se pot opri de a nu *implica* pe artist în omul moral ori politic.

E interesant—și profitabil,—să ne oprim la categoria ultimă,

reprezentată, după cunoștințele noastre, mai ales de Bourget și de purtătorul de cuvânt al lui *Mercure de France*, — și mai ales la acest din urmă, care vorbește în numele acelei tinerimi, care nu mai „selectează” pe Anatole France; care opune însă maestrului o atitudine mai complicată decât aceea a unui conservator politic ca Bourget; și care privește atitudinea filozofică și politică a lui Anatole France ca element condiționând însăși valoarea estetică a operei acestuia.

Autorul lui *L'Ile des Pingouins* și al lui *Histoire Contemporaine* are împotriva sa pe bergsonieni și pe conservatori. Bergsonismul și conservatismul nu sînt două noțiuni care se suprapun (de bergsonism s'a putut reclama doar și sindicalismul). Dar oricum, — intuitie, instint, misticism, tradiționalism, religie a subconștientului sau a dogmelor, — sînt tot atîtea *velo* opuse inteligenței critice, respectuoase, „revoluționare”, distrugătoare de idoli veniți prin tradiție, ori găsiți gata în taințele sufletului și dezgropați prin „intuiție”.

Și'n adevăr, ceiace ofensează la France, este oficiul pe care-l face inteligența lui lucidă și necruțătoare. Nu „comunismul” lui îngrozește. Acesta nu poate avea trecere — și efect — decât la cei care nu mai au nevoie de France ca să fie comuniști. Ș'apoi comunismul lui France a fost atît de incidental, de nemilitant, a fost, cum se știe, atît de *alătura* de opera lui, o simplă rozetă la butonieră, la zile mari.

Altfel stă lucrul, — alta e primejdia, cînd e vorba de critica lui amară (subt forme atît de vesele, deci atît de atrăgătoare!) a tuturor concepțiilor, pe care stă societatea, ca pe o temelie neclintită. Primejdia cea mare este clintirea acestei temelii, prin critica trează și greu de parat.

Inteligența lui France este în adevăr dinamita care sfarmă conglomeratul august de „prejudecăți”, închegate de-alungul vieții sociale.

Criticul dela *Mercure de France*, admirînd arta lui France, cu oarecare încercări de rezervă, declară că glasul lui nu are nici un ecou în inteligențele și inimile celor pe care „îi exaltă o generoasă dorință de acțiune”, pentrucă nici o „idee forță” nu se degajează din gîndirea lui France. Opera lui nu conține nimic util; e numai frumoasă. Ea nu conține fructe, ci numai flori. (Din întîmplare, Thibaudet, servindu-se tot de comparații botanice, vorbește de „fructele” operei lui France. Eterna concordantă între criticii literari, mențiți să... orienteze publicul!).

Cu toate acestea, criticul dela *Mercure de France* vorbește de învătătura „anarhistă” a lui France. Și atunci iată că nu e un pur diletant, iată că produce și fructe — fie și otrăvite. Căci „anarhismul” acesta nu e nihilism, este eficient. Este iconoclast, — și de aceea antipatic; de acela lipsit de virtutea de a provoca „dorința generoasă de acțiune”.

Este vrednic de băgat în seamă, că toți cei care nu se împacă cu atitudinea lui France, îl reproșează două lucruri contradictorii: diletantismul și iconoclastia. Criticul dela *Mercure de France* are toate preferințele pentru „profesorii de energie” și găsește unul în Barrès, pe care îl opune lui France. Și negăsind în France un *astfel* de profesor, îi neagă însăși calitatea de „profesor”, deși apoi îl taxează drept profesor de lucruri rele.

Contrazicerea — în orice caz lipsa de o poziție sigură față

France apare mai bine atunci cînd îl asimilează, ca atitudine, lui Montaigne și lui Rabelais, care au fost, cum se știe, „profesori” de liberă gîndire și de toleranță.

Criticul dela *Mercur* de France asimilează pe France cu acești doi mari profesori de umanitate, pentru a arăta anacronismul profesurii lui France—căci, zice d-sa, astăzi păcătulm prin exces de indulgență și indiferență, nu ca pe vremea celor doi gînditori ai Renașterii.

Prin urmare acum discuția își schimbă obiectul. Nu mai e vorba că France nu are idei-forțe, nu mai e în discuție meseria lui de profesor, ci calitatea învățaturii pe care o profesează și oportunitatea ei.

Să vedem.

Ce „profesează” France? Acest cuvînt ar merita două părechi de ghilmete, fiindcă France nu profesează. El e un artist. E vorba numai de semnificația operei lui, de celace se degajează din ea. De celace e în ea determinant pentru voința noastră. Cuvîntul „profesor” întrebunțat de criticul francez, admirator al lui Barres, care-și punea teze, arată el singur că France nu e judecat ca artist, ci ca scriitor favorabil sau nefavorabil unor idealuri, și condamnat ca contravenient la acele idealuri.

Să revenim și să vedem ce „profesează” France, dacă-i vorba de „profesare”. El profesează primatul inteligenței, drepturile ei imprescriptibile și (sau: adică) libertatea de gîndire. France e antidotul cel mai puternic al bergsonismului. Și, recunoscînd inteligenței dreptul de a chema la tribunalul ei orice idee consacrată, a-l cerceta validitatea și a o demasca, dacă ascunde, sub forma ei augustă, un instinct, un interes egoist, o prejudecată, este și cel mai puternic antidot al tradiționalismului conservator.

Spre sfîrșitul veacului trecut au apărut mai multe fenomene, care acuzau o debilitare a curajului inteligenței și o tînjire a încrederii în progres—intr’un cuvînt, o renunțare la inteligență: „falimentul științei”, „budismul” însoțit chiar de ritualuri, la care luau parte somități ale gîndirii franceze (pe-atunci sombra până și un Taine), simbolismul, neocatolicismul,—în sfîrșit tot felul de simptome ale unei crize morale, recunoscută pe-atunci de toată lumea. Și, ca întotdeauna, a venit și justificarea filozofică a stării morale, justificare ce a fost și mai este încă bergsonismul. Această concepție a îmbogățit știința despre om, căci nici o teorie mare nu vine și nu se duce, fără a aduce un aport la patrimoniul de gîndire al omenirii,—dar cauza ei socială stă în legătură cu criza morală, de care se lamentau pe-atunci moralisții europeni.

De fapt, criza a început îndată după Revoluția cea mare, care n’a satisfăcut, firește, decît o mică parte din ce se aștepta dela ea, și care ține până astăzi, pentru că „Revoluția” aceia încă nu s’a desăvîrșit, ba încă s’a complicat cu rumorile altor „Revoluții”,—subsistînd pe de altă parte, neconținut, un curent reacționar, care suspină încă după ce-a fost înainte de 1789.

În vremea aceasta de misticism, simbolism și „faliment al științei”, France a fînut sus drapelul inteligenței suverane și libere.

Fost-a el un anacronism? Un Montaigne întîrziat, inutil?

Dar curente de idei, cu efect în viața practică, amintite mai sus, nu sînt cauze îndestulătoare pentru apariția unui Montaigne modern?

Ori poate France e un anacronism acum după războiu? Dar a fost vreodată mai multă nevoie de o cruciadă împotriva obscurantismului, instinctualismului, decît în vremea asta de ură, de calomnie, de despotism—de izbucniri atavice?

E de invidiat optimismul contemporanilor noștri, care cred că am progresat atît de excesiv, ne-am desanimalizat atît de mult, comprehensiunea și indulgența sînt atît de complet concetățenele noastre de orice moment, încît, ca să ne mai virilizăm, ca să nu ne stingem din prea mult abstracționism, ar fi nevoie de o doză de gorillism.

De fapt—și chiar cînd pe spirala progresului ne aflăm în ascensiune—sîntem încă la începuturile omenirii... Cele cîteva zeci de mil de ani de cînd sîntem „oameni“, sînt puțin lucru în evoluția speciei, dacă soarele ne mai îngăduie măcar un milion de ani de existență...

Nu e clar pentru oricine gîndește puțin, că istoricul de peste cincizeci de mil de ani va considera toată istoria omenirii de pînă azi ca o porțiune din preistoria omenirii? Ceva de pe la începuturile omului?

Cînd încă diferențele importante dintre oameni sînt pentru mincare (fie și sub forma „superioară“ de zone de influență, de debușuri pentru industrie, de colonii, etc.), cînd aceste diferențe se soluționează prinucidere, cînd milioane de oameni sînt instruiți oficial cum să ucidă mai bine, și ocupația asta e încunjurată cu cel mai mare prestigiu, nu sîntem oare încă în perioada primitivă a omenirii? Trăiau, în fond, altfel Pielele-Roșii?

Și atunci să fi trecut oare vremea cînd mai e nevoie de afirmat inteligența contra instinctului? Și indulgența contra urii? Sînt oare atît de debilitate în noi apucăturile bestiale, încît e nevoie să le fortificăm prin înăbușirea intelectualismului, prin cultivarea instinctualității? Sîntem atît de sterilizați de prejudecăți, încît, ca să ne dăm acest balast, zice-se util, trebuie să le cultivăm în noi prin cultivarea liric-pioasă a apucăturilor ancestrale? Am ajuns la o atît de primejdios de excesivă intelectualitate și reflexivitate, încît ne trebuie Intuiționism în doze forțate?

Dar încă la noi? Trebuie să punem în discuție și cazul nostru, cînd vorbim de France, pentru că France este un scriitor cași național, atît de mult e cetit în țara noastră. Altfel, aceste rînduri n'ar prea avea rost, iar „polemica“, dusă de aici de pe malurile Bahluiului, cu criticii francezi ar fi deadreptul comică.

Și, la noi, France e inutil, vătămător ori folositor?

Răspunsul e cuprins în cele de mai sus. Și dacă criticul dela *Mercure de France* socotește că acest Montaigne modern, care e France, nu mai e necesar în Franța,—la noi și d-sa l-ar crede poate util, tocmai pentru motivul pentru care crede că, în vremea lui, Montaigne a fost util în Franța.

Biografia

Biografia unui scriitor dă un ajutor apreciabil la *explicarea cauzală* a operei lui. Leopardi a fost pesimist din multe cauze; una este poate și aceea că a fost bolnav, ghebos și deci bătut față cu sexul slab de domni cu torsul drept și bine antrenați.

Dar, — și mă gândesc mai mult la poezia lirică, — pentru plăcerea estetică a cetitorului, biografia mai întotdeauna este dăunătoare. Chiar și poezia lui Leopardi *pierde*, dacă mă gândesc că una din cauzele ei este disgrafia lui fizică. E mai puțin impresionantă. „Durerea lumii” atunci atîrnă și de frigiditatea (față numai de el) a sexului frumos din tirgul lui. Acea durere a lumii din versurile sale nu mai are atunci grandoarea ei. Ba afacerea poate deveni chiar puțin cam comică, prin disproporția dintre cauză și efect. E drept că uneori banalul cauzei poate să mă facă să admir prin reflecțiune, ca de pildă mărețla „Lucefărului”, dacă este adevărat că Eminescu și-a idealizat o aventură, în care el a fost Hyperion, o cucoană din București—Cătălina și un fecior-în-casă fercheș—Cătălin. „Ce putere de idealizare!” „Ce spirit înalt!” „Cum transformă totul în aur!” „O fi fost M-me Ionescu din *Five-o'clock* a lui Caragiale, și ce-a scos Eminescu!” etc.. Și totuși, dacă admirația acestei puteri de transfigurare (chestie de reflecție—și deci nu impresie directă de artă), mă ajută într'un fel să gust poezia, persistența în minte a ideii de M-me Ionescu din *Five-o'clock* și a unui fecior-în-casă se amestecă inoportun între mine și „Lucefărul”. Trebuie să uit... Și e drept, Eminescu are puterea de a te face să uîți.

Dar nu întotdeauna poezii transfigurează așa, ca să ne pună *pe alt plan* și să facem abstracție de „biografie”, ori să admirăm din cauza ei.

Lanson spune că Lamartine adnotîndu-și *Meditațiile* în edițiile ulterioare, le-a răpit farmecul. Așa dar „Lacul” a fost scoborit la întîmplarea amoroasă, circumstanțiată, a unui tînăr fără ocupație cu o doamnă mai în vîrstă decît el, soția unui profesor de fizică („Elvira”). N'a mai fost „femeia”, pe care ne-o închipuim liberi cît mai romantic după amploarea imaginației noastre și în marginile totale ale aspirațiilor noastre; a rămas, concret și precis, o femeie banală, nevasta unui profesor. Și nici n'am mai fost atît de liberi ca înainte, să ne însușim poezia, nouă, afacerilor noastre de sentiment ori previziunilor, așteptărilor noastre sentimentale. Acum era un incident cunoscut, concret, delimitat: Un tînăr în disponibilitate de ocupații și o doamnă mai în vîrstă, morală, maternă și cam bigotă: femeia unui burghez, d-na Charles, care a făcut dragoste pe malul Lacului Bourget, la băi, și apoi a fost cam respinsă de tînărul care se rugase timpului să-și suspende „Son vol”. S'a dus farmecul... Și nici măcar transfigurarea mare, „metafizică”, ca în „Lucefărul”.—Și chiar în „Lucefărul”, ideea aceasta auxiliară, a transfigurării, este o reflecție de critic. Dar aici vorbim de cetitori, nu de critici. Criticii sînt niște nenorociți, care cetesc greșit, cu o conștiință în plus, cu gîndul *cum* a scris poetul. De aceia un mare critic a recomandat criticului să se silească a ceti o primă dată ca cetitor simplu, naiv, nu cu teoriile în cap, și apoi a doua oară ca critic.—Și e mai bine ca cetitorul să nu știe cine era d-na Elvira.

Și cine este femeia „cu părul lung bălai“ din Eminescu? E Veronica Micle, care-i scria, când era supărată pe el: „Domnule“, „d-ta“, cu acea ironie acră și intelectualicește scurtă a femeilor de o anumită categorie.—Ș'atunci singura salvare e să uităm toate astea, ori să credem pe Maloescu că nici o femeie reală nu există în Eminescu, că el iubea un ideal de femeie, ca să zicem așa, chiar cu ocazia Veronicăi,—adică să ascundem biografia în fundul saltarului, de unde s'o scoatem când facem critică științifică, adică a cauzelor.

Poezia lirică pierde prin biografie în orice caz, chiar când, ca să vorbim tot de poezia erotică, eroina ar fi o filință angelică. Valoarea unei poezii lirice e generalitatea ei, posibilitatea ce o dă cit mai mult și cit mai multor oameni să-și trăiască sufletul lor cu ajutorul ei. Orice explicație biografică este o limitare, un atentat la generalitatea ei.

De altfel, oricare ar fi genul literar, biografia nu poate da nici un ajutor—nu poate avea nici un rol în critica estetică. E frumoasă sau nu o operă de artă? Răspunsul total e în ea. Și nici în critica psihologică. Cum e sufletul artistului? Răspunsul e în opera lui și numai în ea.—Psihologia *omului*, care a mai fost artistul, e altă problemă. Când *ajung* la *om*, încep critica științifică, a cauzelor, *etiologia* operei de artă, cum s'ar prinde.

Și mai ales poate da un material interesant științei sufletului. Deosebirea, uneori contradicția, dintre artist și omul din-dărătul lui, poate forma o problemă de psihologie generală—și nu de critică literară.

Iar psihologia *omului* uneori ne poate înșela asupra psihologiei artistului. Putem crede că unele facultăți ale lui sînt operante și în opera lui de artă și—să le și găsim acolo, fără să fie.

În istoria literară însă, biografia este un capitol foarte necesar. Dar cu aceasta am intra în altă ordine de idei.

„Luceafărul“

D. D. Caracostea dă în „Adevărul literar“ izvorul „Luceafărului“, o poveste, care i-a servit lui Eminescu pentru subiect și chiar pentru concepție.

În notița noastră de mai sus, vorbim de un incident din viața lui Eminescu, care ar fi originea acestei poezii și care ne-a fost relatat de Vlahuță.—Vlahuță spunea că-l cunoaște dela însuși Eminescu.

A *inventat* Eminescu, ori Vlahuță întâmplarea cu cucoana și cu lacheul? Greu de crezut.

Singura soluție ar putea fi aceasta: Faptul relatat de Vlahuță s'a întâmplat și poetul, dînd peste acea poveste, a găsit în ea întâmplarea sa idealizată și a utilizat-o.

Că trebuia să-i convină *personal* povestea, e sigur în orice caz. În poveste e simbolul omului de geniu, izolat și nefericit, din cauza geniului său. Povestea, așa dar, nu putea fi pentru el un simplu subiect frumos,—ci o expresie a propriei sale soarte.

Dacă a găsit în ea și mai mult, ceva mai apropiat, mai particularizat,—aceasta e întrebarea! Noi credem că răspunsul la întrebare poate fi afirmativ. În cazul acesta, Vlahuță n'a inventat ori visat!

Tot Eminescu

În alt număr din „Adevărul literar“, un tînăr care arată mult entuziasm pentru Eminescu, citind poezia „De cite ori, iubito“, găsește un termen nepotrivit în versul:

Oceanul cel de ghiajă năzare înainte.

E drept că termenul e urît. Dar Eminescu nu are nici o vină. În „Convorbiri Literare“ și în toate edițiile afară de a lui Scurtu, e „*mi-apare* înainte“. Scurtu a schimbat, zice el, pentrucă, găsind pe „năzare“ într'un manuscris al lui Eminescu, i s'a părut mai *plastic*!

Scurtu, de obicei, schimbă cînd crede el că a găsit ultimul manuscris. Aici însă a schimbat, pentrucă i s'a părut mai frumos! Și n'a băgat de samă că nici nu e corect romînește.

Aceasta e nefericirea lui Eminescu: amestecul în opera lui, îmbogățirea ei cu „postume“ (care-s ciorne, nu postume) și corectarea ei.

Și—greșelile de tipar. Am auzit cîndva pe un poet de mare talent și fervent admirator al lui Eminescu, recitînd:

O, tu *erai* cu barba 'n noduri...

Și cum putea recita altfel, cînd nu cunoștea decît ediția Șaraga, unde în loc de „*crai*“ e greșala de tipar: „*erai*“?

Eminescu trebuie lăsat așa cum e în „Convorbiri Literare“ și tipărit cu atenție.

„Ultimul“ manuscris este o utopie, pentrucă e greu de știut care e ultimul din cele dela Academie; pentrucă chiar dacă știi, *acesta* e penultimul, căci ultimul a fost cel dela tipografie,—și pentrucă „ultimul“ manuscris în realitate nu e nici acesta, ci e ultima corectură tipografică. Ce scriitor nu-și corijă bucățile și în zaț? Coșbuc a schimbat la corectura poeziei „Na Duna“,

tipărită aici, chiar ordinea strofelor și a mai adăugat trei strofe (cele mai frumoase). Balzac, France își îmbunătățeau opera în zaț. France corecta de opt ori, ducînd textul dela unul oarecare pînă la perfecția totală, uneori refăcîndu-l în întregime.

Dintre toate nesiguranțele asupra textului lui Eminescu, cea mai mică rămîne atunci cînd respectăm pe cel din „Convorbiri Literare“. Bine înțeles, corijînd văditele greșeli de tipar.

P. Nicanor & Co.

Recenzii

N. Davidescu, *Conservator et C-ia*, (roman), editura „Ancora”, 194.

D. N. Davidescu, publicist reputat și de talent a dovedit prin noua d-sale lucrare o variată curiozitate care știe să treacă dela preocupările de critică literară la cele de sociologie. Partidul conservator a cărui decadență în țara noastră e înscrisă în destinul său încă dela mijlocul secolului trecut, și-a trăit ultimile zvicniri de viață imediat după terminarea războiului mondial. La dizolvarea lui s'au asociat felurite cauze : acapararea unui partid istoric de către aventurieri vulgari, eșii din alle clase, bancrute financiare, oboseala și dezorientarea vechilor membri etc.

Toate aceste fenomene de decadență au fost notate cu conștiințozitate de istoric al moravurilor sau de reporter cinstit al vremii sale de către d. N. Davidescu. Ultima sa lucrare e tot o operă de publicist. Nu e însă, în niciun caz una de artist. D-se transcrie direct din viață un tablou de moravuri care e o simplă înregistrare de fapte sociale, legale între ele prin o compoziție binefăcută și animate ici și colo de oarecare patetic în stil. Dar Taine a scris o istorie a vechiului regim din Franța și E. Renan una a poporului evreu unde pagini de adevărată literatură însuflă textelor un remarcabil dramatism epic. Nici unul din ei însă nu s'a gândit să-și subintituleze operele : „roman”. Romanul d-lui Davidescu nu e decit o bucată de onorabilă publicistică. Și numai atât. Ar putea fi istorie dacă ar avea informația riguros exactă ; ar putea fi roman dacă ar crea viață. Dar aceste două condiții lipsesc lucrării de care ne ocupăm. Publicistul transcrie, artistul preface. Materialul din „Conservator et C-ia” e brut. Autorul e pasiv : își suportă materialul, dar nu-l desfigurează. Inspirația e așa de directă și opera imaginației așa de nulă, încit aproape toate personagiile, cași evenimentele au chee.

E vorba de dizolvarea partidului conservator în epoca post-belică. Atunci șeful partidului conservator, sceptic elegant, ambițios, posedind o casă cu o superbă „verandă” (de ce nu s'a scris la urma urmei că e în str. Mercur colț cu Bulev. Colței ?), a făcut politică filogermană și a prezidat guvernul dela Iași. Il cheamă Bărăgan (ce mai înțozitate ingenioasă într'o așa de subtilă deghizare !)

Alt stîlp al partidului e prințul Vladimir, dela Bacău (exact dela Comănești) care e extrem de bogal, fundează o bancă, la al cărei fa-

liment se impuşcă. Directorul acestei bănci Bănuţă Drăgan (iarăşi terminaţia sugestivă a numelui) e un arivist vulgar, care exploatează buncredinţa a vechilor boeri—şi duce de ripă banca partidului (din Calea Victoriei).

Rolaru, directorul jurnalului, e un om fin, intelectual şi persoana cea mai respectabilă din roman. Mai sînt şi alte personaje, mai obscure, care cu puţină bunăvoinţă şi cu mai multe relaţii bucureştene, decît avem noi cei dela Iaşi, s'ar putea uşor identifica. Interesul monden şi politic al romanului devine astfel punctul central de preocupare al celtorului. Un fel de şaradă sau de joc de societate, care, nu ne îndoim, va face deliciul multor cercuri distinse din societatea bucureşteană.

Criticii transformaţi în detectivi vor avea ocazia să facă amuzante pîriuri şi... toată lumea va fi fericită.

Un temperament artist procedează însă altfel. Din toată experienţa vieţii el culege impresii din medii şi dela persoane disparate, din timpuri deosebite şi le grupează în personaje după logica creaţiei şi a vieţii, nu după aceea a strictei realităţi. Oscar Wilde obişnuala să spună: „nu numai că arta nu cople natura, dar e mai exact de spus că natura cople arta. Nu vedeţi cum, dela o vreme, toate peisajele seamănă cu Corot?” Iar Marcel Proust, cînd a fost întrebat dacă Baronul Charlus din „A la recherche du temps perdu” corespunde lui Robert de Montesquiou, a răspuns că niciodată un artist n'ia ca model o singură persoană, ci sute. Culege figura dela unul, cutare apucătură dela altul, cutare obicei dela altcineva şi din această eterogenă sinteză, creiază viaţa. Aşa vreme cit d. N. Davidescu reproduce personagii existente, fără să le adauge nimic, face operă de fotograf, dar nu de pictor. Şi cum accentul tipic ori specific al artei lipseşte, tipurile din „Conservator et C-ia” sînt slab conturate, n'au personalitate şi nici viaţă. Desenul lor e moliu şi fugitiv. Şi la urma urmei toate personajele seamănă între ele. Nu e deajuns să arăţi pe Bănuţă Drăgan oferind veşnic tabachera „şefului” mai înainte de oricine, ca să redai figura arivistului cu orice preţ.

Un singur personaj e deosebit de celelalte şi acela fiindcă e de alt sex. E d-na Torry Clopotaru. Nu ştim ce a vrut să facă d. Davidescu din această eroină, fiindcă celtorului nu-i e dat să pătrundă în intenţia autorului. Realizarea e însă de un romanesc adesea vulgar. Pentruce, din care complicaţie sadică, această persoană rece, voluntară şi ambiţioasă, se dă inconştient unui hoţ care venise s'o fure şi care se întimplă să fie şoferul Mustiriu? Pentrucă, în baza unei psihologii „Bataille—Bernstein”, femeile iubesc cavalerii de industrie exotici ori excrocii impresionanţi? Să se fi lăsat impresionat d. Davidescu de şansonetele apase în genul lui „Mon homme”? Ne-am fi aşteptat dela un rafinat ca d-sa la o reţetă mai puţin convenţională, dar mai ales mai puţin răsuflată. Misoginismul d-sale s'ar fi putut justifica printr'un satanism ceva mai puţin simplist, salvînd de grotesc această figură feminină.

Ferită de un astfel de episod, această istorie anecdotică a decadenţei conservatoare, fără să fie „roman”, şi-ar păstra interesul ei de document al vremii. Mai ales că e scrisă frumos, cu compoziţie şi claritate.

M. Ralea

* * *

Albert Thibaudet, *Les princes lorrains*. Grasset, 1924.

Adoptînd forma dialogului de idei reprezentată de Renan odinioară şi reluată azi de Paul Valery, distinsul critic şi gînditor dela

„Nouvelle Revue Française”, discută cu pătrundere, spirit și adesea scinteeletoare vervă, subți variatele ei aspecte, una din problemele capitale ale politicii contemporane: raporturile actuale dintre Franța și Germania, cași marea chestie rhenană.

Prinții loreni sînt Poincaré și Barrès, numiți astfel de unii, în amintirea Guizilor atot puternici, din secolul Renașterii.

După războiu, scrie Thibaudet, Franța a fost guvernată temporal și spiritual de o echipă loreni. Oamenii dela Est, sînt însă cum e natural, mai esențial patrioți decît ceilalți Francezi și cînd Poincaré a fost ales la Elizeu, „Le Temps” a aplaudat la faptul că acesta va fi sustras influenței combismului, jaressismului și pacifismului.

Cu probitatea, elocvența și cultura lui clasică, Poincaré nu a făcut după războiu, decît să pledeze în fața lumii drepturile Franței, cu îndirjirea unui procuror loreni, în care trăia spiritul vechilor legiști ai regelui de altădată.

Politica lui a fost secundată de acțiunea intelectuală a lui Barrès, despre conferințele cărora, intitulale „Le génie du Rhin”, un profesor din Bonn a spus, că în ele, masca lui Chateaubriand ascunde planurile lui Richelieu. Părerile, nu lipsită de temei susține Thibaudet, căci dacă Barrès înlătură ideea anexiunii la Franța a provinciilor rhenane, el încearcă nu mai puțin să provoace și să favorizeze o ruptură a unității germane, ruplură care pentru generația de azi germană cași rhenană, comportă mizerii, umilinți, devastarea intelectuală și morală.

„Rhenania” e o zonă de siguranță pentru Franța, iată rațiunea noastră franceză spune Barrès, dar îmbrățișînd același punct de vedere observă Thibaudet, Germania a vorbit și poate vorbi despre Lorena, iar Italia lui Mussolini, despre Savota.

Și dacă admitem aceasta, harta actuală a Franței devine o hartă de războiu viitor, în care ea se va afla în fața a trei dușmani, doi mulți, Germania și Rusia, și unul nesatisfăcut, Italia.

Cei doi prinți loreni au fost desigur împreună cu Clemenceau și Foch, excelenți șefi de războiu și naționalismul a procurat Franței o doctrină salutară, dar ei au ignorat Europa și ea le-a răspuns. Poincaré n’a fost niciodată simpatic dincolo de hotarele țării lui și cu tot geniul său, Barrès nu are nimic din reputația mondială a unui Anatole France sau Bergson.

În contrast cu ei, Thibaudet evoacă figura meridionalului Jaurès. Prinț al tribunei și al pieței publice de o versatilitate sonoră mai mult decît prinț al spiritului pur, cuvîntul lui ar fi putut contribui însă să creeze ceiace a lipsit Franței în 1918 cași pe urmă: o opinie de pace.

Spirit european în adevăratul senz al cuvîntului, dacă Jaurès a putut fi considerat de adversarii lui ca un „Anti France”, Poincaré și Barrès sînt niște „Anti Europe”.

Desigur Jaurès, filozof al ideii, plutea ades deasupra contingențelor istorice și nu avea ca Barrès, sentimentul profund al trecutului și al duralei creațoare, totuși o parte din inteligența franceză trebuie să reia astăzi formula lui, căci toate țările depînd una de alta și Franța nu se poate izola, decît în dauna ei, de marea comunitate europeană.

Alitudinea lui Thibaudet cași punctul de vedere din care îmbrățișează realitatea e fără îndoială comprehensiv, senin și înalt; iar studiile lui de filozofie politică, considerate în lumina alegerilor franceze din Mai și a recentelor evenimente internaționale apar profund semnificative.

O. B.

* * *

D. I. Suchianu, *Despre avuție*, Introducere sociologică în Economie, 78 p., București, Tip. „Reforma Socială”.

Subți forma unui opuscul intitulat „Despre avuție”, d. Suchianu ne

prezintă rezultatul unei mature reflecții asupra fenomenelor specific economice.

Lucrarea d-lui Suchianu interesează nu numai printr'o expunere excesiv de subtilă, printr'o logică strânsă și condusă cu multă abilitate, printr'un spirit combativ și entuziast, dar mai ales prin concluziile originale ale autorului care fac înoldeana farmecul studiilor d-sale. De această dată liberat de orice forme tradiționaliste, ca acelea pe care a trebuit să le păstreze în lucrarea d-sale precedentă: (*Le mouvement historique de 1815 et ses enseignements économiques à travers l'oeuvre de David Ricardo*), d. Suchianu dă deplină libertate spiritului d-sale cercetător și subtil pentru ca printr'un efort de sinteză să ne conducă la concluzii cu totul originale și mult gândite.

Autorul pornește în lucrarea de față, întru cercelarea unei definiții științifice a fenomenelor economice.

După ce reamintește elementele de care e condiționată o adevărată definiție (obligativitatea regulei, împărțirea fundamentală și bipartită în lucruri permise și nepermise, sancțiunea regulei, precum și caracterul după care regula e deopotrivă aplicabilă faptelor, ideilor, regimurilor și doctrinelor), d. Suchianu analizează distincțiile ce au fost date pentru a diferenția noțiunea fenomenelor economice. D-sa arată că noțiunea de „util-dăunător” sau „principiul minimumului efort” precum și dualitatea „ciștiș-pagubă” nu au nimic specific economic, întrucât le înfățișăm și în definiția altor fenomene, iar deosebirea nu provine decît din diferența de dozaj, de grad.

D. Suchianu arată că în afară de această dificultate mai intervine și faptul că economiștii au privit doctrinile economice ca „preoții” și nu ca sociologi, căuind adevărul veșnic, absolut, fără a conveni că fenomenele sociale au un aspect-rituri și un aspect-dogme, indisolubil legate. Adevărul doctrinelor economice este relativ și exprimă traducerea unei mentalități colective, vremelnice și ea la rindul ei.

Autorul caută apoi a găsi în noțiunile populare și generale ale științei economice actuale, noțiunea dominantă care să diferențieze fenomenele specific economice. D-sa ajunge la concluzia că toate sînt general-sociale și nu specific-economice.

Astfel ideea de „valoare economică” nu e specifică economiei, întrucît orice valoare răspunde unei utilități pe care o simțim ca o trebuință și pe care o înțelegem și în alte fenomene sociale. Deasemeni noțiunile clasice de producție, circulație, distribuție, consumație, sau împărțirea în agricultură, industrie, comerț și profesii liberale convertite de economiști în producție, muncă și servicii, sînt proprii și altor domenii sociale. (D. Suchianu găsește însă că profesia are ceva specific economic fără a fi suficientă însă pentru a explica cînd celelalte noțiuni din general-sociale devin specific-economice). În sfîrșit „principiul luptei de clasă” sau distincția prin „raporturile ce se pot exprima în monedă” nu fac parte din domeniul exclusiv al economiei.

Autorul ne semnalează apoi definiția sociologică a lui Stammerl după care „fenomenul economic e un ansamblu, o masă de raporturi juridice asemănătoare”, iar fenomenul economic un alt mod de a fi a celorlalți factori sociali ce nu se poate concepe decît în funcție de altceva.

După ce amintește deasemeni diferențierea făcută de Spann între valorile morale, religioase, științifice, estetice, ce sînt scopuri în sine, și valorile economice care nu sînt valori-scopuri, d. Suchianu degajează caracterul derivat al fenomenelor economice pe care definiția d-sale va trebui să-l explice.

Autorul pleacă atunci în căutarea definiției fenomenelor economice dela noțiunea centrală a Economiei, dela noțiunea de „avute”. Și arătînd că avuția e un procesus, o noțiune de acumulare, d-sa ajunge la concluzia că *acumulabilitatea* e funcția care dă un caracter specific lucrurilor economice. D. Suchianu remarcă foarte just că a-

cumularea în sensul generic poate fi și de domeniul fenomenelor morale, religioase, juridice, sau politice, dar atunci e vorba de o *acumulare directă de putere socială* pe cînd în cazul bogăției, acumularea intervine ca un *semn reprezentativ al acestei puteri*.

În primul caz e vorba de o putere socială, de o energie impersonală și imaterială pe care sociologii au numit-o „*mana*”; și bogăția poate conferi *mana*. De aci analogia între *mana* economic și celelalte varietăți ale puterii sociale. Diferența însă, e că acumularea economică e diferită, întrucît e o acumulare de semne reprezentative ale acestei puteri și nu o acumulare directă de putere.

Moneda nu e altă o putere de cumpărare cît prototipul semnului reprezentativ de putere socială. Dar moneda nu e singurul simbol de semne reprezentative de *mana*; diferența însă e că celelalte simboluri nu sînt acumulabile.

Concluzia d-lui Suchianu e că orîdeciteori un semn reprezentativ de putere socială devine acumulabil, *ipso-facto* se transformă în economic. Natura acestei puteri, fie ea religioasă, juridică, estetică, politică, științifică, militară sau educațională, e indiferentă. Calitatea de *acumulabilitate* e suficientă. Autorul nu se mulțumește numai a afirma, și caută în confirmarea faptelor, verificarea ipotezei sale.

Prin faptul că natura puterii ce reprezintă simbolul acumulabil e indiferentă, d. Suchianu arată că forța economică nu e „*primitivă*” ci „*compusă*”, adică o rezultantă a unor forțe componente de altă natură. De aci caracterul „*derivat*” pe care autorul îl găsisse semnalat în definiția lui Spann.

Calitatea de *acumulabilitate*, funcționează nu numai pentru a transforma un fenomen divers în fenomen economic, dar și „*à rebours*”. Ridicarea facultății de acumulare ridică caracterul de fenomen economic, iar simbolul redevine ce era înainte de a fi fost investit cu această calitate de acumulare.

D. Suchianu arată că profesia e un fenomen economic dat fiind că este „*esențialmente o acumulare de gravitate, o acumulare de anormalitate și o acumulare de consultații*”. Gravitatea, anormalitatea și consultațiile fiind semne acumulabile de *mana*, profesia e o noțiune economică, o condensare de elemente pur economice înăuntrul aceleiași funcții.

Autorul ne arată apoi cum criteriul de separație între permis și nepermis ni-l dă tot ideea de acumulare. Regulele economice constau în *tabu-uri negative și obligații pozitive de acumulare*. Ceiace diferențiază însă *tabu-urile economice* e că ele nu sînt de *atingere* ca în materie religioasă, ci de *acumulare de semne reprezentative de putere socială*. *Tabu-urile economice* nu au o durată veșnică ci evoluează în sensul că pot fi ridicate sau chiar inversate.

Obligația de a acumula e o realitate, întrucît în materie economică, neacumulînd nu numai că nu se poate progresa dar nici nu se poate menține. Plecînd dela formula marxistă că „*exploatarea mare expropriază pe cea mică*”, d. Suchianu arată foarte suggestiv, cum micul producător, dacă nu devine mare producător riscă să nu mai fie nici mic producător.

Sancțiunea economică a obligației de acumulare nu e o *readucere la statu quo-ante*, ca la celelalte fenomene sociale, ci o *pedepsire*, prin ruinare. Sancțiunea economică are deci rolul menținerii schimbării, a *conservării devenirii*. Cu un bogat lux de exemple autorul își urmărește aplicațiile teoriei sale în lumea contemporană, în societatea medievală, în atmosfera societăților primitive, precum și în

gîndit de doctrina marxistă.

Însfîșit d. Suchianu arată că în lumea valorilor economice, lucrurile se împart în obiecte *indefinit acumulabile*, și obiecte *limitat acumulabile*. Atunci cînd calitatea de *acumulabilitate* a încetat, obiectul dispăre din lumea valorilor economice pentru a deveni ce fusese înainte de a fi susceptibil de acumulare.

Acumulabilitatea indefinită și acumulabilitatea limitată sînt pentru autor cei doi poli ai vieții economice. Valorile sînt în continuă luptă, căutînd a obține dela „colectivitate” calitatea de acumulabilitate indefinită, de monedă, care reprezintă prototipul acumulabilității indefinite. Moneda e rezultatul adeziunii colective la investirea ei cu caracterul specific economic, e rezultatul unui „succes de opinie” cum vrea s'o numească d. Suchianu.

Acestea ar fi în rezumat ideile pe care autorul le expune cu mult talent în noua d-sale lucrare. Un rezumat însă al ideilor d-lui Suchianu pierde din verva-i caracteristică, din abilitatea cu care d-sa conduce cititorul prin toate rigorile stabilite în găsirea definiției, precum și din numeroasele exemple sugestive pe care le arată la fiecare pas. Autorul conduce expunerea ideilor d-sale originale cu multă impecabilitate, cu virtuozitate chiar, lăsînd mereu cititorului dorința de a-l urmări pînă la sfîrșitul studiului cu toată dificultatea ce ar putea-o implica subtilitatea ideilor.

Concluzia autorului e de o prea mare importanță pentru a fi definitiv tranșată — cum de altfel o spune și d. Suchianu, — prin acest studiu.

Savel Rădulescu.

* * *

G. Popa-Lisseanu, *Toxaris sau prietenia după Lucian*, București, 1924.

Este o lacună a evoluției noastre literare că n'avem o serie de opere inspirate și modelate după capodoperele greco-romane. Imprejurările istorice, în care am trăit, explică această lacună și de ce am avut o școală latinistă, fără a fi trecut printr'o epocă de clasicism. Școlile grecești dela București, Iași — și'n alte orașe ca'n Botoșani, școlile la început de românește și slovenește erau să ajungă cătră sfîrșitul secolului iarăși școlii numai de grecește — n'au putut provoca destul răsunet în societatea românească, în al cărei suflet era alita rezervă, ca să nu zic resentiment față de Greci, care cu ajutorul Turcilor se instalaseră la noi ca stăpîni. Aceleași școlii grecești reprezentau o imitare, nu o asimilare a culturii grecești, apărînd astfel mai mult un capitol de literatură bizantină, decît o epocă de literatură românească în altă limbă.

Budai-Deleanu, Coșbuc, Al. George sînt apariții singulare, nu înseamnă că sufletul românesc a fost frămîntat, modelat, ca să rămînă ceva tradiție, de idealul clasic. Celace n'a fost, se poate suplini azi. Din acest punct de vedere inițiativa *Culturei Naționale* și a Casei școalelor merită toată lauda, iar între protagoniștii răspîndirii operelor clasice greco-romane în cercul cel mai larg al românilor d. G. Popa-Lisseanu are rol de conducător. Și este bine că alege opere, care pot găsi mai repede favorul publicului și sînt pe de altă parte în legătură cu viața noastră națională. „Scitul” din dialogul înălțător despre prietenie, este zis așa în acea accepție geografică, după care într'o vreme tot ce era la Nord și Nord-Est de Dunăre era Scit.

Toxaris merita să fie tradus și pentru motivul că reprezintă cea mai de seamă operă ce s'a scris despre prietenie. Ni s'a dat o prelucrare liberă și nu o traducere juxtalinară, celace ridică prețul operei d-lui Popa-Lisseanu.

Lucian de altfel este un autor preferit al publicului românesc începînd din secolul al XVIII-lea, cînd găsim primele traduceri românești circulînd în principate, întocmai cași *Télémaque*, care în sec. XVIII-lea s'a tradus de două ori.

I. Minea.

* * *

Willi Nef, *Die Philosophie Wilhelm Wundts*, Leipzig, 1923, Felix Meiner Verlag, pag. 357.

Observatorul atent poate constata împreună cu R. Zabloudovski „că de vre-o sută de ani nu s'a simțit un interes mai intens pentru filozofie ca în Germania de astăzi”. Criza intelectuală europeană, cu întreg cortegiul ei de urmări nefaste pentru cultură, pune pe gânduri cercuri din ce în ce mai largi. Și nu puține glasuri se unesc spunând că boala e veche. Estompind ușor diferențele dintre Kayser și Spengler sau Keyserling, toți indică același origine a răului: Nesocotirea instinctului metafizic, nesocotire inaugurată—după Kayser—de superba reacțiune a Renașterii împotriva comunității medievale bazată pe metafizica creștină. Acest început năvalnic ar fi dispărut, poate. Alimentat însă de către pornirea individualistă a reformelor religioase și de nădejdea că Știința va putea răspunde mai satisfăcător marilor semne de întrebare ce frământă omenirea, s'a dezvoltat înălțurind cu totul concepțiile creștine. Tocmai în vremea din urmă s'a văzut că deziluzia e neînălțurabilă. Prins în angrenajul complicat al vieții contemporane, omul modern s'a trezit sărac sufletește, străin față de mașinile sale, străin față de comunitate; se izolase de veacuri. Tristețea, care respiră din literatura acestei probleme, reamintește—după presupunerea romanticilor—melancolia primului om în mijlocul naturii uriașe: einsam und verlassen! Incapacitatea oamenilor de știință, a legiștilor și reformatorilor sociali de a armoniza viața prin indicarea unui ideal, a adus printr'un joc firesc „la căpătâul Europei bolnave” pe filozofii. De aci interesul pentru filozofie, de aci năvala cărților filozofice sosind zilnic de pretutindeni. Între aparițiile interesante din ultima vreme trebuie să remarcăm cartea lui Nef asupra lui Wundt. S'a relevat—și cu oarecare dreptate—răul ce-l pricinuesc marilor sisteme și marilor literați expunerile monografice: celților—călător grăbit—se dispensează să mai citească opera. În cazul lui Wundt însă o expunere ca cea de față e chiar necesară. Urlașul gânditor se știe—a scris imens și în așa de felurite domenii încît greu l-ar fi cuiva să-l cunoască în întregime. De acela multe din studiile ce mișună prin reviste și broșuri înfățișează numai unele aspecte din filozofia lui Wundt, care îndeobște e cunoscut ca psiholog și sociopsiholog. Unele din aceste studii sînt interpretări inexacte, de pildă studiile lui E. Hartmann sau Guiberlet (acesta din urmă compară sistemul lui Wundt cu o „Kortenhau”); iar altele sînt prea succinte: König și Eisler. În limba noastră încă e studiat Wundt: d. P. Andrei scrie despre metafizică în Conv. Lit. 1914 și despre sociologie în Umanitatea 1921; iar d. G. Antonescu în studii asupra filozofiei germane contemporane. Putem repeta așa dar că era nevoie de o expunere care să poată evidenția unitatea și universalitatea sistemului.

Nef—cu același pătrundere, care a determinat pe însuși Wundt să spuie despre un studiu mai vechiu al acestuia că „l-a bucurat sincer erudiția, obiectivitatea și claritatea expunerii”,—studiază rînd pe rînd felul cum concepe Wundt filozofia „ca o întregire a științelor, cum își întemeiază realismul critic în teoria cunoașterii, cum înțelege viața sufletească și contribuțiile sale în filozofia naturală și apără evoluționismul în etică și idealismul în metafizică. Rezultatul întregului studiu e că Nef găsește la temelie întregii filozofii wundtiane următoarele principii:

1. *Idela actualității*, care străbate ca un fir roșu dela concepția actualistă a vieții psihice „sufletul fiind actualitate, iar raportul dintre suflet și corp un raport între fenomene: „gîndirea nu e ceva înjepe-

nit, ci într'o veșnică schimbare", la metafizică, unde monadele sînt înlocuite de „mişcări creatoare de substanță”.

2. *Voluntarismul*: „apercepția e un act de voință, fenomenele naturale au la bază acte de voință, sufletul e voință și problema ontologică se reduce tot la voință. Evoluția etică și religioasă este o dezvoltare a voinței”...

3. *Evoluționismul* și 4. *Infinitismul*: procesul de cunoaștere, este infinit, ideile cosmologice la fel, iar evoluția etică depășește finitul avîntîndu-se în sfera metafizică și religioasă.

Filozofiei lui Wundt i s'au adus în definiții următoarele trei obiecții: 1. de superficialitate 2. de eclecticism nerodnic 3. și chiar că n'ar avea o metafizică.

Dintre toate aceste obiecții să ne oprim atenția asupra ultimei. E punct comun afirmația că în metafizică nu este suficiență reflecția strict-logică, fiind nevoie de fantazia liberă, creatoare. Ori lui Wundt i se reproșează tocmai că și-a înfrînat fantazia construind un sistem „supra-abstract”, „lipsit de sînge”. Dealtminteri aceiași idee a emis-o d. P. Andrei, afirmînd că filozofia lui Kant e sintetic constructivă, iar a lui Wundt analitic-logică. Explicarea acestui defect, așa de important încît ar putea răpi lui Wundt titlul de metafizician, ar fi lipsa acestui dar minunat al empatiei istorico-psihologice, datorită îndelungatului comerț al filozofului cu științele naturale, cît și în convingerea lui Wundt că din ideea unitară la care ajung sforțările filozofului nu se pot face deduceri, cum fizicianul deduce unele fenomene naturale din anumite presupuneri anterioare. Oricare ar fi explicațiile, chiar admirației lui Wundt trebuie să recunoască că filozofia lui nu poate mulțumi nevoile afective, că Wundt nu poate fi o bună călăuză „în enigma existenței”. Revenind la dezvoltările de mai sus se poate spune că Wundt nu va putea captiva masele largi ale omenirii, cum au făcut altădată Schopenhauer și Hartmann. Se pare că e un consensus în faptul că se așteaptă în genere scăparea din haosul crizei intelectuale prin idee, printr'un plan de viață, care să-i dea unitate și valoare. „Strigătul după idee — spune Horneffer — a devenit din ce în ce mai stăruitor și mai puternic”. Filozofia va avea datoria „să dea legi, să propue feluri, să domine și să hotărască progresul omenirii” așa cum cerea Nietzsche: „Adevărații filozofi sînt poruncitori și dăltători de legi: ei spun, așa trebuie să fie! ei hotărăsc mai întălu unde mergem? și pentru ce?”

Este Wundt un astfel de filozof? Se pare că îndoiala e generală. Wundt — cași în trecut — va fi gustat de un restrîns public cultivat și instruit în domeniul științelor naturii. Judecata lui Leon Robin „că Aristoteles nu e nedreptățit dacă vom spune despre el că a fost prea și prea puțin filozof” se potrivește de minune lui W. Wundt. Va avea un loc de cinste în galeria marilor psihistori ai omenirii, dar nu va fi filozoful vremii acestuia.

Sorin T. Pavel.

Revista Revistelor

Gîndirea, No. 3.

Intr'un fel de manifest tipărit în capul revistei, d. G. M. Ivanov („Europa fără cruce“) visează cu nostalgie la instaurarea unei democrații creștine. Nimic mai legitim, dacă autorul s'ar mărgini la acest deziderat general.

Există și în Occident puternice partide democratice, care au la bază ideea creștină : e catolicismul și protestantismul social. Inspirat însă de fraternitatea dulcelui creștin Dostoievski, care voia umilință și înfrățire sub călcăiul cismei rusești (după marele romancier rus, Europa trebuie purificată prin flacăra pură a inocentului panslavism.) d. G. M. Ivanov aduce cu d-sa din Rusia spre uzul nostru național și autohton, o doctrină creștină și face, cu această ocazie, un aspru proces democrației occidentale și neapărat socialismului—care-i repugnă prin materialismul său. Intilnim și candida afirmații în genul acesta : „Europa a fost amăgită de altă libertate și a înfăptuit altă democrație (cea laică!). Se va svircoli în convulsia actuală cît timp nu se va îndrumsa spre libertatea cătră care cheamă Hris-

tos, restaurind Crucea ca semn de acceptare a testamentului Lui, pentru intrarea în *unica* democrație posibilă — cea creștină“. Așa dar e de ajuns să mergem cu toții la biserică, să purlăm o cruce la gît (sau o svastică brodată cum e moda) pentruca șomajul, proletarizarea, crizele periodice, subproducția, valuta să capete imediat o soluționare automată. Nu știm cum se poate califica mai bine acest articol. La urma urmei pentru comoditatea d-lui Ivanov să-l luăm drept mărturisirea unui credincios — „credo quia absurdum“. Numai că credința înseamnă falimentul... gîndirii, și o discuție rațională devine inutilă.

Un fragment din romanul „Venea o moară pe Siret...“, plin de pitoresc și de acea psihologie a țărânului pe care o cunoaște perfect d-sa, publică d. M. Sadoveanu.

Poezii de L. Blaga, Nichifor Crainic și I. Pillat. Cronici de T. Vianu, I. M. Sadoveanu, etc.

Mișcarea literară, No. 1.

E o gazetă săptămînală, plăsmuită după modelul lui „Nouvelles litteraires“, care-și propune să servească publicului, înainte de toate

informație literară și artistică și deci foarte bine venită, mai ales că ne frontispiciul ei vedem înscris, la direcție, numele d-lui Rebreanu. Dar cine zice informație se gindește desigur la informație exactă și imparțială. Trăim însă în vremuri excepționale. Și atunci acest termen însemnă cam altceva. Inadevăr. Dela primul număr publicat își reneagă programul. În rubrica „De vorbă cu...” interviuerul revistei se interviewează singur, luind ca pretext pe d. C. Rădulescu-Motru. Are aerul că d. Rădulescu-Motru interviewează și interviuerul răspunde, fiindcă tot timpul d. Rădulescu-Motru adaugă: „...D-ta spui...” și răspunsul e de multe ori o obiecție la o opinie de a interviuerului. Și cu această ocazie, el își execută adversarii, oamenii neplăcuți etc. Și astfel Lucia Mantu a devenit și ea jărănistă, cu toate că în romanul său a tratat un subiect din viața burgheziei moldovenești. Iar jărănismul este confundat cu poporanismul; poporanismul decretat ca o școală literară, ba încă foarte exclusivistă (noi nu celim și nu admirăm, decît scrieri cu subiect jărănesc) — și pe urmă, înțelegeți ce urmează! Alte condee critice reproșează cu amar „Vieșii Rominești” că scoate la iveală și consacreză scriitorii „moderniști” și că se ocupă prea mult de cultura europeană și prea puțin de cea locală, că publică studii despre Anatole France, Paul Valery, M. Proust și nu despre d-nii Dragoslav, Lungeanu, sau mai știm noi cine.

Propunem confrărilor noștri, pentru împăcarea generală, următorul compromis: să se înțeleagă criticii „moderniști” cu cei „tradiționaliști” într'o sfință alianță și să formuleze odată, din ambele puncte de vedere, o critică contra V. R. Să dea chiar și un comunicat oficial definitiv. Izgonită din ambele tabere, V. R., va putea fi liniștită, iar confrății vor găsi o ocazie să-și întindă mina, căci vorba cea: extremele se ajung.

O autobiografie a lui Anatole France

Înainte de a scri „Petit Pierre” și „La vie en fleur”, Anatole France a avut un moment idela să scrie propria sa biografie, cu date pozitive, istorice, și nu cu aluziuni literare, mai mult ori mai puțin relative la propria sa persoană, cum a făcut-o în cele două volume menționate mai sus. „Revue de France” în ultimul său număr publică începutul acestei „Autobiografii”. Dar nu e vorba decît de un fragment infim dintr'o operă extraproecată. În total cinci pagini, care nu sînt, desigur, aici definitiv redactate. Aflăm totuși din ele date precise asupra locului nașterii lui Anatole France — adesea controversat — și detalii mai simple asupra originii, caracterului și ocupațiilor tatălui său. În treacă sînt presărate cîteva cugetări grațioase așa cum știe s'o facă marea maestru în cele mai neînsemnate ocazii.

(*Revue de France*, 1 Noembre).

Anatole France

Trecînd dela literatură la politică, după „Lys rouge” și mai ales cele patru volume din „Histoire contemporaine”, Anatole France renunță la orice prudență. El ia „au pied de lettre”, observațiile lui M. Bergeret și indoelile acestuia devin pentru el, niște argumente imperioase. El nu mai ascultă pe bătrîna servitoare Angelica, disprețuește grija repausului și recomandă revolta. Observațiile cele mai vii și chiar cele mai impertinente ale lui Bergeret, prezentate însă cu o artă fără de păreche sînt obișnuite în literatura franceză, care e departe de a fi timidă. Ele ar fi plăcut lui Montaigne, care nu ar fi aprobat însă transformarea lor, într'o evanghelle a revoluției.

E în deobște răspîdită opinia că îndrăzneșii scriitorii ai secolului XVIII au avut o influență deter-

minată asupra oamenilor, care au făcut revoluția din 1789. Păreră justă, în parte, deși burghezul Voltaire și visătorul Rousseau nu au fost de sigur niște teroriști. În orice caz, în secolul XVIII, nu același oameni au enunțat principiul de îndoielă și au formulat negațiunile, punind apoi în practică consecințele teribile de modificate și scoborite ale meditației lor. Anatole France a voit însă să reunească în el, cei doi oameni. Cugelătorii au ades în urma lor energumeni care abuzează de gândirea procurată de dișii, ducind-o la exces, sau la absurditate. France a voit să fie el însuși, propriul lui energumen.

Opera lui literară, nu-l obliga la aceasta. De ce a voit-o? Această operă e surizătoare. Ascunde oare surisul lui o disperare, pe care sarcasmul, literar nu o poate satisface și care izbucnește subit?

În cele patru volume din „Vie littéraire”, ideile lui asupra literaturii sînt conservatoare și absolut contrare idealului său politic. Se va spune că ele sînt scrise la tinerețe și opiniile lui France s'au schimbat mai tirziu. Dar el a arătat, până în ultimile zile a existenței lui același înțelepciune în literatură. În mod constant a refuzat să fie în acest domeniu, un novator și un barbar, rămîind cu libertatea pe care o lasă și o favorizează exacta cunoștință a regulilor și un gust perfect, tipul încîntător al unui mare scriitor „de chez nous”.

(André Beaunier. *Revue des Deux Mondes*, Noembre).

Criza politică a Germaniei

Reichstagul eșt din alegerile din 4 Mai 1924 a fost dizolvat la 20 Octombree. Noile alegeri vor avea loc într'o lună. Președintele Ebert și cancelarul Marx au recurs la singurul mijloc ce le rămînea de a rezolvi criza politică în care se sbătea Reichul cași partidele. De la finele lui August situația era foarte confuză și de citeva zile devenise inextricabilă. Germania va fi dar chemată să se pronunțe în condiții nouă. Acordu-

rile dela Londra, adoptarea planului Dawes, desbaterile de la Geneva sînt lot alitea cauze care vor putea exercita influența lor asupra opiniei. Un eveniment care va avea importanță e rezultatul alegerilor engleze. Nu e o întimplare că scrutiunul ce va numi noul Reichstag va avea loc o lună după consultația generală engleză de unde va eși noua Cameră a Comunelor. Guvernul și-a rezervat avantajul de a poseda toate informațiile posibile, înainte de a invita Germania să facă cunoscute direcțiile viitoare ale politicii ei.

E greu de știut dacă Cancelarul Marx, convins că nu se poate realiza nimic pozitiv cu un Reichstag divizat în grupe egale în care nici o majoritate solidă nu era posibilă a cerut dizolvarea sau dacă, nu a consimțit la ea, decit în ultima extremitate. Pare dimpotrivă probabil, că președintele Ebert a jucat un rol considerabil în această afacere. Deși rămîne între culise, el dispune de o putere mai mare decit a ori cărui monarh din Europa. Ebert a făcut deja mult pentru a împiedeca pe nașionaliștii să vină la putere toamna trecută cași în urma alegerilor din Mai și va continua același joc sperînd că Reichstagul actual va face loc unei adunări mai democratice și mai ușor de guvernat. Ce rezultat vor aduce alegerile din Decembrie? Vor învinge partidele nașionaliste sau cele democratice? Răspunsul rămîne nesigur și prezicerile care se pot face, aventuroase. Se pare că restabilirea ordinii, ameliorarea situației financiare, reluarea muncii vor avea ca efect să micșoreze șansele comuniștilor și să favorizeze social democrația. Dar nimic nu arată că nașionaliștii vor eși foarte slăbiți din lupta electorală. Ei au chiar șanse de a rupe sufragiile ultra nașionalistilor violenți sau compromiși ca și a populaștilor, care au făcut totul pentru a șterge granițele dintre ei și dreapta. E probabil, că noul Reichstag nu va fi prea diferit de cel vechiu, că va avea cam aceleași tendinși și dacă va permite un guvern mai stabil, va fi totași animat de același spirit.

Dela începutul campaniei electorale, se remarcă totuși o tentativă de grupare a tuturor partidelor care se opun naționaliştilor.

Există în acest moment în Germania, un sentiment în genere răspîdit, că o mare luptă e angajată, între dreapta și stînga. Și dacă nu se poate vorbi încă de o mișcare democratică profundă, se remarcă nu mai puțin în aceeași direcție, asociații ale tinerimii și unele modeste încercări.

(André Chaumeix. *Revue de Paris*, Noembre).

Stendhal și Molière

Impotriva partizanilor metodei haglografice, plaga biografiilor literare și istorice, trebuie să recunoaștem că Stendhal a fost, datorită educației pe care a primit-o în copilărie, prefăcut și ipocrit. El nu a învins această stare de spirit ca Socrate, nici nu a învins prin ea ca Sixt Quint, ci a utilizat-o ca artist și romancier în „Le Rouge et le Noir”.

Care sînt în realitate eroii lui Julien Sorel? Napoleon și Rousseau. Modelul său fictiv e însă Tartuffe. „Rolul lui, spune Julien, îl știu pe de rost”. Cînd Matilda îi dă prima înțînire, el se întreabă dacă ea nu joacă rolul Elmirei și nu-l înșelă o cursă.

Se va spune că aceasta înșamnă o scoborîre și o depoziționare a lui Julien. Dar Tartuffe despoziționează convențiile grămădite în jurul lui de polemicele religioase și altele generații de spectatori, nu e nici bătrîn, nici urît, nici murdar. El are dimpotrivă, treizeci de ani, e robust, roș la față și cu mari apetituri. Cași Julien, el nu e preot, ci se învîrte la frontiera dintre starea laică și cea religioasă. Rolul lui de consilier spiritual pe lângă Orgon, nu e bine definit, dar e desigur singurul personaj din secolul XVII, care ne anunță „La Nouvelle Heloise” și „Le Rouge et le noir”, omul sărac sau de clasă, care intrînd într-o casă burgheză sub o mantie intelectuală sau morală, seduce femeia sau fata simbolizînd prin această

seducere un curent social al timpului.

Cași Julien, Tartuffe e provincial și a venit la Paris să-și caute norocul, bazîndu-se numai pe abilitatea lui și pe proslta omenească. Departe de a fi un hipocrit mediu și plat, masca lui e sculptată artistic și el posedă cele trei însușiri ale lui Julien: singele rece, caracterul cuceritor și pasiunea. Amîndol își datoresc înfrîngerea pasiunii de a se răzbuna împotriva unei femei, care a voit să-i piardă.

Pe cînd însă Molière a detestat pe Tartuffe și ipocrizia, Stendhal detestînd și el formele ei inferioare a fost atras de energile pe care ea uneori le ascunde și pe care le simțea în el.

„Le Rouge et le noir” și aici sîntem departe de Molière, are caracterul unei confesiuni, nu a autobiografice ca „La vie d'Henri Brulard”, ci psihoanalitice care desvăluie ceva din personalitatea și caracterul lui Stendhal.

Acest elev al lui Tartuffe nu mai e totuși vechiul Tartuffe. El e răscumpărat prin conștiința lui de clasă, e plebeianul sărac, care trebuie să-și facă drum. Și e reabilitat prin genul însuși al romanului, care are timp să explice și să pledeze circumstanțele atenuante, căutînd să înțeleagă, acolo unde comedia condamna.

Linia ce merge dela Tartuffe la Julien, dela mastru la elev, e o linie vie în care ceva se schimbă în funcție de gen literar (comedia și romanul) de epocă (cronica din 1664 și cronica din 1830), de autori (Molière nevoit să placă publicului în fiecare sără dîndu-se în spectacol în ceasul morții chiar și Stendhal, căruia nu-i pasă de publicul timpului său, scriind pentru el însuși sau pentru cetitorii din 1880).

(Alberl Thibaudet. *La Nouvelle Revue Française*. Noembre).

Literatura olandeză și spaniolă

„Il Concilio” revista editorului F. Campitelli din Foligno (Italia), s'a impus atenției publicului din Ita-

lia prin grija specială pe care o arată literaturilor străine mai puțin cunoscute acolo, și prin aceasta s'a făcut demnă de-a fi aleasă de către „Institutul Interuniversitar Italian” ca organ oficial al său. Cu chipul acesta se stabilește o legătură mai vie între tineretul străin ce vine să studieze la Universitățile italiene și acestea.

În ultimul său număr (15 Iulie 1924), pe lângă un bogat notițiar (în care se vorbește mult și despre mișcarea culturală de la noi), celim o recenzie la studiul d-lui Ch. Drouhet „Le Roumain dans la littérature française” din „Mercure de France” și nuvela „Dezertorul” a d-lui L. Rebreanu, ambele publicate de d. Alexandru Marcu și G. Cecchini. Aceasta în privința literaturii noastre.

Ne vom ocupa însă de alte două articole, din care aflăm prețioase știri asupra mișcării literare din Olanda și din Spania.

Primul, datorat lui *G. Antonini* se ocupă de viața și opera marelui romancier olandez *Louis Couperus*, sărbătorit la Haga acum un an de toată Olanda artistică și literară, cu prilejul aniversării a 60 de ani de viață, și mort puțin în urmă.

Couperus, literat, romancier și ziarist, este prețuit ca cel mai de samă romancier național, ca singurul autor olandez cu renume mondial. Ceiace nu împiedică ignoranța care învăluie numele său atât la noi cât și în Italia, cu toate că iubea mult acea țară vrăjită, o locuise ani de-a rândul și o descrisese în operele sale. Să ne mîngiem așa dar cu ignoranța publicului italian.

S'a născut la Haga în 1863 și a iubit mai presus de orice, orașul său natal. Iată de ce capodopera sa este tocmai ciclul intitulat „De Haagsche Romans” (Romanele din Haga).

Incepu să se afirme ca romancier încă din 1889 cu „Eline Vere” care, după părerea criticului italian, este până azi cel mai desăvîrșit, cel mai frumos, cel mai interesant dintre toate romanele olandeze. Psihologie în reda-

rea personagiilor și realism îndescriere : orbila romanelor lui Paul Bourget!

Urmară alte multe lucrări (în special romanul „Noodlot” care ar merita tradus în orice limbă), dintre care unele alături de literatura propriu zisă : dar totdeauna pline de multă finețe psihologică și de un desăvîrșit simț al scrisului.

Haga și viața capitaliei olandeze se găsește descrisă într'un ciclu de patru romane („De kleine Zieken” care poate fi socotit drept „un adevărat monument în literatura narativă olandeză”).

A scris și romane istorice : mai puțin reușite, sau în orice caz, mai puțin apreciable astăzi, de restul lumii. A fost și ziarist — foiletonist literar mai ales — pe cînd se găsea în Italia, de unde trimitea impresiuni și „scrisori”.

S'a declarat discipol al lui Flaubert și Zola, iar criticii îl apropie pe drept cuvînt și de Paul Bourget ori de Gabriele D'Annunzio.

Cel de-al doilea articol menționat, iscălit de Gino Gori, ne înformează asupra recentei literaturi iberice.

Autorul distinge în aceasta patru „motive dominante” (este vorba de producția ultimilor romancieri). Unamuno, Ibanez ori Pio Baroja sînt scriitorii afirmați și în străinătate, fixați odală pentru totdeauna, astfel că opera lor nu mai poate interesa pe cel ce caută să surprindă vîltoarea orientare a literaturii spaniole. Posibilitățile unei noi evoluții se găsesc în schimb, în opera scriitorilor mai mici, nepuși încă în circulația mondială. Acolo le caută și Gori : în opera lui Manuel Machado (pesimist recules), a lui Francisco Willaespesa (incintat de sonorități verbale), a lui Alberto Insua (povestitor umorist, preocupat de probleme filozofice), a lui I. M. Carretero (și el tot umorist) ori a lui Ricardo Leon, cel cu „Iubirea Iubirilor” (preocupat de problemele religioase, după o perioadă de scepticism ateu).

În puține cuvînte, noua îndrumare a literaturii spaniole gravitează între muzicalitatea formală, reprezentarea picturală, formalis-

mi sculptural, humorism și sentimentalismul religios.

De fapt (adăogăm noi) cam același lucru se petrece în Italia : D'Annunzio, Pirandello, Panzini și Papini.

(*Il Concilio*).

Problema expansiunii germane și emigrarea

Germania, cu cele 64 milioane de locuitori ai săi și cu o creștere anuală de 500.000 de suflete, se vede pusă azi într'o dilemă tragică : să se prăbușească printr'o moarte lentă, prin subalimentare, slăbire, anemiere, eliminând pe cei mai slabi, sau să emigreze în masă.

Căci maltusianismul, practicat azi pe o scară tot mai întinsă, colonizarea internă și defrișarea pământurilor rămase încă nelucrate, nu pot fi remedii suficiente pentru surplusul de 25 milioane de locuitori pe care patria astăzi nu-i mai poate hrăni. Rămâne deci emigrarea ca singura supapă de siguranță

Dar încotro ? În tot cursul veacului trecut Germania a căutat prin emigrare să reverse în deosebite părți ale globului surplusul populației sale. Rusia, țările dela răsăritul Balicei, Statele-Unite, Australia, Africa numără grupuri mai mult sau mai puțin compacte de Germani. Curentul emigrător n'a slăbit decît în epoca imediat antecedentă marelui războiu, cînd imperiul a cunoscut vremuri de intensă înflorire și devenise chiar o țară de imigrare.

La sfîrșitul războiului însă, din pricina demobilizării grăbite și a marasmului economic, ce au lăsat fără lucru milioane de oameni, Germania a fost cuprinsă de o acută criză de emigrare. Dar multe dia porțile, pe unde altădată se strecura prisosul de populații, acum erau închise. Statele-Unite din cauze economice, limitau numărul emigranților ; Rusia care de altfel din pricina convulsiilor sociale, oferea un teritoriu nesigur încă, nu are nevoie decît de teh-

nicieni, necesari refacerii industriei sale. Africa le este închisă cu desăvîrșire cași toate coloniile engleze și franceze ; Olanda și Elveția oferă un debușeu prea mic.

Perspectivă favorabile pentru o imigrare în proporții mari oferă Mexicul și, mai ales, Argentina și Brazilia cu teritoriul imense nedesțelenite și unde sînt deja coloniile germane înfloritoare. În Buenos-Ayres unde Germanii ocupă situații importante în industrie și comerț, este o ligă (Verein), menită să protejeze imigrarea germană ; dela încheierea păcii, ea a reușit să plaseze sute de emigranți.

Celace împiedică însă creșterea masei imigrante este lipsa de flotă germană. Dinșii trebuie să utilizeze vasele olandeze sau americane, iar sumele ce trebuie plătite în valută forte, fac să devină o imposibilitate călătoria.

În al doilea plan este grija ca imigranții să nu se piardă în masa autohtonă, desnaționalizîndu-se. De aceia osebitele comitete și servicii de emigrare, înființate dela războiu încoace, caută să dirijeze, pe cît posibil, curentele de emigrație și să formeze mase compacte de Germani în țările ce-i primesc : vor ca generațiile viitoare să rămînă în contact național, comercial și politic cu patria mamă. Acesta e un motiv pentru care populația emigrantă e îndreptată spre Brazilia și Argentina, a căror cultură inferioară nu poate fi punct de atracție pentru ea.

Deci America de Sud și Rusia, pot primi surplusul german. Dar aceste țări sînt agricole ; ele au nevoie de coloni și lucrători de țară, pe cînd Germania, țară industrializată la exces, cu orașe congestionate, suferă ea însăși de o lipsă de muncitori de pămînt. Acest fapt complică problema europeană. Căci atîta vreme cît Germania va fi înfometată, ea nu va fi liniștită și nu va lăsa în pace nici pe vecinii săi. Pacea europeană e în ultima analiză o problemă demografică.

(Ambroise Got. *Mercure de France*, 15 Noembre, 1924).

Popularitatea lui Anatole France

Pe lângă prietini și admiratori, Anatole France a avut și mulți dușmani. Aceștia i-au suspectat întotdeauna convingerile și îl acuză mai ales de lipsă de sinceritate. Susțin că France nu a fost democrat; nu putea iubi poporul acela care cu ironia lui și-a bătut joc de lumea întreagă.

Adevărul este că Anatole France a iubit mulțimea muncitoare și a fost iubit de ea. France credea în progres și nădăjduia că va veni o vreme când fiecare om va avea puțința să-și dezvolte în libertate ființa lui, inteligența, sensibilitatea și puterea de muncă; a luptat prin grațiu și prin scris pentru demo-

cratie în acest înțeles. A avut însă oroare de luptele electorale și de politica îngustă de club.

Poporul l-a iubit mult. În sindicate i se spunea: „Camaradul Anatole”. Înfiltrarea lui cu mulțimea avea ceva frășesc și grav. Când se arăta la o întrunire mulțimea îl aclama cu entuziasm, iar el devenea foarte palid și tremura. Nu putea improviza un discurs. Ceea ce avea de spus de pe foi care tremurau în mina lui lungă și fină. Emoția de care era cuprins îl făcea și mai simpatic mulțimii. Și tovarășii lui umili, cu suflutele îndurerate, l-au petrecut în număr covârșitor până la locul de veci.

(Paul Gsell. *Revue Mondiale*, Noembre).

Mișcarea intelectuală în străinătate

LITERATURĂ

Abel Hermant, *Les fortunes de Ludmilla*, ed. Flammarion, Paris.

Ludmilla, cehă de origină, era bucătăreasă la niște burghezi din Viena. Un inginer american se îndrăgostește de ea și o duce în țara lui. După războiu, inginerul ajunge mare bogat, iar Ludmilla devine una din marile doamne de peste Atlantic.

Inima bună a Ludmillei rămîne însă legată de foștii stăpîni. Ea întreprinde o călătorie în capitala Austriei anume pentru a-i vedea și găsindu-i ruinați, e fericită că le poate veni în ajutor.

Mal mult decît analiza sentimentelor fostei servitoare, în acest roman interesează trăsăturile moravurilor cosmopolite, pe care Abel Hermant le pune în lumină cu multă pricepere și meșteșug.

E. V. Odle, *The Clockwork Man*, Heinemann, London.

The Clockwork Man (Automatul) este un adevărat tur de forță în genul romanului.

Inspirat de teoria relativității lui Einstein, autorul povestește aventurile fabuloase prin care trece o ființă ciudată, un om al viitorului, condus, acționat și făcut independent de timp și spațiu printr'un sistem de ciacornic adoptat la creierul lui. Din greșala unui mecanic, pecînd omul trăia la opt mii de ani de timpul nostru, cade din lumea lui multiformă în lumea noastră mărginită la trei dimensiuni. Cînd automatul funcționează normal, el poate merge nu numai oriunde ci și oricînd, nu importă cînd. Cum însă mașinăria s'a stricat, omul nostru se vede sclavul timpului și spațiului și constrîns să rămînă unde a căzut, în orașelul Great Wynering, pe care-l revoluționează cu prezența lui și unde i se împlîie o serie de neplăceri extrem de comice.

Romanul d-lui Odle este, sub forma acestei farse metafizice, o pledoarie veselă în favoarea vieții simple.

Henri Duvernois, *Morte la bête*, Monde Nouveau.

Volumul cuprinde trei povestiri:

Morte la bête, La Fugue și Un soir de pluie.

În cea dintâiu e vorba de un negustor, Marcel Ourdinneau. Într'o sară, un comisar cu musteji lungi din cartier, i-aduce vestea că soția lui, credincioasa Valentine, a fost prinsă cu un bărbat într'un hotel și împușcată de soția acestuia. Marcel, nesimțitor și prea jignit în amorul lui propriu nu regretă cituși de puțin. Se duce la morgă, dar mai mult așa de protocol; se 'nloarce acasă și cinează liniștit. Crima nu eradecit odreaptă răspălitire a infidelității. La jurați a cerut achilarea asasiniei.

După trecere de șase luni abia dela moartea Valentinei, îi veni în minte lui Ourdinneau un gând: că poate și fosta lui soție avea dreptate, poate că fapta ei răspundea instinctiv unor lipsuri din partea lui ca soț și la acest gând, începe a avea remușcări și a suferi. Sufereința și ura lui împotriva asasiniei devin așa de puternice că într'o zi când aceasta vine să-l viziteze, el o prinde de gît și o surgrumă.

În celelalte două bucăți, eroii au o psihologie curioasă și sînt analizați cu aceeași pătrundere și amănunțime.

COOPERAȚIE

Oerne Anders, *Cooperativa ideer och spörsmal*, Kooperativa Förbundets Förlag, Stockholm.

Cu prilejul împlinirii a 25 ani de la înființarea „Ununii cooperative suedeze” d. Anders Oerne, secretarul ei și membru în comitetul central al Alianței cooperative internaționale, publică „Principiile și problemele cooperației”. În legătură cu aceste, vorbește în genere despre principiile democratice în întreprinderile economice. Înzistă în special asupra problemelor de organizație a cooperației.

Într'un capitol se ocupă pe larg de raporturile dintre monopolurile industriale și comerciale exercitate de trusturi, libera concurență și sistemul cooperatist, arătînd că este și va fi ineficace controlul ce se face trusturilor de cătră stat.

ECONOMIE

Leo Pasvolksy et G. Harold Moulton, *Russian Debts and Russian reconstruction. A Study of the Relation of russian foreign debts to her economic Recovery.*

Autorii analizează întăiu situația economică a Rusiei dinainte de războiu, stabilindu-i balanța comercială și financiară în raporturile ei internaționale. Studiază apoi capacitatea de cumpărare și de plată a Rusiei de azi în legătură cu produsele străine necesare refacerii economice.

Soluția la care ajung este alragerea într'o largă măsură a capitalului străin. După memoriul prezentat de guvernul Sovietelor Conferinței din Geneva ar fi nevoie de trei miliarde ruble-aur. Rusia e sărăcită; ea nu-și poate plăli deocamdală datorille vechi. Noile imprumuturi nu se pot face decit cu garanții de prioritate asupra celor vechi și cu un control sever asupra izvoarelor de bogăție ale țării.

ȘTIINȚĂ

Dr. George Voronoff, *Grefses animales*, Doin, Paris.

Savantul cunoscut se ocupă în această carte de problema altoiului la animale.

Prin altoirea de organe dela animal la animal se obțin succese neașteptate: se poate mări înălțimea, puterea de muncă și de reproducere a boilor; se pot crea berbeci cu lină bogată și superioară, berbeci care transmit urmașilor calitățile dobîndite prin altoire, etc. etc..

Autorul insisță asupra serviciilor mari pe care le-ar putea aduce economiei țării, aplicarea într'o largă măsură a acestei descoperiri.

CHESTIUNI SOCIALE

Marthe Borély, *La décadence de l'amour*, ed. Renaissance du Livre, Paris.

D-na Marthe Borély este antifeministă. Felul cum se emancipează femela modernă, i se pare

periculos pentru obiceiurile sănătoase.

Femeia se arală tot mai indiferentă față de soț și de copii. Ea vrea „să-și trăiască viața“, adică să se gătească, să se plimbe, să risipească, într-o mie de feluri timpul și banii. Aceasta este un rău, dacă avem în vedere că femeia, neputînd singură să-și procure toate cele trebuitoare, pentru că este rău plătită, își va căuta un venit de generozitate dela bărbal, care cîștigă mai mult, așa că pretinsa independență nu face decît să înlocuiască căsătoria stabilă și fecundă prin legături sterile și nesigure. Această tendință provine din slăbirea forței attractive dintre sexe, din decăderea amorului, pe care d-na Borély o deplînge. Ce este de făcut? Auloarea cere cu o îndrăzneală demnă de vremurile antice, restabilirea monogamiei absolute, revenirea la concepția romană a căsătoriei și trecerea femeii în *manu* lui *paterfamilias*.

CRITICĂ LITERARĂ

A. Thibaudet, *Interieurs*, Plon-Nourrit ed., Paris, 1924.

E o reunire a citorva studii mai vechi ale cunoscutului critic. Sînt trecuți în revistă Baudelaire, Amiel, Proust. Titlul se justifică astfel prin preocuparea autorilor studiază pentru viața interioară. Acești trei scrutații pasionați ai sufletului constituiesc în adevăr o re-

voluție în observația psihicului omenesc. Dela ei se formează o nouă investigație psihologică, cu o atenție specială pentru subconștient.

Jean Jacques Brousson, *Anatole France en pantoufles*, Crès ed., 1924.

Sînt amintirile secretarului lui Anatole France despre viața intimă a marelui scriitor. Nenumărate incidente, anecdote, convorbiri complectează fizionomia lui Anatole France. Ceiace apare mai evident însă e rolul imens pe care-l avea în viața sa senzualitatea pe care de altfel a păstrat-o până la cea mai înaintată vîrstă. Stilul plăcut al autorului face, în plus, lectura cărții extrem de agreabilă.

FILOZOFIE

G. Dumas, *Traité de psychologie*, vol. II, Alcan, Paris.

Primul volum din acest monumental tratat a apărut anul trecut. El conține elementele primordiale ale vieții sufletești. Acesta al doilea se ocupă cu organizațiile superioare ale vieții psihice: judecata, memoria, sentimentele superioare etc..

Colaborează la el fruntașii psihologiei franceze actuale: Delacroix, Bourdon, Dumas, Blondel, Wallon etc.. Cași primul, volumul al doilea formează un indispensabil instrument de lucru în știința psihologică.

COMPILATOR

Bibliografie

- Zenoire Picișanu**, *Corsepondența din exil a episcopului I. Klein*, Ed. Academiei.
- Ramiro Ortiz**, *Leopardie la Spagna*, (Memorille Academiei).
- Victor Babeș**, *Asistența copiilor la stn* (Mem. Acad.).
- I. Al. Brătescu-Voinești**, *O operă de mare valoare*, (Mem. Acad.).
- A. Veress**, *Pribegia lui Grtgorașcu Vodă*, (Mem. Acad.).
- C. Rădulescu-Motru**, *Andrei Btrseanul și naționalismul*, (Mem. Acad.).
- C. Marinescu**, *Infiiințarea mitropoliliilor în țara românească*, (Mem. Acad.).
- N. Iorga**, *Comemorația lui Jules Michelet*, (Mem. Acad.).
- Teofi Sauciu-Săveanu**, *Memnon*,
" " " *Un fragment de ΑΗΚΑΘΟΣ*, (Mem. Academiei).
- N. Iorga**, *Un cicban dascăl funerar*, (Mem. Acad.).
- A. Metzulescu**, *Tratamentul cărbunelui prln doze masive de ser anticarbonos*, (Mem. Acad.).
- Gh. Gr. Gheorghiu**, *Contribuțiuni la climatologia Iașului*, (Mem. Acad.).
- V. Babeș**, *Contribuțiuni la diagnosticul și combaterea cancerului*, (Mem. Acad.).
- V. Babeș**, *Epidemiile în Transilvania*, (Mem. Acad.).
- Tudor Pamfile**, *Pământul* (Mitologie rominească), Ed. Acad..
- I. Rick**, *Climatologia cîmpei dintre Argeș și Olt*, Ed. Acad..
- G. Marinescu**, *Viața și opera lui Ramon J. Cajal*, Ed. Acad..
- G. Bogdan-Dulcă**, *Viața și ideile lui I. Barnuțlu*, Ed. Acad..
- I. Petrovici**, *Figuri dispărute*, Ed. „Ancora”, 1924, Pr. 7 lei.
- I. Agribiceanu**, *Dasamăgire*, Ed. „Ancora”, 1924, Pr. 35 lei.
- H. Davidescu**, *Conservator et Co.*, roman, Ed. „Ancora”, 1924, Pr. 50 lei.
- Dr. Ygrec**, *1001 consultații medico-chirurgicale*, Ed. Brănișteanu, Buc., 1924.
- Al. Cuprin**, *Bordelul*, Ed. Brănișteanu.
- Charles Lane Poor**, *Sistemul solar*, (Bibl. „Minerva”) Edit. „Carlea Rominească”, București, Pr. 6 lei.
- I. Dragoslav**, *Povestea Crinului*, (Pagini Alese) Ed. „Carlea Rominească”, București.
- Ion Gorun, N. Pora, etc.**, *Avram Iancu*, (Pagini Alese) Edit. „Carlea Rominească”, București.
- C. Stamatii**, *Povestea povestelor*, (Pagini Alese) Edit. „Carlea Rominească”, București.
- G. Dumitrescu**, *Primăveri saturate*, 1924, București.
- Apuleius**, *Amor și Psyche*, trad. de Popa Lisseanu, ed. Casa Școalelor.
- Lucian**, *Toxarts sau Prietlnia*, trad. de G. Popa Lisseanu, edit. Casa Școalelor.

- Dr. Cardaş**, *Originea animalelor domestice*, Chişinău.
M. Pineta, *Apostol Mărgărit*.
E. Haeckel, *Nemurirea Sufletului*, cu un studiu despre autor, de Dr. Gr. Antipa, „Colecția Probleme și Idei”, Pr. 12 lei.
Imm. Kant, *Religia în limitele rațiunii*, cu un studiu introductiv de C. Rădulescu-Motru, „Colecția Probleme și Idei”, Pr. 20 lei.
Henri Bergson, *Sufletul și corpul*, cu un studiu despre filozofia Bergsoniană de Mircea Djuvara, „Colecția Probleme și Idei”, Pr. 12 lei.
Jean Jaurès, *Pagini alese—Idei de Patrie și altele*, cu articole despre Jaurès de Romain Rolland și G. Brandes, „Colecția Probleme și Idei”, Pr. 12 lei.
Ch. Rapport, *Din istoria socialismului*, Libr. Casa Poporului.
N. Cibri, *Războiul nostru*, Buc., Impr. Statului.
E. Lovinescu, *Istoria civilizației române*, Ed. „Ancora”, Buc., 1923.
Ing. Casetti, *Locomotiva*, (Cunoștinți folositoare) Ed. „Cartea Românească”, Pr. 9 lei.
C. Brădețeanu, *Electricitatea atmosferică*, (Cunoștinți folositoare) Ed. „Cartea Românească”, Pr. 3 lei.
I. Lepși, *Protozoarele*, (Cunoștinți folositoare) Ed. „Cartea Românească”, Pr. 3 lei.
Profesor I. Simionescu, *Casa*, (Cunoști. folosit) Ed. „Cartea Românească”, Pr. 3 lei.
Profesor I. Simionescu, *Bucovina*, (Cunoști. folosit.) Edit. „Cartea Românească”, Pr. 3 lei.
V. Alecsandri, *Poezii populare*, (Pagini Alese) Ed. „Cartea Românească”, Pr. 2.50 lei.
D. Bolintineanu, *Legende istorice*, (Pagini Alese) Ed. „Cartea Românească”, Pr. 2.50 lei.
Ilie Morlova, *Cultura legumelor* ediția II-a, Ed. „Cartea Românească”, Pr. 40 lei.
Profesor I. Simionescu, *Calendarul gospodariilor pe 1925*, Ed. „Cartea Românească”, Pr. 15 lei.
Stelian Dumbravă, *Filozofia Luceafărului*, „Liga culturală”, Birlad, 1924.
P. Suclu, *Probleme ardeleni*, Cluj, 1924, Pr. 20 lei.

Mercure de France, 1 Octobre—15 Octobre—1 Noembre.

Le Monde Nouveau, 15 Octobre.

La Revue Nouvelle, 15 Octobre.

Nuova Antologia, 16 Septembre 1924.

Bulletin de la Section Scientifique (Academia Română), No. 1—2.

Revue Internationale du Travail, Septembre 1924.

Democrația, No. 9.

Arhivele Olteniei, No. 15.

Ideia Europeană, No. 155.

Peninsula balcanică, No. 5.

România militară, No. 9.

Junimea Literară, No. 7—8.

Gîndirea No. 1 și 2.

Luminătorul, No. 29.

Roma, No. 8.

Buletinul Cărții, No. 8.

Revista generală a Invățămîntului, No. 8.

Hasmonea, No. 4.

Năzuința, No. 3.

Revista Moldovei, No. 3—5.

Foaia Plugarilor, No. 9—10.

Societatea de mîne, No. 24—30.

- Viața agricolă*, No. — 20.
Ramuri, No. 16 - 19.
Natura, No. 10 - 11.
Convorbiri Literare, Septembrie și Octombrie.
Flamura, No. 8.
Țara noastră, No. 42 - 46.
Klingsor, No. 7.
Lamura, No. 12.
Lumea, No. 1 și 2.
Cîmpul, No. 17.
Arhiva, No. 3 - 4.
Buletinul Muncii, No. 9.
Analele Ministerului Sănătății și Ocrotirilor Sociale, No. 1 - 8.
Revista științelor veterinare, No. 7 - 8.
Mișcarea Literară, No. 1.
Adevărul Literar, 15 Octombrie.
Transilvania, No. 8 - 9 și 10 - 11.
Revista bancară, No. 10.
Botoșanii juridici, No. 2.
-